

NATIONAL ACADEMY OF EDUCATIONAL SCIENCES OF UKRAINE
H. S. KOSTYUK INSTITUTE OF PSYCHOLOGY

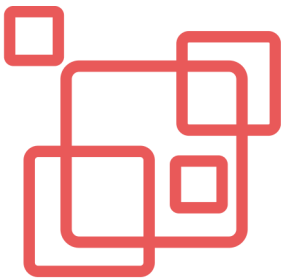
ASSOCIATION POUR LA PROMOTION DES SCIENCES ET DES INNOVATIONS

PSYCHOLOGICAL JOURNAL

Scientific Review

Volume 7 Issue 1 (45) / 2021

APSCI

Per Aspera Ad Astra

Kyiv, Paris
2021

UDC 159.9 (051) P 86

The publication is approved by the resolutions of the Scientific Council of H.S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine (Protocol № 2 of 25.01.2021)

State Registration Certificate of the scientific review «Psychological journal» as a printed mass media — KB № 24063-13903 ІП of 22.07.2019, issued by Ministry of Justice of Ukraine.

The collection of research papers was inserted in the List of specialized scientific editions of Ukraine in psychology.
(Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 409 of 17.03.2020, Annex 1).

Reviewers:

Antonina Gryś - PhD (Doctor of Psychological Sciences), Professor, Head of the Laboratory of Communication Psychology of the H.S. Kostyuk Institute of Psychology, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv (Ukraine)

Natalia Mykhalechuk - Doctor of Psychological Sciences, Professor, Head of the Department of Theory and Practice of English Language and Applied Psycholinguistics, Rivne State University for the Humanities, Rivne (Ukraine)

Editor-in-Chief:

Serhiy Maksymenko, Doctor of Psychological Science, Professor, Full Member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Director of H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine.

Editorial board:

Lyudmila Karamushka, Doctor of Psychology, Professor, Deputy Director for Scientific and Organizational Work and International Scientific Relations of the H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Natalia Chepeleva, Doctor of Psychology, Professor, Deputy Director for Scientific Work of the H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Oleg Kokun, Doctor of Psychology, Professor, Deputy Director for Scientific and Innovative Work of the H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Halyna Beuz, Doctor of Psychology, Professor, Head of the Laboratory of Communication Psychology, Institute of Social and Political Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Tatyana Yablonskaya, Doctor of Psychology, Professor, Associate Professor, Department of Developmental Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine;

Vadim Barko, Doctor of Psychology, Professor, Chief Scientific Officer, State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Michel Wieviorka, Professor, Doctor of Science, President de la Fondation Maison des Sciences Sociales de L'homme (FMSH), Paris, France.

Oleg Gorbanyuk, PhD, Associate Professor, Department of General Psychology, Institute of Psychology, Catholic University of Lublin, Lublin City, Republic of Poland;

Alfred Pritz, Professor, Doctor of Psychology and Pedagogy, Rector of the University. Sigmund Freud, Vienna, Austria.

Halina Humeniuk, PhD in Psychological Sciences, Associate Professor, Scientific Secretary of the H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Olexey Chebikin, Doctor of Psychology, Professor, Rector of South Ukrainian Pedagogical University, Odessa, Ukraine;

Tetiana Melnychuk, PhD in Psychological Sciences, Senior Researcher in the Laboratory of Organizational and Social Psychology of the H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine (Deputy-Editor-in-Chief);

Ksenia Maksimenko, Doctor of Psychology, Professor, National Academy of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Anastasia Sidorenko, Doctor of Psychology, Associate Professor of the Department of General and Medical Psychology of the O.O. Bogomolets National Medical University, in combination with a doctor-psychologist of the consultative polyclinic of the State Scientific and Practical Medical Center of Pediatric Cardiology and Cardiac Surgery, Ministry of Health of Ukraine, Kyiv Ukraine;

Tamara Govorun, Doctor of Psychology, Professor, O.P. Jindal Global University. Joint Director, Jindal Institute of Behavioral Sciences and Associate Professor, O.P. Jindal Global University, Haryana, India;

Stanislav Klimovsky, PhD, Vice-President of the Association pour la Promotion des Sciences et des Innovations, Paris, France (Deputy-Editor-in-Chief);

Mykyta Panov, PhD in Psychological Sciences, Assistant Professor, Department of Special Pedagogy and Special Psychology, Municipal Institution of Higher Education "Khortytsia National Educational Rehabilitation Academy" of Zaporizhzhia Regional Council, Zaporizhzhia (Ukraine)

P 86 Psychological Journal: Scientific Review / red. S. Maksymenko. — № 7. — Vol. 1. — Kyiv : H. S. Kostyuk Institute of Psychology of The National Academy of Educational Sciences of Ukraine , 2021. — 128 p.

This scientific review is dedicated to the discussion of the most prominent issues of contemporary psychology. It presents a wide range of scientific studies, for example, the psychological analysis of adolescence, the influence of the family in the psychological development of the child, the different aspects of emotional intelligence, personality representations, etc...

The target readership of this scientific review includes professional psychologists, graduate and postgraduate students, as well as everybody else who shows interest in the current state of psychology as a science.

APSCI

Per Aspera Ad Astra

© Association pour la Promotion des Sciences et des Innovations, APSCI, 2021

© Authors, 2021

CONTENTS

Yaroslav Riabchych, Mariia Kapkan

THE SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL FACTORS
OF YOUTH'S SUICIDAL BEHAVIOUR.....9

Mariana Velykodna, Halyna Tsyhanenko

PSYCHOANALYSIS AND PSYCHOANALYTIC
PSYCHOTHERAPY IN UKRAINE DURING THE COVID-19
PANDEMIC UNFOLDING: THE RESULTS OF
PRACTITIONERS' SURVEY.....20

Olha Drobot, Serhiy Pustovyi

FUTURE PHILOLOGISTS' REFLEXIVITY IN THE
CONTEXT OF THEIR PROFESSIONAL IMAGES OF
THE WORLD.....34

Liana Onufriieva, Oksana Chaikovska

ECOCENTRISM AS A PREREQUISITE FOR THE
DEVELOPMENT OF A SOCIALLY MATURE PERSONALITY
OF FUTURE SOCIONOMIC SPECIALISTS.....44

Vitaly Lagodzinsky

PROBLEMS OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN THE CONTEXT
OF MILITARY SERVANTS' EMOTIONAL LEADERSHIP
DEVELOPMENT.....54

Halyna Chuyko, Yan Chaplak, Mariya Komisaryk

AN INDIVIDUAL'S PSYCHOLOGICAL SAFETY IN
THE UNSTABLE WORLD.....65

Olesia Prokofieva, Bogdan Smirnov, Olga Prokofieva

THE FEATURES OF COPING STRATEGIES
IN ADOLESCENCE.....82

Natalia Zhygailo, Khrystyna Saiko

THE PECULIARITIES OF PERSONAL MOTIVATION
DEVELOPMENT IN PRESCHOOL CHILDREN WITH AUTISM.....99

Mariana Dushkevych, Mykyta Hlushchenko

DEVELOPMENT, APPROBATION AND STANDARDIZATION OF “SCALE OF INCESTUOUS PERSONALITY” QUESTIONNAIRE.....	108
---	-----

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ ІМЕНІ Г. С. КОСТЮКА

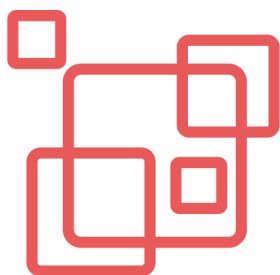
АСОЦІАЦІЯ ПІДТРИМКИ НАУКИ ТА ІННОВАЦІЙ

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Том 7 Випуск 1 (45) / 2021

APSCI

Per Aspera Ad Astra

Київ
2020

УДК 159.9 (051) П 86

Друкується та поширюється через мережу Інтернет за рішенням Вченої ради Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, протокол № 2 від 25 січня 2021 року.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації Серія KB № 24063-13903 ПР від 22 липня 2019 року.

Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України згідно Додатку № 1 до наказу Міністерства освіти і науки України 17.03.2020 № 409 як наукове фахове паперове видання (Категорія Б).

Рецензенти:

Гриш Антоніна Михайлівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії психології соціально дезадаптованих неповнолітніх Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, м. Київ (Україна)

Михальчук Наталія Олександрівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і практики англійської мови та прикладної психолінгвістики Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне (Україна)

Головний редактор:

Максименко Сергій Дмитрович, доктор психологічних наук, професор, дійсний член Національної академії педагогічних наук України, директор Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, м. Київ, Україна.

Редакційна колегія:

Барко Вадим Іванович, доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник, Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України, місто Київ, Україна;

Бевз Галина Михайлівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України, місто Київ, Україна;

Вієрьовка Мішель, доктор наук, професор, Президент Наукової фундації суспільних наук (La Fondation Maison des sciences de l'homme), м. Париж, Франція;

Говорун Тамара, доктор психологічних наук, професор, Глобальний університет імені О. П. Джиндала, місто Хар'яна, Індія;

Горбанюк Олег, доктор хаб., доцент, кафедра загальної психології, Інститут психології Католицького університету Люблін, місто Люблін, Республіка Польща;

Гуменюк Галина Вадимівна, кандидат психологічних наук, доцент, вчений секретар Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, місто Київ, Україна;

Карамушка Людмила Миколаївна, доктор психологічних наук, професор, заступник директора з науково-організаційної роботи та міжнародних наукових зв'язків Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, місто Київ, Україна;

Клімовський Станіслав, кандидат юридичних наук, віце-президент Асоціації з підтримки науки та інновацій (Association pour la Promotion des Sciences et des Innovations), місто Париж, Франція;

Кокун Олег Матвійович, доктор психологічних наук, професор, заступник директора з науково-інноваційної роботи Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, місто Київ, Україна;

Максименко Ксенія Сергіївна, доктор психологічних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ України, місто Київ, Україна;

Мельничук Тетяна Іванівна, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, місто Київ, Україна;

Прітц Альфред, професор, доктор з психології та педагогіки, ректор університету ім. Зігмунда Фрейда, м. Відень, Австрійська Республіка.

Панов Микита Сергійович, кандидат психологічних наук, доцент, Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, м. Запоріжжя, Україна;

Сидоренко Анастасія Юрївна, доктор медичних наук, доцент кафедри загальної і медичної психології Національного медичного університету імені О.О.Богомольця, місто Київ, Україна;

Чебікін Олексій Якович, дійсний член Національної академії педагогічних наук України, доктор психологічних наук, професор, ректор Південноукраїнського педагогічного університету, місто Одеса, Україна;

Чепелева Наталія Василівна, доктор психологічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, місто Київ, Україна;

Яблонська Тетяна Миколаївна, доктор психологічних наук, професор, доцент кафедри психології розвитку Київського національного університету імені Тараса Шевченка, місто Київ, Україна.

П 86 Психологічний часопис : науковий журнал / за ред. С.Д. Максименка. — Том 7. — Вип. 1. — Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, 2021. — 128 с.

Збірник містить результати наукових робіт з актуальної проблематики психологічної науки та практики, зокрема, особливу увагу приділено психологічному аналізу підліткового віку, впливу сім'ї у психологічному становленні дитини, аспектам емоційного інтелекту, особистісних уявлень тощо, окрім того досліджено низку інших цікавих та корисних для психологічної практики проблем.

Цей випуск призначений для науковців у галузі психології, викладачів психологічних наук, практичних психологів та студентів-психологів.

APSCI

Per Aspera Ad Astra

Volume 7 Issue 1 (45) 2021

© Асоціація підтримки науки та інновацій, Association pour la Promotion des Sciences et des Innovations, APSCI, 2021

© Колектив авторів, 2021

<http://www.apsijournal.com/>

ЗМІСТ

Рябчик Я. Є., Капкан М. Є.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ.....	9
<i>(Стаття виконана англійською мовою)</i>	

Великодна М. С., Циганенко Г. В.

ПСИХОАНАЛІЗ І ПСИХОАНАЛІТИЧНА ПСИХОТЕРАПІЯ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС РОЗГОРТАННЯ ПАНДЕМІЇ COVID-19: РЕЗУЛЬТАТИ ОПИТУВАННЯ ПРАКТИКІВ.....	20
<i>(Стаття виконана англійською мовою)</i>	

Дробот О. В., Пустовий С. А.

РЕФЛЕКСИВНІСТЬ МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ У КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНОГО ОБРАЗУ СВІТУ.....	34
--	----

Онуфрієва Л. А., Чайковська О. М.

ЕКОЦЕНТРИЗМ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО ЗРІЛОЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ.....	44
---	----

Лагодзінський В. В.

ДО ПРОБЛЕМИ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ЛІДЕРСТВА У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.....	54
---	----

Чуйко Г. В., Чаплак Я. В., Комісарик М. І.

ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ОСОБИСТОСТІ В НЕСТАБІЛЬНОМУ СВІТІ.....	65
--	----

Прокоф'єва О. О., Смірнов Б. І., Прокоф'єва О. А.

ОСОБЛИВОСТІ КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.....	82
--	----

Жигайло Н. І., Сайко Х. Я.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ОСОБИСТІСНОЇ МОТИВАЦІЇ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З АУТИЗМОМ.....	99
--	----

Душкевич М. М., Глущенко М. О.

РОЗРОБКА, АПРОБАЦІЯ ТА СТАНДАРТИЗАЦІЯ ОПИТУВАЛЬНИКА «ШКАЛА ІНЦЕСТУОЗНОСТІ ОСОБИСТОСТІ».....	108
---	-----

THE SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL FACTORS OF YOUTH'S SUICIDAL BEHAVIOUR

Yaroslav Riabchych¹, Mariia Kapkan²

¹PhD, assistant Department of Developmental Psychology of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv (Ukraine)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3216-5059>

²Graduate student of General Psychology of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv (Ukraine)

UDC: 159.316.624

ABSTRACT

The article examines socio-psychological factors influencing youth's suicidal behaviour in. The article provides theoretical and methodological substantiation and empirical verification of correlations of young people's suicidal behaviour with their psychological personal traits, identifies socio-psychological features of such behaviour, as well as provides an empirical analysis of individual psychological factors of suicidal ideation.

The authors propose a step-by-step model of the suicidal behaviour emergence and describe its main stages.

There are three groups of factors that provoke youth's suicidal behaviour.

It has been empirically proven that pre-suicidal behaviour is conditioned by many various factors. The most common of them are: expressed anxiety, frustration, aggression, rigidity, as well as changes in the attitude to one's own life and death.

Keywords: suicidal behaviour, suicidal ideation, social and psychological maladaptation, youth.

INTRODUCTION

Almost 12 thousand Ukrainians kill themselves annually according to the official data of the State Statistics Service of Ukraine. Ukraine belongs to the group of countries with a high suicidal level (more than 20 suicides per 100 thousand people) according to the World Health Organization (WHO).

Statistics indicate that youth have the second (after adolescents) suicide rate. Psychological shift from childhood to full adulthood takes place at this age. During this life period self-understanding is forming. It allows a person to adjust inner self-assessment and find a balance between own position and that one which other people might have. Also the notion "ideal" is started to be correlated with own personal traits. In other words, the main

psychological characteristic of youth is awareness of own personality and uniqueness. Young people often become aware that they incapable to reach the Self-ideal, which, in its turn, leads to intrapersonal intractable conflicts. In some moments such personal conditions can lead to the emergence of suicidal behaviour.

So, critical periods and certain characteristics of this age provoke the necessity for professional assistance and psychological support. Its goal is to provide preventive measures aimed at avoiding suicidal behaviour.

There were two main groups of contradictions in the history of suicide research. First, it was a contradiction of theoretical nature, due to the difference of scientific paradigms used to study the problem of suicidality.

The sociological trend was represented by S. Boy-

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Yaroslav Riabchych, Mariia Kapkan

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

ko, K. German, Y. Gilinsky, E. Durkheim, O. Myagkov, I. Orlov, M. Popov, P. Sorokin, V. Tikhonenko, M. Halvaks, P. Schneider, P. Yunatskevich, etc. It focused on the awareness of suicidal behaviour and its conditioning by the degree of an individual's social integration.

The medical direction was represented by the works of V. Bekhterev, M. Brukhansky, P. Bulatsel, ZhE. Eskirol, P. Kovalevsky, A. Koni, A. Lichko, A. Likhachev, C. Lombroso, V. Rozanov, A. Chuprikov, etc. They significantly influenced the theory and practice preventing the development of suicidal tendencies. However, it should be noticed, that these works described only individuals with confirmed corresponding diagnoses of mental illness.

The psychological concepts of self-destructive behaviour also influenced significantly the studies on suicidal risk prevention. These concepts were proposed by A. Ambrumova, A. Bandura, L. Berkovitz, E. Grollman, D. Dollard, A. Maslow, K. Meninger, N. Miller, and A. Rean, K. Rogers, N. Farberow, V. Frankl, Z. Freud, E. Fromm, E. Schneidman.

The contradictions at the scientific and methodological level exist due to a discrepancy between theoretical elaboration and practical effectiveness of the measures aimed at:

- ⇒ reducing the risk of young people's suicidal behaviour;
- ⇒ improvement of teachers' competence of in this;
- ⇒ improvement of suicidal behaviour monitoring practice.

At the same time, individual and psychological determinants of suicidal behaviour have not investigated to the fullest extent.

Despite the fact that the psychological and pedagogical aspects of suicidal behaviour prevention are of particular importance recently, complex studies of such behavioural risks in youth are nearly absent in our country. The current state of the theory and practice preventing the risk of young people's suicidal behaviour shows is characterised by perversion, fragmentation and incompleteness of the psychological and pedagogical work with university students in crisis.

The study aim: to determine the peculiarities and factors of the emergence of youth's suicidal behaviour.

Tasks:

1. To form a model of young people's suicidal behaviour after analyzing contemporary national and foreign approaches.

2. To identify the main social and psychological determinants contributing to young people's suicidal behaviour.

Main material and its presentation. On the basis of theoretical review and our previous researches (Ryabchich, 2013), we have formulated suicidal behaviour as a sequential process of gradual suicidality formation, (Fig. 1). The root cause of suicidal behaviour is one's inability to adapt to changed social environment, which leads to conflicts with people around. They, in turn, cause objective or / and subjective social and psychological maladaptation.

Objective maladaptation is manifested as changed behaviour in the close social environment, a limited ability to perform successfully one's social functions or pathological behavioural transformations.

The subjective signs of maladaptation include a wide range of psychological and emotional disturbances from negatively coloured psychological feelings (anxiety, grief, emotional pain, insults, shame, indignation, anger, dysphoria etc.) to distinct psychopathological syndromes (asthenia, dysthymia, depression).

So, social and psychological maladaptation is not identical to the concept of illness. Such maladaptation appears at two levels: pathological and non-pathological. Nosological units, conditions, reactions and phases, which are well-known in clinical psychiatry, relate to the pathological level of maladaptation. The non-pathological maladaptation means one's deviated behaviour and feelings, related not to diseases, but to insufficient socialization, poor moral education, socially unacceptable attitudes, unexpectedly changed conditions of existence and life-style, broken important social relationships and communications, imitation of socially unacceptable behavioural patterns etc. (Ambrumova, 1978). Thus, a young person's behaviour begins to deviate from the norm because of these conditions.

The next step of suicidality formation is emerging deviant behaviour. Still, deviant behaviour alone is not a suicidal factor. The transition from the prepositioning phase to the suicidal one occurs at the so-called critical point, when an intractable intrapersonal conflict emerges. Such conflict is formed by two or more multidirectional tenden-

cies: the basic one - a young person's urgent necessity at the moment, and the other one - tendencies that hinders inner satisfaction.

Therefore, it is worth examining each of the stages separately and comparing them with each other in order to diagnose pre-suicidal behaviour. The achieved results can help to recognize the suicidal period timely.

We have also identified three groups of typical factors that influence young people's social and psychological maladaptation:

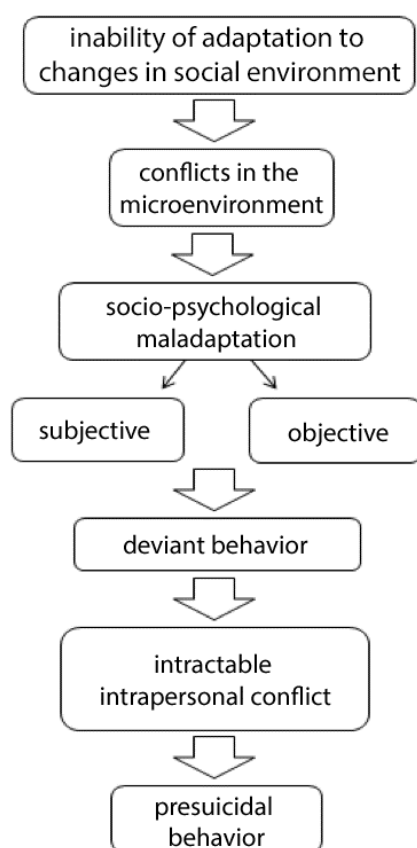

Fig. 1. Model of forming suicidal behaviour

General psychological features of suicides with non-pathological situational intentions, as well as people with borderline conditions: self-centeredness, auto-aggression, personal pessimistic attitude to the future, paranoid personality of a suicidal individual and such peculiarities of the emotional sphere as depression and anxiety (Slut 1992).

Personal factors: emotional problems with peers, death of a significant person, breakup with a beloved one, interpersonal conflicts or a loss of meaningful relationship, discipline or law problems, prolonged victimization, frustra-

tion with education and unsatisfied academic achievements, high educational demands concerning final exams, problems with employment and poor economic situation, financial problems, unwanted pregnancy, abortion and its consequences, AIDS or other sexually transmitted infections, serious physical illness;

Family factors: parental mental disorders, family members' addictive behaviour, suicides or suicidal attempts by the family members known from a family history, domestic violence, lack of attention and care for children in the family, poor relationships between family members, frequent quarrels between parents, constant emotional stress and high levels of aggression in the family, only one parent (divorce, death of one parent), too low or high expectations of parents for children, insufficient attention to parenting. The American psychologist D. Elkind believed that the main cause of suicide attempts and suicides was the pressure of parents on boys and girls in order them to be successful (Elkind, 1974).

Modern psychologists point to the frequent changes of residence, study, work; negative impact of the media and contemporary literature, online content as the causes of suicide in youth age.

So, we can talk about a wide range of factors that provoke the emergence and development of suicidal behaviour at youth. They influence the motive behind a suicide attempt. Unlike adolescence, which is characterized by demonstrative and affective forms of suicide, youth more often have real desire to die, here, so-called Freudian "Thanatos" might be seen, and they make attempts to solve actual life difficulties by leaving this life. Here, we can assume that a large part of young people's suicides are true and suicide attempts are characterized by an understanding of the committed act, prolonged crisis period that precedes suicide, as well as the stability of intentions (careful choosing of time and place, method of deprivation of life, etc.).

We conducted an empirical work in order to study this problem in 2018 and 2019, with a total sample of 120 people, 17-24 years old. The studied sample consisted of 89 girls and 31 boys. They were students of Kyiv higher educational institutions; 3 methods for determining the presence and predisposition to suicidal behaviour were applied. People who participated in the study were mentally healthy (during the study they were not registered by a psychiatrist),

they filled in all proposed methods and on the falsehood scale of the Suicide Risk Test SR-45 (P.I. Yunatskevich) received a “passing” mark. The family composition was also taken into account: 89 people had both parents, 31 had only one parent.

3 valid and reliable methods were used:

1. “Suicide Risk Test SR-45” (P.I. Yunatskevich).

People who have a propensity for suicidal reactions can be identified using this technique. The method consists of 45 statements. There are 3 scales available for data analysis: suicidal tendency, falsehood scale, manifestation level and generalized suicidal susceptibility scores.

Suicidal reactions (Ambrumova, 1981) mean a certain type of a person’s behaviour with a sufficient probability of forming a suicidal action in response to external physical or mental traumatic factors. Such reactions are typical for patients with mental disorders, as well as for mentally healthy people.

2. The method determining propensity to suicidal behaviour (M.V. Gorskaya).

The purpose of this method is to identify an individual’s predisposition to suicidal behaviour. It consists of 40 statements. Four scales are used to process the results: anxiety scale, frustration scale, aggression scale, rigidity scale.

3. “Suicidal Behaviour Questionnaire” (T. Vasek)

is aimed at early diagnosis of suicidal behaviour, even before its actual manifestation. It determines the stage of a person’s suicidal behaviour, the frequency of suicidal ideas, the presence of people around who tried or committed suicide and a respondent’s attitude to suicide. Genetically predetermined properties of biochemical processes in the human body can have the decisive role in the formation of suicidal behaviour and is evidenced by the studies of families that had not any hereditary diseases that can provoke suicide. It is important to note that in the first generation of offspring of suiciders, the incidence of suicidal attempts and suicides is approximately 4 times higher than in the control group. The probability of hereditary transmission of suicidal behaviour is 12 - 18% in a perspective “parents-children”. The method consists of 31 questions, where several options for the answer are offered. It contains two scales: the Suicide Scale as the main informative scale and the Attitudes to Life and Death. M. Kovach stated (Kovacs, 1997) that suicidality depends on two main factors: an atti-

tude to life that can be positive and negative, and an attitude to death (both variants). A suicide is more likely at people who are negative about life and positive about death.

The sample was divided into three groups for comparative analysis of suicidal behaviour. The criterion for division was the Suicide Scale of the ‘Suicidal Behaviour Questionnaire’ and its comparison with the Suicidal Risk Test (SR-45 P.I. Yunatskevich) and the method determining propensity to suicidal behaviour (MV Gorskaya). In general, the groups were divided according to the Suicide Scale (questions # 10-21) of the ‘Suicidal Behaviour Questionnaire’. The structure of these questions and the scale allow establishing the frequency of suicidal ideas and stages of suicidal behaviour development.

The first group formed people who scored from 0 to 9 points for this scale; the second group included young people who answered “yes” to questions # 10-18 (passive suicidal thoughts); the respondents creating the third group answered “yes” to questions #19-21 (suicidal intentions and ideas).

As a result, three groups were identified, which differ by their level of suicidality:

1. The first group

included young people without manifestations of suicidal behaviour.

2. The second group

included youth with suicidal ideas. Boys and girls assigned to this group were characterized by an internal (passive) form of suicidal behaviour that is characterized by thoughts (ideas) about their deaths but was not developed into a conscious desire to take their own lives. They also had changes in mood, difficulties in communication, asocial behaviour, alcoholic excesses, and impulsive behaviour.

3. The third group

included people with clearly defined suicidal intentions. They had an active form of suicidal behaviour, which included not only suicidal ideas but also meaningful planning and preparing of suicidal actions. This group included youth who assumed the possibility of suicidal attempt. The main characteristics of young people from this group were constant suicidal thoughts, suicidal statements; abrupt changes in behaviour, lifestyle; various forms of self-destructive behaviour, direct or indirect “goodbyes” to their beloved or families, inadequate forms of behaviour (“evil” calm, ideomotor inhibition, agitation).

Each of the selected groups was given its own

name, which reflects the presence / absence of suicidality and its severity:

1. The “Norm” group, hereafter N, consisted of 91 people (75.8%).

2. The group of “Suicidal ideas”, hereafter referred to as SI, consisted of 19 people (15.8%).

3. The Group of “Suicidal Intentions”, hereafter referred to as SIG, consisted of 10 people (8.3%).

The gender characteristics of suicidality were:

1. Suicidal ideas are completely absent at 74.1% of boys (23 boys) and 76.4% of girls (68 girls);

2. There are expressed suicidal ideas at 25.8% of boys (8 people) and 12.3% of girls (11 people);

3. Suicidal ideas exist at 0% of boys (no boys) and 11.2% of girls (10 young ladies).

As it can be seen from the results, the distribution in the SI and SIG groups by gender is uneven. Therefore, a further study was conducted without gender division in order to evaluate the results objectively.

The average values for the ‘Suicidal Behaviour Questionnaire’ scales (SBQ) and Suicide Risk Test (SRT) for different groups are presented in Table 1 in order to determine the reliability of the respondents’ division into groups.

Table 1.

Average values of groups by SBQ and SRT

Indicators	Average value		
	N	SI	SIG
suicidality	3,1	13,8	21,6
attitude to life and death	14,5	16,1	23,5
the presence of persons with suicidal behavior	2,54	3,2	3,8
suicidal response rate *	4,06	3,3	2,4

Notes: * The lower the score, the higher the suicidal response rate.

In addition, the “Method determining propensity to suicidal behaviour” (DPSB) was also used. We analyzed the results obtained by internal methodology based on the above identified groups (Table 2).

We should start with the anxiety indicator; it has almost the same value in the N and SI groups and 3 points higher in the group of Suicidal intentions (SIG). The frustration differs in the N and SI groups only by one point. At

Group results DSSB

Indicators	Average value		
	H	CI	H
anxiety	9,05	9,7	13,2
frustration	7,5	8,7	4,5
aggression	10,1	10,1	10,3
rigidity	10,7	9,5	12,7
propensity for suicidal behavior	4,5	7,8	46,8

the same time, the average values of the Suicidal Intentions group are higher on 5 points.

Aggression does not vary between groups: the N and SI groups have the same average values and the value for the Suicidal Intention group is larger by only two tenths. The DPSB rigidity indicator does not vary between groups also: the lowest one is in the SI group and the highest in the group of Suicidal Intentions. Average values for suicidal behaviour are: this value is the lowest in the Norm group and indicates the low level of suicidal behaviour; the tendency to suicidal behaviour in the SI group is also low; and the average value in the group Suicidal Intentions, as the table shows, is the highest compared to other groups and it means that such level of suicidal behaviour requires the attention of professionals.

We used Pearson’s correlation coefficient analysis in order to analyze correlations among individual psychological characteristics of people with suicidal behaviour. The analysed correlations of DPSB, SBQ, and SRDT methods showed that the strongest correlations exist between the suicidality scale and life-and-death attitude scales, suicidal behaviour predisposition (by DPSB) and the Suicidal Risk Level scale (by the SBQ method).

So, the analysed correlations between the studied indicators suggests that suicidality can appear because of some personal traits, such as mood instability, aggressive behaviour, frustration, antisocial behaviour, irritability, rigidity of thinking, negative feelings, fears, problems with the definition of sexual orientation, etc., and such personal aspect as an attitude to life and to death, which is determined mainly by relationships in society.

A multiple regression analysis was conducted for

statistically significant grouping of the data obtained during the study, so that a logical and consistent model of factors influencing suicidality and related factors was created and substantiated. The main purpose of regression analysis was

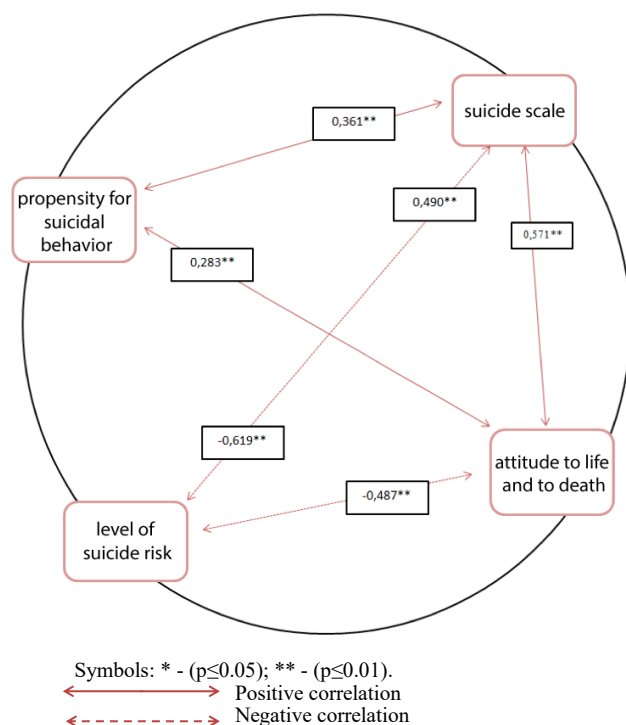

Figure 2. Correlative linkages of the method for the Determination of Suicidal Behavior (DSSB), the Suicide Test CP - 45 and the Suicidal Behavior Questionnaire (SBQ)

to determine the dependent and independent variables.

The most significant coefficients for our study were:

1. R is a multiple correlation coefficient. It is a measure of the association of the entire set of independent variables with the dependent variable;

2. R² (R-quadrant) is the coefficient of determination. It characterizes the proportion of the dependent variable variance due to the influence of the independent variables;

riables;

3. F is a coefficient that reflects how much the dependent variable variance is explained by our regression model.

It is worth noting that we selected for the analysis only variables with the strongest correlations. Based on this selection, we found possible predictors for the dependent variable.

The dependent variable was the suicide rate. Using the correlation matrix, we chose 3 predictors: life and death attitudes, suicidal behaviour and suicidal risk.

Obtained R- quadrant for our model equalled 0.483, thus 48.3% of the variance for “suicide rate” variable is attributable to the impact of life and death variables, propensity to suicidal behaviour and the level of suicidal risk. Using the Durbin-Watson test we checked the absence of autocorrelations (the ratio should be in the range 0-4, ideally it should be about 2). In our case the Durbin-Watson coefficient was 1.787, so we can say that there were no autocorrelations.

In addition we analyzed the statistical significance with F-Fisher criterion, which indicated a strong links of the dependent variable with all three independent variables as well as with each variable separately.

Our next step was to test data for multicollinearity or correlations between the independent variables (Table 3). VIF was less than 5 and this was an evidence of absent multicollinearity. If we are talking about tolerance, the values are close to 1, which indicates that the analyzed predictors were independent of other predictors.

Table 3 presents data that have allowed us to construct a regression model that describes the contribution to the suicidality rate for the overall study sample. So the

Table 3.

F-Fisher criteria and its significance

Coefficients*							
Model	Non-standardized coefficients		Standardized coefficients	t	value	Collinearity statistics	
	B	mistake	beta			tolerance	VIF
1 (constant)	12,935	3,928		3,293	,001		
attitude to life and death scale	,264	,115	,180	2,287	,024	,717	1,395
propensity for suicidal behavior	,162	,047	,240	3,443	,001	,920	1,087
level of suicide risk	-4,284	,658	-,498	-6,511	,000	,763	1,310

*dependent variable: suicide scale

equation looks like this:

Suicidality = 12,935 + 0.264 * (Attitude to Life and Death) + 0.162 * (Addicted to Suicidal Behavior) - 4.284 * (Suicidal Risk Level).

Next (see Fig. 3 and 4), we provide graphical illustrations of the extent to which suicidality is influenced by the examined indicators.

Taking all above into account, we can argue that suicidality can occur primarily because of intrapersonal states such as anxiety, fear, frustration, aggression, which also give rise to a suicidal tendency. Also, we should not forget about the social determinants, which primarily affect the development of a personality and such important aspects of our everyday life as views on life and death. A person's stable mental state, inner desires and goals are the result of the atmosphere in the family and other social institutions.

CONCLUSIONS

1. The conceptual foundations of the determinants of young people's suicidal behaviour have been formed as a result of the performed theoretical analysis. A step-by-step model of suicidal behaviour is described. Three groups of typical factors have been also identified. These factors influence young people's social and psychological maladaptation: general psychological features of suicides; personal factors; family factors.

2. Three main groups of young people were identified based on obtained empirical data. They differ by their degrees of suicidality.

The first group included individuals without any

manifestations of suicidal behaviour (75.8% of the total sample).

The second group included youth with suicidal ideas (15.8% of the total sample). This group were characterized by a passive (internal) form of suicidal behaviour. These people were characterized by ideas (thoughts) of committing a suicide, but they did not formulate it into a truthful conscious desire to take their lives because of their "emotional readiness". These people were also characterized by such personality traits as anxiety and depressiveness, mood changes, problems in communication, emotional disorders, asocial acts, alcohol excesses, impulsive behaviour.

The third group (8.3%) included young people with clearly defined suicidal intent, in other word, an active (internal) form of suicidal behaviour with not only suicidal ideas, but also thoughtful planning and preparation of suicidal actions.

3. The empirical study revealed that suicidal behaviour can occur as a result of psychological health deterioration - anxiety, frustration, aggression, as well as because of changed attitudes to life and death. It happens under possible influence of the close environment or reassessment of self- concept. The respondents form the group of Suicidal Intentions expressed anxiety and high personal frustration. The causes for frustration can be real or imagined obstacles that impede the goal achievement. Aggression in the analysed empirical data was at almost the same level for all three groups. Such an indicator manifested increased psychological activity. The highest level of rigidity was ob-

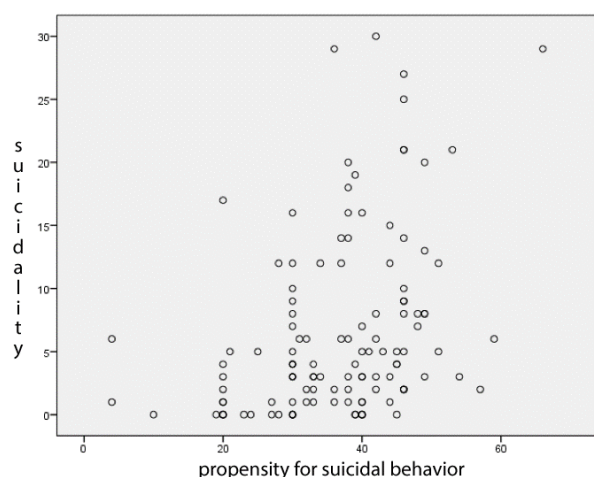
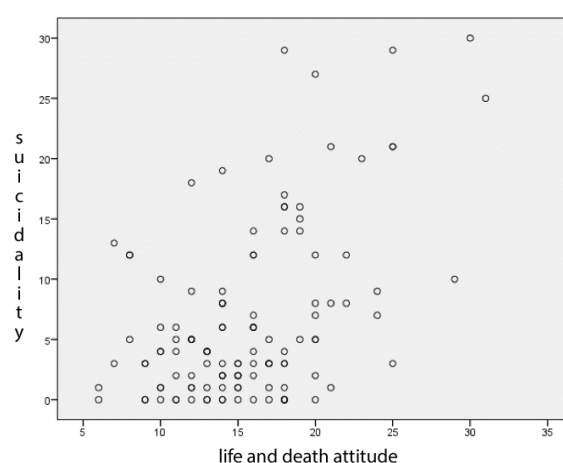

Fig. 3. Impact of suicidal tendency on the suicidality, SBQ method (for the total sample)

Pic. 4. Impact of the indicator 'life and death attitude' on the suicidality, SBQ method (for the total sample)

served in the group of Suicidal Intentions, such rigidity was associated with complications existing during implementation of significant activities.

References:

- Ambrumova, A. (1978). Individualno-psihologicheskie aspekty suitsidalnogo povedeniya [Individual psychological aspects of suicidal behavior] Moscow: Aktualnyie problemy suitsidologii. [in Russian]
- Ambrumova, A. (1981). Rol lichnosti v problemah suitsida [The role of personality in suicide problems]. Moscow : Aktualnyie problemy suitsidologii. pp. 73-93. [in Russian]
- Elkind, D. (1974). A Sympathetic Understanding of the Child: Birth to Sixteen – Publisher. Allynand Bacon. [in English]
- Kovacs, M., Beck, A. T. (1977). The wish to die and the wish to live in attempted suicide. Journal of Clinical Psychology. – No 33. pp. 361–365. [in English]
- Ryabchich, I. (2013). Sotsialno-psihologichni chinniki presuyitsidalnoyi povedinky pidlitkiv [Socio-psychological factors of teenagers pre-suicidal behavior]. Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv. [in Ukrainian]
- Slutskyi, A. (1992). Nekotoryie psihologicheskie aspekty povedeniya suitsidentov [Some psychological aspects of suicidal behavior]. Moscow. Psihologicheskii zhurnal, 13, 1. [in Russian]

Yaroslav Riabchych

PhD in Psychological Sciences, assistant professor of the Department of Developmental Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv (Ukraine)

Mariia Kapkan

Graduate student of the Psychology Department, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv (Ukraine)

THE SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL FACTORS OF YOUTH'S SUICIDAL BEHAVIOUR

ABSTRACT

The article highlights the current view on social and psychological determinants of youth's suicidal behaviour. The modern science still does not have a unified point of view on suicidal behaviour. The corresponding terminology is amorphousness and its concept is uncertain.

It is generally accepted that suicidal behaviour depends on many factors, has different motives and goals and exists in certain and extreme conditions.

The authors present their own model of suicidal behaviour that includes the following main factors leading to suicidal behaviour: social and psychological maladaptation, deviant behaviour and unresolved intrapersonal conflicts.

We have identified four groups of factors affecting young people's social and psychological maladaptation:

- General psychological features of a suicider having non-pathological situational intentions, as well as people having borderline states;
- Personal factors;
- Family factors;
- Other life factors: a changed place of residence, study or work; negative influence of mass-media, modern literature, Internet sites with certain content, etc.

A set of standardized and tested methods was selected to examine social-psychological factors of young people's pre-suicidal and suicidal behaviour: 3 methods studying susceptibility to suicidal reactions, suicidal behaviour and the diagnosis of suicidal behaviour before its manifestation.

The sample consisted of 120 young people (89 girls and 31 boys). Their families were also taken into account: 89 respondents had both parents, 31 had only one of parents.

The sample was divided into three groups for comparative analysis of suicidal behaviour. The division criterion of was the suicide indicator from the Suicide Behaviour Questionnaire that was compared with the results of the Suicide Risk Test (SR-45, P.I. Yunatskevich) and the method determining propensity to suicidal behaviour (M.V. Gorskaya).

The statistical methods were used to process the obtained data: Pearson's correlation coefficient was used to analyze relations between individual psychological characteristics with suicidal behaviour; a multiple regression analysis was performed for data grouping; statistical significance was checked by the F-Fisher test.

The performed empirical study has revealed that suicidal behaviour can appear because of deteriorated personal psychological health - anxiety, frustration, aggression

and changes in attitudes toward life and death under environmental influences or because of overestimated self-concept. The respondents having suicidal intentions were characterized by severe anxiety and high frustration as the consequences of personal disappointment, inability to overcome real or imagined obstacles preventing goal achievement.

Aggression was almost the same for all three examined groups, thus this indicator showed rather increased psychological activity. The highest rigidity was observed at the respondents having suicidal intentions; such rigidity was associated with complications existing during implementation of significant activities.

Keywords: suicidal behaviour, suicidal ideation, social and psychological maladaptation, youth.

Рябчик Ярослав Евгеньевич

Кандидат психологических наук, доцент кафедры психологии развития Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, г. Киев (Украина)

Капкан Марія Евгеньевна

Магістр факультета психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, г. Київ (Україна)

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ СУИЦИДАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ В ЮНОШЕ- СКОМ ВОЗРАСТЕ

АННОТАЦИЯ

В статье представлено современный взгляд на проблемы социально-психологических детерминант суицидального поведения в юношеском возрасте, раскрыто то, что в современной науке отсутствует единая точка зрения на понимание суицидального поведения. Исследования в данной области отличает терминологическая аморфность и концептуальная неопределенность. Общепринятым есть то, что суицидальное поведение зависит от множества факторов, проявляется в особенных неопределенных условиях и обусловлено разными мотивами и целями.

Была представлена авторская модель возникновения суицидального поведения. В модели рассматриваются основные факторы приводящие к формированию суицидальности, среди которых: социально-психологическая дезадаптация, девиантное поведение и неразрешённые внутренние личностные конфликты.

Также были выделены четыре группы типичных факторов влияющих на социально-психологическую дезадаптацию людей юношеского возраста:

- Общие психологические особенности суицидента с непатологическими ситуационными намерениями, а также лиц с пограничными состояниями;
- Личностные факторы;
- Семейные факторы;
- Независимые факторы: изменение места жительства, учебы, работы; негативное влияние СМИ; влияние современной литературы, интернет-платформы с определенным контентом и тому подобное.

Подобрано батарею стандартизированных и апробированных методик, позволяющих диагностировать социально-психологические факторы пресуицидального и суицидального поведения юношей. Диагностический инструментарий содержит 3 методики для исследования склонности суицидальным реакциям, склонность к суицидальному поведению и диагностики суицидального поведения до манифестации.

В выборку вошли лица юношеского возраста общим количеством 120 респондентов, среди которых 89 девушек и 31 юношей. Также учитывался состав семьи - в 89 исследуемых имеются оба родителя, в 31 - один из родителей.

Для сравнительного анализа суицидального поведения выборка была разделена на три группы. Критерием деления выступал показатель выраженности суицидальности «Опросника суицидального поведения» и сравнение с результатами теста на выявление суицидального риска (СР-45 П.И. Юнацкевич) и методики определения склонности к суицидальному поведению (М. В. Горская).

Для обработки полученных данных использовались методы математического анализа: анализ связи индивидуально-психологических особенностей лиц с суицидальным поведением, был использован корреляционный анализ по коэффициенту корреляции Пирсона; с целью статистически значимого группирования данных было проведено множественный регрессионный анализ; уровень статистической значимости был проверен критерием F-Фишера.

В результате проведенного эмпирического

исследования выявлено, что суицидальные поведение может возникать как следствие ухудшение личностного психологического здоровья - появление тревоги, фрустрации, агрессии, а также неоднозначного (специфического) отношения жизни и к смерти, в результате определенного воздействия окружения или переоценки Я-концепции. Участникам группы «Суицидальные намерения», присущи выраженная тревожность и высокие показатели фрустрации - это последствия личностного разочарование, которое возникает в результате реальных или мнимых препятствий мешающим достижению цели.

Мера агрессии, была выражена почти на одинаковом уровне всех трех групп. Такой показатель в большей степени проявляет повышенную психологическую активность. Самый высокий уровень проявления показателя ригидности наблюдался в группе «Суицидальные намерения», который был связан с осложнениями значимой деятельности.

Ключевые слова: суицидальные поведение, суицидальные идеации, социально-психологическая дезадаптация, юношеский возраст.

Рябич Ярослав Євгенович

Кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології розвитку Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ (Україна)

Капкан Марія Євгенівна

Магістр факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ (Україна)

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ В ЮНАЦЬКОМУ ВІСІ

АНОТАЦІЯ

У статті висвітлено сучасний стан проблеми соціально-психологічних детермінант суїцидальної поведінки юнацтва, окреслено що в сучасній науці досі відсутня єдина точка зору на сутність суїцидальної поведінки. Дослідження в даній сфері вирізняє термінологічна аморфність і концептуальна невизначеність.

Загальновизнаним є лише те, що суїцидальна поведінка залежить від багатьох чинників, проявляється в особливих екстремальних умовах та обумовлена

різними мотивами і цілями.

Була представлена авторська модель виникнення суїцидальної поведінки. В моделі розглядаються основні фактори що призводять до формування суїцидальності, серед яких: соціально-психологічна дезадаптація, девіантна поведінка та невіршальний внутрішньо особистісний конфлікт.

Також були виділені чотири групи типових чинників які впливають на соціально-психологічну дезадаптацію людей юнацького віку: Загальні психологічні особливості суїцидентів із непатологічними ситуаційними намірами, а також осіб із прикордонними станами; Особистісні чинники; Сімейні чинники; Незалежні чинники: зміна місця проживання, навчання, роботи; негативний вплив ЗМІ; вплив сучасної літератури, інтернет-платформи з певним контентом тощо.

Підібрано батарею стандартизованих та апробованих методик, що дозволяють діагностувати соціально-психологічні чинники пресуїцидальної та суїцидальної поведінки юнаків. Діагностичний інструментарій містить 3 методики для дослідження схильності суїцидальних реакцій, схильності до суїцидальної поведінки та діагностики суїцидальної поведінки ще до її маніфестації.

Вибірку склали особи юнацького віку загальною кількістю 120 респондентів, серед яких 89 дівчат та 31 хлопців. Також враховувався склад родини – у 89 досліджуваних наявні обидва батьки, у 31 – один з батьків.

Задля порівняльного аналізу суїцидальної поведінки вибірку було поділено на три групи. Критерієм поділу виступав показник вираженості суїцидальності за «Опитувальником суїцидальної поведінки» та порівняння з результатами тесту на виявлення суїцидального ризику (СР-45 П.І. Юнацкевич) та методики визначення схильності до суїцидальної поведінки (М. В. Горська).

Для обробки отриманих даних використовувались методи математичного аналізу: задля аналізу зв'язку індивідуально-психологічних особливостей осіб із суїцидальною поведінкою, був використаний кореляційний аналіз за коефіцієнтом кореляції Пірсона; з метою статистично значущого групування даних було

проведено множинний регресійний аналіз; рівень статистичної значущості був перевірений критерієм F-Фішера.

В результаті проведеного емпіричного дослідження виявлено, що суїцидальні поведінка може виникати як наслідок погіршення особистісного психологічного здоров'я – поява тривожності, фрустрації, агресії, а також зміни ставлення до власного життя та до смерті, в результаті певного впливу оточення або переоцінки Я-концепції. Учасникам групи «Суїцидальні наміри», притаманна виражена тривожність та високі показники фрустрації - це наслідки особистісного розчарування, яке виникає у результаті реальних або уявних перешкод, які заважають досягненню повної мети. Міра агресії була виражена майже на однаковому рівні усіх трьох груп. Такий показник більшою мірою виявляє підвищену психологічну активність. Найвищий рівень прояву показника ригідності спостерігався у групі «Суїцидальні наміри», що був пов'язаний з ускладненнями значущої діяльності.

Ключові слова: суїцидальні поведінка, суїцидальні ідеї, соціально-психологічна дезадаптація, юнацький вік.

How to cite (як цитувати):

Riabchych Y., Kapkan M. (2021). SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL FACTORS OF SUICIDAL BEHAVIOR OF YOUTH. PSYCHOLOGICAL JOURNAL, 7 (1), 9-19.
<https://doi.org/10.31108/1.2021.7.1.1>

Дата отримання статті: 21.12.2020

Дата рекомендації до друку: 12.01.2021

Дата оприлюднення: 30.01.2021

PSYCHOANALYSIS AND PSYCHOANALYTIC PSYCHOTHERAPY IN UKRAINE DURING THE COVID-19 PANDEMIC UNFOLDING: THE RESULTS OF PRACTITIONERS' SURVEY

Mariana Velykodna¹, Halyna Tsyhanenko²

¹ PhD, Clinical Psychologist, Psychoanalyst, Head of the Division «Psychoanalytic Psychology and Psychotherapy» in the National Psychological Association of Ukraine, Kyiv, Ukraine; Senior lecturer, Department of Practical Psychology, Kryvyi Rih State Pedagogical University, Kryvyi Rih (Ukraine)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6269-793X>

² PhD, Psychologist, Senior Researcher, Associate Professor, State University of Economics and Technology, Kryvyi Rih (Ukraine)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1950-157X>

UDC: 159.964

ABSTRACT

The paper presents some specifics of psychoanalytic practice in the context of the COVID-19 pandemic unfolding, based on the results of the survey of 71 Ukrainian psychoanalysts and psychoanalytic psychotherapists after a month of lockdown. The majority of respondents tried to continue their practice in new conditions, the more experienced practitioners were more successful. However, 1/6 of the respondents had to suspend their practice. Those who continued practicing noted that their patients had experienced new intense feelings, mostly fear, anxiety, being “castrated”, aggression and anger, hope and hopelessness. About a half of the respondents mentioned complementary changes in transference and countertransference, which was also associated with the duration of practical experience, certification status, guidelines from psychoanalytic associations, and patients' readiness to speak on pandemic-related or quarantine-related topics. While the majority of respondents confirmed perceived support from colleagues, they were chiefly dependent on associations' attentiveness and, surprisingly, the main method.

Keywords: Covid-19, Pandemic, Psychoanalytic Psychotherapy, Psychoanalysis, Ukraine.

Introduction. In the context of the worldwide COVID-19 pandemic unfolding and consequential quarantines in the most of affected countries, practitioners in various fields of psychological support and psychotherapy were facing new extraordinary and unavoidable conditions. Such developments required urgent decisions to be made regarding either changes in the organization of practice, or its suspension altogether. The surveyed psychologists and psychotherapists using different approaches noticed that, during the first cases of novel coronavirus in the region, practitioners from the Eastern Europe (53.1% from Ukraine) had observed or implemented certain changes and modifications in their practice, e.g., the remote format of sessions, financial re-agreements, reshaping the purposes of their interven-

tions towards coping with psychological outcomes of quarantine restrictions and towards self-support, etc. (Velykodna, Frankova, 2020). These changes may have significant consequences for psychoanalytic phenomena and the psychoanalytic setting as a whole, and therefore should be reconsidered. The clinical observations of the unfolding unconscious processes, manifested in predominant feelings, free associations, and transference-countertransference dynamics are no less important.

Analysis of current evidence. From the beginning of the pandemic, psychoanalysts have been actively discussing the observed impact of the novel coronavirus, along with governmental policies and imposed quarantines, on the personal and social life of a patient - not only in the form of

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Mariana Velykodna, Halyna Tsyhanenko

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

published works (i.e., in journals) but also in short essays on social media, personal blogs, online-seminars and in private conversations. In Ukraine, two-thirds of the surveyed psychoanalysts and psychoanalytic psychotherapists admitted that due to the COVID-19 pandemic unfolding they had been searching for relevant theoretical conceptions related to (a) individual psychic response to the pandemic and lockdown, (b) social or psychic response, (c) ways to keep psychoanalytic stance, (d) particular issues of patients manifested due to the COVID-19 crisis, (e) certain interventions, including non-analytic (Velykodna, Tsyhanenko, 2020).

Most published psychoanalytic works related to COVID-19 are devoted to the psychoanalysis of “mass pandemic psychology” and to reports of psychoanalytic practice. Thus, H. Steel (2020) considers common fears pertaining to COVID-19 in the context of fear of annihilation and fear of loss of love object. J. S. Blackman (2020) analyses typical unconscious defensive reactions (e.g. obsessive cleaning, counterphobic behavior, humor, and denial) and in-home conflicts as neurotic repetitions of unresolved childhood issues due to regression provoked by the pandemic. S. Benvenuto (2020) describes several unconscious fantasies and beliefs which are manifested during the COVID-19 crisis. The first belief is that children are more fragile than the elderly, which covers an unconscious hope that the elderly will die, and which S. Benvenuto insightfully comments on as one of the possible reasons why the government may feel the urge to actually support a growing state of fear during the pandemic; only the fear of their own deaths can cause young citizens to truly support social distancing for the sake of saving elderly people. The second belief manifests itself in the compulsive buying of toilet paper; whereby S. Benvenuto considers people to unconsciously associate pandemics with uncleanness and impurity, i.e., in relation to the sin and feces. It may also be associated with the fact that the original meaning of the virus was a slimy, liquid poison, or venom (H. Zwart, 2018). Besides, S. Benvenuto analyzes the detestation and denial of numbers and statistics (e.g., fatal cases), in an attempt to disregard anything that is “inhuman”, and “fake news” as collective paranoid productions based on unconscious beliefs of the society. J. Bolanos, J. Lucero & F. B. Raz (2020) are reflecting on the pandemic effects from biologi-

cal and humanistic viewpoints in the context of Lacan’s concept of Truth and its relation to science. S. Western (2020) reflects on the unconscious meaning of the coronavirus in terms of Lacan’s register of the Real, and claims that COVID-19 becomes a signifier of contagion in the situation of the traumatic intrusion of the Real. The author also notes that such an intrusion exposes the subject to the truth about the precarious and interdependently connected world. As J. Gentile (2020) supposes, the spreading of novel coronavirus provokes the experience of a strange disorder of temporality, a feeling of the Real Time, similar to Winnicott’s fear of breakdown with its primitive agonies. Q. Zangrilli (2020) compares feelings caused by the COVID-19 pandemic with regression phantasmatically linked to the intrauterine stage, thereby activating archaic defense mechanisms. J. Dodds (2020) writes about “the viral uncanny” in terms of S. Freud’s “uncanny” as a severe experience when something seems both strangely familiar (reminding of a repressed aspect of the subject) and frighteningly alien. The author notes that it may be produced if the borders erected between the living and the dead, human and nonhuman, are threatened, blurred, or erased (Dodds, 2020). A. Yuran (2020) believes that social psychic response to the COVID-19 with its excessive paranoid, obsessive and phobic symptomatology may refer to Freud’s “Verwerfung” (“return of the rejected”).

Some psychoanalysts were thinking more in line with the influence of the COVID-19 pandemic unfolding on the psychoanalytic process (e.g. Catz, Ferruta, Francesconi, Goisis, et al. 2020; Rossi, Ferro, 2020; Rowlandson, 2020; Lesley, 2020; Lippin, 2020). For instance, N. McWilliams (2020) reports her observations about a patient’s belief that their psychoanalyst is an omnipotent, omniscient Other, who can fix the situation if he or she will see the patient’s pain. Besides, N. McWilliams highlights the importance of accepting the realistic, non-neurotic status of patients’ fears and losses in relation to the coronavirus. D. Elise (2020) considers how the COVID-19 crisis affects the libidinal vitality of the analytic couple due to the situation, which becomes an obstacle for two erotic bodies to meet in a room, in terms of de-libidinization of the analytic erotic field (Elise, 2019). S. Keggereis (2020) reflects on the challenges of working psychoanalytically when a physical level of the “good object” (in Klien’s terms, 1932) – our body

and, especially, immune system – is hard to trust, and when “good parents” (at least, some reliable political leaders) are absent either. Therefore, it transforms a common psychoanalytic aim to offer a good object to our patients into a challenge. Based on her own clinical observations, M. Velykodna (2021) describes her difficulties in using countertransference and tendencies to use acting out manifested as forgetting about the scheduled sessions, resistance to change setting agreements, becoming “deaf” to patients’ transference, psychoanalyst’s libidinal disinvestment, “loss in advance” and “the dead mother” countertransference, which were explained in terms of counter-phobic disinvestment, regression, work of denial and work of grief due to real losses, as well as the possible consequence of previous distortions of psychoanalytic stance.

Some practitioners comment on their first experience of working remotely due to the COVID-19 pandemic and the lockdown. E. Malater (2020) reports on the specifics of providing practice through the ZOOM platform, where the patient does not need to stand up from a couch, but rather needs to press the button “leave the meeting” twice, which signifies sessions as “meetings”, and exposes the topic of “endings” (there is also a button for psychoanalyst “end meeting for all”). R. Rizq (2020) describes her feeling of loss and also highlights the risk to lose the loss by ignoring a number of losses associated with the impossibility to meet in person, i.e. loss of physical presence, of silence, of another type of distancing which allowed to manifest a sensitivity to otherness.

Consideration of not only partial, unique, or specific, but also general observations when practicing psychoanalysis and psychoanalytic psychotherapy during COVID-19 unfolding, as well as some possible regional aspects, may also be significant.

The objective of this paper is to present the specifics of psychoanalysis and psychoanalytic psychotherapy in the context of the COVID-19 pandemic and quarantine in Ukraine, based on the results of an anonymous online survey of Ukrainian psychoanalysts and psychoanalytic psychotherapists from different institutions, associations, and theoretical schools.

Method. The anonymous online survey was developed for practitioners in psychoanalysis and psychoanalytic psychotherapy (including candidates) from Ukraine, with

the possibility of further quantitative and qualitative data analysis. The study was reviewed and approved by the Local Ethics Committee of the Practical Psychology Department of Kryvyi Rih State Pedagogical University (Kryvyi Rih, Ukraine).

The study was conducted almost a month after the quarantine in the country had been imposed (on March 16), and aimed to assess the observed phenomena of the psychoanalytic process. The respondents were representatives of various associations, were working in different theoretical approaches, and held a range of professional statuses (i.e., candidates, certified psychoanalysts or psychoanalytic psychotherapists, training psychoanalysts, supervisors).

From April 8 to 15, 2020, the participants were asked via the Internet (announcements in social networks, through professional associations, by e-mail) to answer several questions anonymously in an online form, and were also informed that the aim of the survey was this research. Consents for gathering personal data, participating in the study, and publishing the results were also signed via the Internet before filling in the survey form.

The following groups of questions were proposed:

1) **general professional data:** method or methods of practicing (psychoanalysis, psychoanalytic psychotherapy, or both); years of practical experience; membership in psychoanalytic associations; status of specialist (candidate, psychoanalyst, training psychoanalyst, supervisor); types of patients the practitioner typically works with (adults, adolescents, children, groups);

2) **current professional data:** whether the respondent has kept or suspended the practice during the quarantine; any increase or decrease in the number of patients and sessions per week; having previous experience in conducting sessions remotely; the feeling of support from the colleagues during the quarantine or not; receiving guidelines from associations for working in COVID-19 pandemic conditions or not;

3) **observations from practicing during the quarantine:** appearance of new topics in patients’ speech; emergence of any new feelings within patients; changes in transference and countertransference; changes in the specifics of supervision; other observations.

For those who mentioned that they had suspended their practice due to the quarantine were proposed some

further questions regarding their reasons for suspending, and how they spent their time instead of working.

Data analysis of this study includes descriptive statistics, non-parametric comparison by χ^2 for frequencies analysis, Spearman rank one-tail and two-tail correlation using IBM SPSS Statistics software, and the dichotomic correlation coefficient ϕ . Multiple response analysis was used for variables with patients' description.

Results. The responses were obtained ($n=71$) from certified psychoanalysts and psychoanalytic psychotherapists (63.4%), training psychoanalysts (7%), supervisors (9.9%), and practicing candidates for psychoanalytic certification (19.7%). Practitioners noted their work experience as being from 1 to 25 years ($M=9.45$, $SD=6.19$, mode $Mo=10$, median $Me=9$). Among them were female (78.9%) and male (19.7%) practitioners; 1 respondent indicated the sex as "other". Most survey participants (87.3%) marked psychoanalytic therapy as the method they were practicing, wherein 53.5% of them practiced psychoanalysis. Therefore, 40.8% chose both methods.

If required, there was a possibility to choose multiple responses for the question about the common category of the analyzants or patients. The results of the multiple response analysis are presented in Table 1.

91.5% of survey participants admitted their membership in one or more psychoanalytic associations. The distribution of mentioned associations is represented in Table 2.

81.4% confirmed perceived support of colleagues during the spread of COVID-19 and quarantine throughout Ukraine.

As for **practicing during the quarantine**, 83.1% of survey respondents noted they continued working. From this group of specialists, only 6.8% had never held any experience with remote sessions prior. 45.8% noticed they had some occasional experience, and 47.5% were highly experienced in practicing online or through the telephone. It was discovered that previous experience in working remotely had not affected attention paid to patients' feelings ($\chi^2=0.71$), nor to the appearance of new topics during sessions ($\chi^2=0.59$), transference ($\chi^2=0.42$), and countertransference observations ($\chi^2=3.81$). Interestingly, a moderate correlation was discovered between the duration of practice experience and whether practice did, in fact, continue dur-

Table 1.
Analyzants (patients) with whom the survey respondents are practicing

Analyzants (patients)	Responses (n)	Responses (%)	Cases (%)
Adults	70	51.1	98.6
Adolescents	31	22.6	43.7
Children	19	13.9	26.8
Groups	17	12.4	23.9
Total	137	100	193

Table 2.
Distribution of membership in psychoanalytic associations

Institution of membership	Responses (n)	Responses (%)
Ukrainian Association of Psychoanalysis	23	32.4
Ukrainian Union of Psychotherapists	23	32.4
Ukrainian Psychoanalytic Union	17	23.9
European Confederation of Psychoanalytic Psychotherapies	17	23.9
Ukrainian Confederation of Psychoanalytic Psychotherapies	14	19.7
International Psychoanalytic Association	4	5.6
European Federation of Psychoanalytic Psychotherapies	4	5.6
Union of Psychologists and Psychotherapists of Ukraine	2	2.8
Association of Psychotherapists and Psychoanalysts of Ukraine	1	1.4
Group of Freud Field in Ukraine	1	1.4

ing the quarantine ($r=0.372$, $p<0.01$). Besides, the practice was more likely to be continued in the case when the clients were adults ($r=0.265$, $p<0.05$).

55.9% said they were keeping their regular setting, including financial agreements, while 44.1% had implemented some setting changes. The distribution of decisions to keep or change the format was similar among the groups of practitioners with different professional statuses ($\chi^2=3.88$).

According to the content analysis of responses regarding the changes in format or setting, the **implemented modifications are as follows** (in order from the most to

the least frequently noted):

1. *Financial re-agreements*. Practitioners noted different kinds of changes in financial aspects of the setting, including delayed payment (“credit” for sessions during the quarantine), partial payment (wherein the last part will be paid after the quarantine), reduction of the regular fee, cancellation of the session pass payment rule, and bank transfers instead of cash. Many of them mentioned the financial uncertainty or losses of analyzants as the main reason for such re-agreements.

2. *Conducting sessions remotely*. The respondents noted that they were continuing their work online, and some of them even mentioned the way in which they were doing it (kept working as if “on the couch” by switching the video off or changed to face-to-face video format). As was mentioned above, in some cases it was a new experience for the patient, while for others it was just continuing the previous remote format.

3. *Reduction in the number of sessions per week*. Practitioners mentioned they had changed the number of sessions per week for some analyzants, due to the latter’s financial reasons or difficulties in participating in sessions remotely.

4. *Suspension of the psychoanalytic process*. With some analyzants, the process was paused for the duration of quarantine because of the impossibility to provide confidentiality in their homes.

As stated by the 59.3% of practitioners who responded, **new topics** associated with the quarantine and COVID-19 pandemic appeared during analyzants’ sessions. Content analysis of the responses distributed these new patients’ topics into 8 groups (Figure 1).

the psychoanalyst’s health, anxieties associated with being locked at home, and actual and existential anxieties about the patient’s own life.

The topic “*Quarantine restrictions*” was devoted to discussions about the adherence to quarantine limitations and reactions to isolation, including frustration by it, ways to take care of one’s self and to defend against danger, and compulsive defensive behavior.

The topic “*Affective and regressive reactions*” included different states and feelings that had significantly changed in the patient’s opinion, i.e., aggression, disappointment, relief connected to previous guilt, feeling of loss, regressive states, narcissistic emptiness.

The topic “*Origins of the pandemic*” was devoted to the patient’s thoughts about the pandemic, its meanings, its emergence, and included conspiracy theories.

The topic “*Uncertainty and disruption of orderliness*” included patients’ descriptions of powerlessness, helplessness, uncertainty, and other discomforts associated with the pandemic in general, and the disruption of orderliness and the routine within their everyday lives.

The topic “*Relationships*” referred to the patient’s discussions of conflicts with others (e.g., family members), and their consequential feelings of either closeness or loneliness manifested due to the quarantine situation.

What was not less important, were topics on individual “*Financial difficulties*” and “*Other topics*” which appeared as unique themes, e.g., gratitude to the psychoanalyst for continuing the psychoanalytic process, the freedom to think and speak, a feeling of self-transformation.

89.5% of surveyed practitioners noted that their patients experienced new or a perceivably increased level

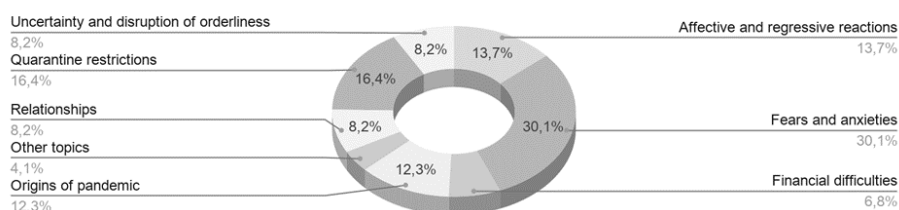

Figure 1. New topics on sessions

The topic “*Fears and anxieties*” consisted of fear of infection, fear of death (including also the death of some other people), fear about the future, fear about what the psychoanalyst thought of the patient’s house, anxiety about

of feelings. It was very difficult to summarize or amalgamate all the diversities of feelings into some groups. Thus, we can conclude that there were feelings and states which were mentioned more frequently. Such “top-feelings” were:

Fears (mentioned in 49.2% of practitioners' responses): of infection, of death, of uncertainty, of closeness, of the future, of losing control, of losing Internet connection during the session;

Anxiety (37.3%) without any particular frightening objects, additionally manifested in some cases through panic attacks;

Feeling of "being castrated" (18.6%), i.e., powerlessness, helplessness, disorientation, insecurity, self-doubt;

Aggression (15.3%) and anger;

Hope-hopelessness (13.6%) as a continuum of feelings.

About a half (48.3%) of respondents observed some changes in the **transference** of their patients. Interestingly, part of them noted they had difficulties in describing and explaining the changes they felt. Among transferential observations, 4 points were the most common:

Regression and search for the strong Other: analyzants and patients demand or provoke the psychoanalyst to be someone who can protect them, give answers, take responsibility, and prove to have a strong personality. In some cases, this need for the strong, omnipotent Other inclines patients to moderate their previous negative transference, and to become more careful with the analyst.

Anxiety: patients manifest their general anxieties or anxieties associated with previous traumatic experience in the transferential relationships, e.g., wanting to see the psychoanalyst's eyes, being worried about the safety and security of the new analytic situation, etc.

Intensiveness of transference: previously developed transference becomes more intensive and perceived.

Negative feelings: dissatisfaction associated with the pandemic and/or the quarantine allowed patients to express reproach and resentment towards the psychoanalyst as a weak, unreliable, and betraying object.

Interestingly, a significant difference was found in transference interpretation due to certification status: practitioners who had not yet been certified (i.e., candidates or psychoanalytic consultants under supervision), tended to notice changes in the patient's transference more frequently than certified psychoanalysts and psychoanalytic psychotherapists ($\chi^2=8.21$, $p<0.01$).

Countertransference. 45.8% of practicing survey participants noticed some changes in their countertransference,

which were then separated into three main groups (Figure 2).

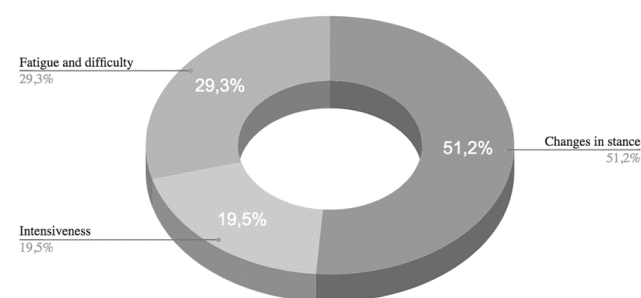

Figure 2. Changes in countertransference

Changes in psychoanalytic stance. As practitioners noted, they became more supportive, careful, cautious, manageable, through feeling something close to "primary maternal preoccupation" (in Winnicott's terms, 1957), wherein they were ready to give advice and reduce the regular fee (e.g., because of feeling guilty).

Fatigue and feelings of heaviness. In different wordings, psychoanalysts and psychotherapists spoke about the feeling of heaviness, fatigue, stress, and anxiety due to the quarantine and the remote format.

Intensiveness. These responses confirmed some perceivable changes in countertransference, including a higher intensiveness of countertransference experiences. However, psychoanalysts could not clearly describe or summarize them at that stage.

The distribution of responses on whether countertransference had changed or not was similar in groups of respondents with different professional status ($\chi^2=0.46$), and was not impacted by an increase or decrease in the number of patients ($\chi^2=0.02$). At the same time, more experienced (in years) practitioners tended to confirm changes in their countertransference more often ($r=0.33$, $p<0.05$). Responses which admitted some new aspects in countertransference moderately correlated with the observed new topics during sessions with patients ($\phi=0.39$, $p<0.01$). Interestingly, correlation was also discovered between the observed changes in countertransference and the fact that the practitioner had obtained guidance from his or her association on how to practice during the pandemic and the quarantine ($\phi=0.31$, $p<0.05$).

Supervision. 69.5% of practicing survey partici-

pants noted that they continued to supervise their work on the regular schedule. Moderate correlation between changes in the practice setting and changes in supervision support (i.e., frequency, topics, format) was discovered ($\varphi=0.38$, $p<0.01$). On the contrary, those who had already held experience in practicing remotely before the quarantine tended to speak about changes in supervision less often ($\varphi=-0.33$, $p<0.05$).

Those who had received guidance from their associations on the practice during the pandemic were overall more likely to feel support from colleagues ($\varphi=0.43$, $p<0.01$). Support from colleagues was also a more common response from those who practice psychoanalytic psychotherapy ($\varphi=0.24$, $p<0.05$), although support from associations in the form of guidance was similar for practitioners of both methods ($\chi^2=0.18$).

Other specific observations. 16.9% of practitioners decided to add some extra information about their observations in a special open question “If our questions did not address everything, or you have something important you’d like to include regarding your observations, please write it here.”

As for practice, it was reported that the demand for psychoanalytic support had grown, however people often could not afford it. There were noted observed difficulties for some patients who had previously used compulsive activity and personal distancing to avoid facing some inner and intersubjective processes; now they suffered because of the “immobility” initiated by the quarantine and the necessity to be with other people (e.g., their children) nearby. There were also some patients with usual anxieties who did not, in fact, feel any anxiety in the context of the pandemic. An additional topic was related to the significance of changes in the setting, including financial agreements, in order to support a connection to reality and save the analytic process where possible.

As for practitioners themselves, sensorial deprivation and loss of control over the space (room, conditions) during remote sessions were mentioned as difficult to bear. One respondent noted some perceivable changes in her defenses: shift to isolation of affect and using physical training to cope with her own anxiety. Another specialist wrote about the feeling of being united with friends and relatives, i.e., the relationships had become closer and

warmer. A group analyst, after four sessions conducted online, concluded that online group analysis is indeed possible.

In accordance with survey responses, 15.5% of the specialists **interrupted their practice due to the quarantine**. Among the reasons, they listed:

patients’ decisions, partially due to the lack of possibility to participate in sessions online or to pay for them because of financial losses;

practitioner’s convictions against remote practice (sometimes only with certain patients);

limitations to conduct psychoanalytic sessions, e.g., due to issues of keeping confidentiality while working from home, and the impossibility of remote work with patients who are children.

These respondents noted they were spending this time having a rest, being with their families, reading, learning, educating and supervising others, caring for their own health. One respondent in particular admitted that she had started to work online in her previous specialization.

Discussion. Through summarizing the aforementioned results in regards with the observed specifics of practicing, we can conclude that Ukrainian psychoanalysts and psychoanalytic psychotherapists have obtained rather differing experiences during the COVID-19 pandemic unfolding and quarantine. However, some general tendencies were found.

First of all, the majority of studied specialists did, in fact, continue their practice (83.1%) under the new conditions. As we have described earlier, a moderate correlation was found between the duration of practice experience and the fact that practice continued during the quarantine. We can interpret this in two possible ways. The first is about the number of analyzants or patients in current practice, which may differ between more or less experienced practitioners. Those who have worked longer may have enough patients to continue their practice even if a few of them had suspended their work. Those who have worked less may normally have just a few patients, and therefore the quarantine could pose a risk to lose them – at least temporarily. However, it is impossible to verify this hypothesis within the scope of the current study. The second is about the amount of professional experience in dealing with the patients’ intentions to suspend or interrupt psychoanalysis

and psychotherapy. Those who have more years under their belt may be more experienced in detecting some patients' resistance or acting out masked in "unavoidable hindrances to continue analysis", and therefore in working it through. The same could be stated about psychoanalyst's own resistance to continue working with damaged inner balance between destructiveness and love due to persecutory reality of pandemic (Kegerreis, 2020), with de-libidinized and devitalized analytic erotic field due to impossibility to conduct sessions in person (Elise, 2020), with obsessive topic of death, masked in the topic of «endings» (Malater, 2020), sharing the unforeseen crisis for both the patient and the psychoanalyst (Bronstein, 2020), as well as facing psychoanalyst's own regression, castration and difficulties in investing psychically in their patients (Velykodna, 2021). Thus, more seasoned practitioners may be more prepared to work through or to bear their own negative and depressive feelings in order to continue working psychoanalytically. For instance, using good-humored grace and accepting psychoanalyst's dispositional shift to be more facilitative to some treatments (Aibel, 2020).

Besides, a weak tendency was discovered wherein the practice was more likely to be continued in case of the clients being adults. We suppose it may be connected with (a) the objective difficulties in organizing and providing remote sessions for children, adolescents, and groups, and (b) the fact that work with all the just-listed patients in-

volves other people (i.e., parents, group members), thereby includes the others' resistance and acting out which would be harder to consider and to work through.

In the practicing group of respondents, as is shown in Table 3, the categories of observations were mostly distributed as half-to-half. Therefore, the obtained qualitative conclusions about these points (topics during the sessions, transference, countertransference) are not representative in relation to the whole sample. Only the category "Patients' feelings" reached an agreement level of 75%.

Interestingly, "Patients' feelings" was the only category where we failed to identify certain groups following the content-analysis, due to the variety of noted feelings being too wide to generalize and unite. However, we discovered some top-feelings, which were most frequently mentioned by respondents as associated with the pandemic and/or quarantine: fear, anxiety, feeling of "being castrated", aggression, hope-hopelessness. Observation of these and other new patients' feelings are widely described in clinical reports by psychoanalysts from other regions (e.g. Lima, 2020; Slone, 2020; Varela, 2020) as well.

Nevertheless, even the categories which did not reach an agreement level of 75% showed some peculiar connections or differences between them. In particular, a significant difference was found in the interpretation of transference (whether it had changed or not) due to the certification status; those practitioners who were not certified yet (i.e., candidates or psychoanalytic consultants under supervision) tended to notice changes in patient's transference more frequently than the certified ones. As we suppose, it may be connected with the observed intensiveness of transference, which helped less experienced practitioners (candidates) to acknowledge some aspects of transferential relations which had not been evident for them earlier. Furthermore, certified psychoanalysts, including trainers and supervisors, were less surprised with the transferential dynamics they had observed under the new conditions. However, this hypothesis does not answer the question of why it is connected not with the duration of working experience, but rather the certification status. Therefore, we must consider increasing attentiveness in relation to the discovery of the transferential side of the psychoanalytic process as well as enhanced readiness to focus on it, which may be distinctive to candidates during their certification process. Possi-

Table 3.

Observed changes in psychoanalytic practice during the unfolding of COVID-19

Studied category	Are there any changes?*	
	Yes	No
Setting and format	44.1%	55.9%
Patients' feelings	89.5%	10.5%
Topics at the sessions	59.3%	40.7%
Transference	48.3%	51.7%
Countertransference	45.8%	54.2%
Supervision	30.5%	69.5%

* The percentage is counted from 100% of respondents who continue their practice (n=59)

bly in their training they are always asked by their supervisors about the transference of their patients, and need to have the correct answers in order to be “good candidates”.

At the same time, more experienced practitioners (in years) tended to confirm changes in their countertransference more often. Comparing these results with the previous points on transference and correlation with patients' topics, we may conclude that more experienced practitioners tend to reflect on both dimensions in the psychoanalytic process more often – namely, what patients say and what psychoanalysts feel. Whilst less experienced practitioners and candidates are focused more on the transference line, which connects these phenomena together, and tend to attribute them mostly to the patient. Complementarity of the observed transferential and countertransferential changes, which is evident if we compare the results of the content-analysis in these categories (see Table 4), also highlights this possible link between the described observations. Perhaps the practitioners with different levels of experience or certification status were talking about some similar processes, feelings, and states, but with varying emphasis regarding its interpretation and explanation as being more transferential or countertransferential.

Table 4.

The main changes in transference and countertransference during the COVID-19 pandemic and quarantine: results of content-analysis

Transference	Countertransference
Regression and search for the strong Other, who is able to protect, give answers, take responsibility	Changes in psychoanalytic stance to more supportive, maternal, caring, advice-giving
Intensiveness	Intensiveness
Anxiety	Fatigue and feeling of heaviness
Increased negative feelings to the psychoanalyst as a weak, unreliable and be-	

As we can see from Table 4, while patients experience an urgent need in some regressive dynamics near a strong and protective Other, psychoanalysts observe their intentions to become more supportive and caring. Besides,

both share some perceivable intense feelings in their transference-countertransference links. Similarly, we may suppose that patients' increased negative feelings and anxieties are related to the observed fatigueness and heaviness which practitioners did feel.

Another interesting fact was that the observed changes in countertransference were moderately correlated with the observed new topics from patients during sessions. However, based on this result, we cannot be sure which variety may be posed as the reason for the second variety, i.e., whether the attentiveness to the psychoanalyst's own countertransference and confirmation of changes in it makes the practitioner more attentive to changes in patient's topics, or the patient, talking more about the pandemic or the quarantine, evokes new or increased feelings and wishes in the psychoanalyst. Nevertheless, the observed shifts in countertransference experience and usage seem close to the noticed ones by other practitioners (Aibel, 2020; Rizq, 2020; Velykodna, 2021).

Surprisingly, a correlation was also discovered between the observed changes in countertransference and the fact that practitioners had received guidance from their association on how to practice during the pandemic and the quarantine. This puzzling result raises a question which is not possible to answer within in the current scope of the study: whether such a correlation is connected with some direct guidelines for association members to track their own countertransference dynamics, with associations' admitting that the COVID-19 pandemic and quarantine are new extraordinary situations, and therefore, causing these practitioners to be more likely to accept their own new feelings instead of work of denial, etc. These are just several of the dozens of possible reasons.

At first sight, it seemed trivial to discover that practitioners who had guidance from associations about the practice during the pandemic were overall more likely to feel support from colleagues. However, the perceived support from colleagues was a more common response from those who practiced psychoanalytic psychotherapy than from those who practiced psychoanalysis, although the distribution of support from associations in the form of guidelines was similar for practitioners of both methods. Do psychoanalytic psychotherapists build warmer and more supportive relationships with colleagues? Are modern psychoanalysts

in Ukraine somehow involved in “the tradition of arrogance” in psychoanalysis, as described by D. Shah (2018)? These questions are also beyond the scope of this study. Nevertheless, it seems important to study the current needs and vulnerabilities of psychoanalysts to build more supportive and trustable professional relationships, as M. A. Ellis (2020) recently emphasized.

One more interesting result was discovered regarding practicing remotely, wherein experience or inexperience did not affect psychoanalytical practitioners’ ability to observe new topics, feelings, and transference dynamics of patients, as well as their own countertransference. It may then prove the idea that psychoanalysis or psychoanalytic function in particular is more independent from the situation of meeting in person or online than we previously supposed. However, this point is still debatable (e.g., Malater, 2020; Rizq, 2020) and needs to be studied separately.

Conclusions. The current unavoidable COVID-19 situation may affect psychoanalytic practice – at least in its setting and format – which has always been understood as a significant frame, and even as “the third”, of psychoanalysis. That is why specific clinical observations of unfolding unconscious processes which may be manifested during psychoanalytic sessions and relevant setting and technique modifications in this period are of extreme importance.

The results of the Ukrainian psychoanalysts’ and psychoanalytic psychotherapists’ survey have shown that the majority of respondents tried to continue their practice in new pandemic conditions, which was more successful with the more experienced (in years) practitioners and in the case when their patients were adults. However, ¼ of the respondents had to suspend their practice due to the quarantine.

Almost half of the psychoanalysts and psychotherapists implemented some setting or format changes due to the COVID-19 unfolding. These were predominantly financial re-agreements, including the reduction or long delay of payment, shifting to the remote format of sessions, and a reduction in the number of sessions per week; however with some analyzants, the process was suspended due to the quarantine restrictions.

Those who continued practicing noted rather unanimously that their patients had experienced new intense feelings in particular those of fear, anxiety, being “castrated”,

aggression and anger, along with hope and hopelessness – although the variety of feelings was, in fact, extensive and included even relief and freedom. About a half of the respondents mentioned some changes in transference and countertransference, which we found complementary during the studied period, that was also associated with the duration of practical experience, certification status, guidelines from psychoanalytic associations, and patients’ readiness to speak on pandemic-related or quarantine-related topics. While the majority of respondents confirmed perceived support from colleagues, it was chiefly dependent on associations’ attentiveness and, surprisingly, the main method.

The heterogeneity of the obtained observations regarding most survey categories (i.e., setting, topics at the sessions, transference, and countertransference), with distribution close to half-to-half, not only shows the current significant role of every particular psychoanalyst who deals with the developing COVID-19 in their own way (as well as his or her therapeutic flexibility; Bugliani, 2020), but also raises the question of a possible splitting in the psychoanalytic community, reflecting the unconscious response from the population towards the viral danger (Johanssen, 2020).

Limitations. This study has certain limitations, which we associate with the size and specifics of the sample. There is some imparity in the gender distribution of the surveyed psychoanalysts (78,9% females, 19,7% males). However, this corresponds with the data obtained from studies on psychotherapists from the Czech Republic, Slovakia, and Germany (77,8% females; Humer & et al., 2020), Croatia (88,6% females), the Balkan region (89,2% females; Bagaric, Jokic-Begic, 2020), as well as on psychologists and psychotherapists from Ukraine (90,3% females; Velykodna, Frankova, 2020). These data may describe some common gender asymmetry in psychoanalytic practice and in psychological occupations in the region of Eastern Europe.

Besides, the sample size may be somewhat smaller than expected samples for nationwide surveys for psychotherapy practitioners. We suppose that there are at least two reasons for it. Firstly, there are not many psychoanalysts and psychoanalytic psychotherapists in Ukraine. For instance, on the website of the Ukrainian Association of Psy-

choanalysis (ECPN national branch) only 27 people are listed as certified psychoanalysts, training analysts, or supervisors, and 9 more are listed as practicing candidates for certification. The website of the Ukrainian Union of Psychotherapists (EAP national branch) provides information about 98 certified psychoanalysts, training analysts, and supervisors. The website of the Ukrainian Psychoanalytic Society (IPA member from Ukraine) provides a list of 25 psychoanalysts, training analysts, supervisors, and candidates. The second reason may be related to the fact that the most frequently mentioned associations of membership are those of which the authors of this paper are members, too. Although we tried to involve for participation in the survey a wider group of psychoanalysts and psychoanalytic psychotherapists, perhaps it was still easier to reach our colleagues. At the same time, it may also refer to “alienation” and prove the splits in psychoanalytic societies, recently described by M. L. Ellis (2020); representatives of other associations might have been merely less enthusiastic to participate in a research conducted by somebody from other professional communities.

References :

- Aibel, M. (2020). The joy of the session (notes from the pandemic quarantine). *Attachment: Volume 14 Number 2 / Special Issue – Attachment in the Time of the Pandemic*. pp. 193-203(11). doi: 10.33212/att.v14n1.2020.193
- Bagaric, B., Jokic-Begic. (2020). Measuring therapists' attitudes toward integration of technology in psychotherapy and predicting their use of technology. *Journal of clinical psychology*. 2020; 1–22. doi: 10.1002/jclp.22967
- Benvenuto, S. (2020). The virus and the unconscious. My Diary. *European Journal of Psychoanalysis*. Issue “Psychoanalysts Facing Coronavirus”. Date of access 05/02/2020. Available at: <https://www.journal-psychoanalysis.eu/the-virus-and-the-unconscious-my-diary/>
- Bolanos, J., Lucero J., Raz, F. B. (2020). A pandemized world: the human being in the face of its own exclusion as a species. *European Journal of Psychoanalysis*. Issue “Psychoanalysts Facing Coronavirus”. Date of access 05/02/2020. Available at: <https://www.journal-psychoanalysis.eu/a-pandemized-world-the-human-being-in-the-face-of-its-own-exclusion-as-a-species/>
- Blackman, J. S. (2020). A psychoanalytic view of reactions to the coronavirus pandemic in China. *The American Journal of Psychoanalysis*. 80(3). pp. 119–132. doi: 10.1057/s11231-020-09248-w
- Bronstein, A. A. (2020). The case of J: Working as a psychoanalyst during the Pandemic. *The International Journal of Psychoanalysis*, 101 (4), 797-804. doi: 10.1080/00207578.2020.1799524
- Bugliani, A. (2020). "You have to do this, and only this": a plea for clinical flexibility at the time of coronavirus. *Attachment: Volume 14 Number 2 / Special Issue – Attachment in the Time of the Pandemic*. pp. 214-226(13). doi: 10.33212/att.v14n2.2020.214
- Catz, H., Ferruta, A., Francesconi, M., Goisis, P. et al. (2020). *Fear of Lockdown Psychoanalysis, Pandemic Discontents and Climate Change*. Publisher: Frenis Zero.
- Dodds, J. (2020). Elemental Catastrophe: Ecopsychanalysis and the Viral Uncanny of COVID-19. *Stillpoint: Digital Magazine in the Eye of the Storm*, Issue 004 (Apocalypse). Date of access 05/03/2020. Available at: <https://stillpointmag.org/articles/elemental-catastrophe-ecopsychanalysis-and-the-viral-uncanny-of-covid-19/>
- Elise, D. (2019). *Creativity and the Erotic Dimensions of the Analytic Field*. Routledge.
- Elise, D. (2020). The Erotic Body. *Psychoanalysis Today*. Issue 12 «The Body and Psychoanalysis».
- Ellis, M. L. (2020). Dissenting colleagues; power, alienation, vulnerability. *Psychodynamic Practice*, 26:2, 124-135, doi: 10.1080/14753634.2020.1745677
- Gentile, J. (2020). Time may Change Us: The Strange Temporalities, Novel Paradoxes, and Democratic Imaginaries of a Pandemic. *Journal of the American Psychoanalytic Association*. 68(4):649–669. doi: 10.1177/0003065120955120
- Humer, E., Pieh, C., Kuska, M., Barke, A., Doering, B. K., Gossman, K., ... & Probst, T. (2020). Provision of Psychotherapy during the COVID-19 Pandemic among Czech, German and Slovak Psychotherapists. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(13), 4811. doi:10.3390/ijerph17134811
- Johanssen, J. (2020). Social Media and Coronavirus: Paranoid-Schizoid Technology and Pandemic? *Human Arenas*. doi: 10.1007/s42087-020-00162-2
- Kegerreis, S. (2020). Some thoughts on working psychoanalytically through the pandemic – The state of the good object. *Psychodynamic Practice*, 26:4, 364–368, doi: 10.1080/14753634.2020.1830657
- Klein, M. (1932). *The psycho-analysis of children*. London: Hogarth Press.
- Lesley, M. (2020). Psychoanalytic Perspectives on Moral Injury in Nurses on the Frontlines of the COVID-19 Pandemic. *Journal of the American Psychiatric Nurses Association*. 27(1). doi: 10.1177/1078390320960535
- Lima, C. D.; de. (2020). Psychoanalytical Investigation of Clinical Phenomena in Psychosis, in the Pandemic Context of COVID-19. *Psychology*. 11(12):1837-1853. doi: 10.4236/psych.2020.1112116
- Lippin, R. (2020). The lockdown. *Psychodynamic Practice*. 26:3, 221–226, doi: 10.1080/14753634.2020.1781331

- Malater, E. (2020). The Logical Time of Ending a ZOOM Session as a Metaphor for the Terror of the Current Situation. *European Journal of Psychoanalysis*. Issue "Psychoanalysts Facing Coronavirus". Date of access 05/02/2020. Available at: <https://www.journal-psychoanalysis.eu/the-logical-time-of-ending-a-zoom-session-as-a-metaphor-for-the-terror-of-the-current-situation/>
- McWilliams, N. (2020). Psychotherapy in a Pandemic. *Psicoanalisi applicata alla Medicina, Pedagogia, Sociologia, Letteratura ed Arte*. Date of access 05/02/2020. Available at: <http://web.tiscali.it/cispp/mcwilliamsPANDEMIC.htm>
- Rizq, R. (2020). What have we lost? *Psychodynamic Practice*, 26:4, 336-344, doi: 10.1080/14753634.2020.1845068
- Rossi, R.S., Ferro, M. (2020). Skype as a protected means to live a relationship. *International Forum of Psychoanalysis*, 29:3, 188-191, DOI: 10.1080/0803706X.2020.1738549
- Rowlandson, B. (2020). Cellos in the dark: managing attachment bonds in the time of Covid-19. *Attachment: Volume 14 Number 2 / Special Issue – Attachment in the Time of the Pandemic*. pp. 204-213(10). doi: 10.33212/att.v14n2.2020.204
- Shah, D. (2018). Arrogance in countertransference. In *Arrogance* (pp. 115-129). Routledge. doi: 10.4324/9780429429682-8
- Sloane, J. (2020). Remote or close? Notes on working psychoanalytically by videoconference. *Attachment: Volume 14 Number 2 / Special Issue – Attachment in the Time of the Pandemic*. pp. 227-241(15). doi: 10.33212/att.v14n2.2020.227
- Steele, H. (2020). COVID-19, Fear and the Future: an attachment perspective. *Clinical Neuropsychiatry*, 17(2).
- The Ukrainian Association of Psychoanalysis. Website. Date of access 09/08/2020. Available at: <http://pa-uap.org/>
- The Ukrainian Psychoanalytic Society. Website. Date of access 09/08/2020. Available at: <https://psy-a.in.ua/>
- The Ukrainian Union of Psychotherapists. Website. Date of access 09/08/2020. Available at: <https://usp.community/register>
- Varela, Y. (2020). On the use of teleanalysis during COVID-19 in Panama. *Psychoanalysis and Psychotherapy in China*. 3(1):154-157. doi: 10.33212/ppc.v3n1.2020.154
- Velykodna, M. (2021). Psychoanalysis during the COVID-19 pandemic: several reflections on countertransference. *Psychodynamic practice*. doi: 10.1080/14753634.2020.1863251
- Velykodna, M., Frankova, I. (2020). Psychological and psychotherapeutic assistance during the COVID-19 pandemic: current challenges. In *Psychosomatic Medicine and General Practice*. Vol 5, Issue 1, doi: 10.26766/PMGP.V5I1.213
- Velykodna, M., Tsyhanenko, H. (2020). Which theories and conceptions do psychoanalysts and psychoanalytic psychotherapists consider helpful in their practice during the COVID-19 pandemic unfolding in Ukraine? *Psychological journal*. Issue 6(8), 88-100. <https://doi.org/10.31108/1.2020.6.8.7>
- Western, S. (2020). Covid-19: An intrusion of the Real The unconscious unleashes its Truth. *Electronic Essay on Academia.edu*. Date of access 05/02/2020. Available at: https://www.academia.edu/42201252/Covid-19_An_intrusion_of_the_Real_The_unconscious_unleashes_its_Truth
- Winnicott, D. W. (1957). *Mother and child: A primer of first relationships*.
- Yuran, A. (2020). On tendencies manifested by COVID-19. *Psy.Media*. Date of access 05/08/2020. Available at: <https://psy.media/aiten-yuran-o-viruse/>
- Zangrilli, Q. (2020). Coronavirus and Psychic Regression. *Psicoanalisi e Scienza*. Date of access 05/03/2020. Available at: <https://www.psicoanalisi.it/english/205936/>
- Zizek, S. (2020). *Pandemic. COVID-19 Shakes the World*. Cambridge: Polity.
- Zwart, H. (2018). Vampires, Viruses and Verbalisation: Bram Stoker's Dracula as a genealogical window into fin-de-siècle science. *Janus Head: Journal of Interdisciplinary Studies in Literature, Continental Philosophy, Phenomenological Psychology, and the Arts*, 16 (2):14-53.

Mariana Velykodna

PhD, Clinical Psychologist, Psychoanalyst, Head of Division «Psychoanalytic Psychology and Psychotherapy» in National Psychological Association of Ukraine, Kyiv, Ukraine; Senior lecturer, Department of Practical Psychology, Kryvyi Rih State Pedagogical University, Kryvyi Rih (Ukraine)

Halyna Tsyhanenko

PhD, Psychologist, Senior Researcher, Associate Professor, State University of Economics and Technology, Kryvyi Rih (Ukraine)

PSYCHOANALYSIS AND PSYCHOANALYTIC PSYCHOTHERAPY IN UKRAINE DURING THE COVID-19 PANDEMIC UNFOLDING: THE RESULTS OF PRACTITIONERS' SURVEY

ABSTRACT

The current unavoidable COVID-19 situation may affect psychoanalytic practice – at least in its setting and format – which has always been understood as a significant frame, and even as “the third”, of psychoanalysis. That is why specific clinical observations of unfolding unconscious processes which may be manifested during psychoanalytic sessions and relevant setting and technique modifications in this period are of extreme importance.

The results of the Ukrainian psychoanalysts' and psychoanalytic psychotherapists' survey have shown that

the majority of respondents tried to continue their practice in new pandemic conditions, which was more successful with the more experienced (in years) practitioners. However, 1/6 of the respondents had to suspend their practice due to the quarantine.

Almost half of the psychoanalysts and psychotherapists implemented some setting or format changes due to the COVID-19 unfolding. These were predominantly financial re-agreements, including the reduction or long delay of payment, shifting to the remote format of sessions, and a reduction in the number of sessions per week; however with some analyzants, the process was suspended due to the quarantine restrictions.

Those who continued practicing noted rather unanimously that their patients had experienced new intense feelings in particular those of fear, anxiety, being "castrated", aggression and anger, along with hope and hopelessness – although the variety of feelings was, in fact, extensive and included even relief and freedom. About a half of the respondents mentioned some changes in transference and countertransference, which we found complementary during the studied period, that was also associated with the duration of practical experience, certification status, guidelines from psychoanalytic associations, and patients' readiness to speak on pandemic-related or quarantine-related topics. While the majority of respondents confirmed perceived support from colleagues, they were chiefly dependent on associations' attentiveness and, surprisingly, the main method.

The heterogeneity of the obtained observations regarding most survey categories (i.e., setting, topics at the sessions, transference, and countertransference), with distribution close to half-to-half, not only shows the current significant role of every particular psychoanalyst who deals with the developing COVID-19 in their own way, but also raises the question of a possible splitting in the psychoanalytic community, reflecting the unconscious response from the population towards the viral danger.

Keywords: Covid-19, Pandemic, Psychoanalytic Psychotherapy, Psychoanalysis, Ukraine.

Великодна Мар'яна Сергіївна

Кандидат психологічних наук, психоаналітик, клінічний психолог, модератор Дивізіону "Психоаналітична психологія і психотерапія" Національної психологічної асоціації України, старший викладач кафедри практичної психології Криворізького державного педагогічного університету, м. Кривий Ріг (Україна)

Циганенко Галина Валентинівна

Кандидат психологічних наук, практичний психолог, доцент, доцент Державного університету економіки і технологій, м. Кривий Ріг (Україна)

ПСИХОАНАЛІЗ І ПСИХОАНАЛІТИЧНА ПСИХОТЕРАПІЯ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС РОЗГОРТАННЯ ПАНДЕМІЇ COVID-19: РЕЗУЛЬТАТИ ОПИТУВАННЯ ПРАКТИКІВ

АНОТАЦІЯ

Неуникні обставини, викликані пандемією COVID-19, здатні суттєво впливати на психоаналітичну практику – принаймні на її сетинг та формат – що завжди розумілося як надважлива рамка, "третє" психоаналізу. Тому конкретні клінічні спостереження за розгортанням несвідомих процесів, які можуть проявлятися під час психоаналітичних сеансів, а також відповідні модифікації сетингу та техніки в цей період мають надзвичайне значення.

Результати опитування українських психоаналітиків та психоаналітичних психотерапевтів показали, що більшість респондентів намагалися продовжувати свою практику в нових пандемічних умовах, що було більш успішним у більш досвідчених (в роках) практиків. Однак 1/6 респондентів була змушена припинити свою практику через карантин.

Майже половина психоаналітиків та психотерапевтів впровадила деякі зміни сетингу або формату через розгортання COVID-19. Це були переважно фінансові передомовленості, включаючи зменшення або тривалу затримку платежів, перехід на віддалений формат сесій та зменшення кількості сесій на тиждень; проте з деякими аналізантами процес був призупинений через карантинні обмеження.

Ті, хто продовжував працювати, досить одностайно відзначали, що їхні пацієнти відчували нові сильні почуття, зокрема почуття страху, тривоги, "кастрованості", агресії та гніву, а також надію та безнадію, хоча різноманіття почуттів насправді було великим і включало навіть полегшення і свободу.

Близько половини респондентів повідомили про деякі зміни у перенесенні та контрперенесенні протягом досліджуваного періоду, що також було пов'язано з тривалістю практичного досвіду, статусом сертифікації, рекомендаціями психоаналітичних асоціацій та готовністю пацієнтів говорити про теми, пов'язані з пандемією і карантинном. Хоча більшість респондентів вказали на відчутну підтримку з боку колег, це головним чином залежало від уважності асоціацій і основного методу практики.

Неоднорідність отриманих спостережень щодо більшості категорій опитування (тобто сетингу, тем на сесіях, перенесення та контрперенесення), з розподілом близько 50/50, не лише показує значну роль кожного конкретного психоаналітика, який конструює власну індивідуальну відповідь на пандемію COVID-19, але також порушує питання можливого розщеплення в психоаналітичному співтоваристві, відображаючи позасвідому реакцію населення на вірусну небезпеку.

Ключові слова: Covid-19, пандемія, психоаналітична психотерапія, психоаналіз, Україна.

Великодная Марьяна Сергеевна

Кандидат психологических наук, психоаналитик, клинический психолог, модератор Дивизиона "Психоаналитическая психология и психотерапия" Национальной психологической ассоциации Украины, старший преподаватель кафедры практической психологии Криворожского государственного педагогического университета, г. Кривой Рог (Украина)

Циганенко Галина Валентиновна

Кандидат психологических наук, практический психолог, доцент Государственного университета экономики и технологий, г. Кривой Рог (Украина)

ПСИХОАНАЛИЗ И ПСИХОАНАЛИТИЧЕСКАЯ ПСИХОТЕРАПИЯ В УКРАИНЕ ВО ВРЕМЯ РАЗВОРАЧИВАНИЯ ПАНДЕМИИ COVID-19: РЕЗУЛЬТАТЫ ОПРОСА ПРАКТИКОВ

АННОТАЦИЯ

Неизбежные обстоятельства, вызванные пандемией COVID-19, способны существенно влиять на психоаналитическую практику – по крайней мере на ее сеттинг и формат – обычно понимаемые как важная рамка, "третье" психоанализа. Поэтому конкретные клинические наблюдения за развитием

бессознательных процессов, проявляющихся во время психоаналитических сеансов, а также анализ соответствующих изменений сеттинга и техники в этот период имеют чрезвычайное значение.

Результаты опроса украинских психоаналитиков и психоаналитических психотерапевтов показали, что большинство респондентов пытались продолжать свою практику в новых пандемических условиях, что было более успешным у более опытных (в годах) практиков. Однако 1/3 респондентов была вынуждена прекратить свою практику из-за карантина.

Почти половина психоаналитиков и психотерапевтов внедрила некоторые изменения в сеттинге или формате из-за разворачивающейся пандемии COVID-19. Это были преимущественно изменения финансовых договоренностей, включая уменьшение или длительную задержку платежей, переход на удаленный формат сессий и уменьшение количества сессий в неделю. Однако с некоторыми анализантами процесс был приостановлен из-за карантинных ограничений.

Ключевые слова: Covid-19, пандемия, психоаналитическая психотерапия, психоанализ, Украина.

How to cite (як цитувати):

Velykodna M., Tsyhanenko H. (2021). *PSYCHOANALYSIS AND PSYCHOANALYTIC PSYCHOTHERAPY IN UKRAINE DURING THE COVID-19 PANDEMIC UNFOLDING: THE RESULTS OF PRACTITIONERS' SURVEY*. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 7 (1), 20-33. <https://doi.org/10.31108/1.2021.7.2>

Подання статті: 05.01.2021

Дата рекомендації до друку: 25.01.2021

Дата оприлюднення: 30.01.2021

РЕФЛЕКСИВНІСТЬ МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ У КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНОГО ОБРАЗУ СВІТУ

Дробот Ольга Вячеславівна¹

Пустовий Сергій Анатолійович²

¹Доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки та психології професійної освіти, Національний авіаційний університет, м. Київ (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5999-7632>
Researcher ID: E-8071-2016

²Кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки, Університет сучасних знань, м. Київ (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6081-1193>

UDC: 159.923.2: 922

АНОТАЦІЯ

У статті представлено результати теоретичного аналізу проблеми рефлексивності професійної свідомості майбутніх філологів. З використанням спеціально розробленого семантичного диференціала, методики «Діагностика рівня розвитку рефлексивності» та профорієнтаційної анкети Л.І. Соломіна «Орієнтація» було емпірично виявлено вікові зміни рефлексивності студентів першого і четвертого курсів філологічних факультетів у контексті їх професійної спрямованості, професійних здібностей та групових характеристик образу світу професії. Підтверджено факт того, що здібності та спрямованість на виконавську роботу прямо пов'язані з розвитком рефлексивності студента. Встановлено зв'язок між структурою картини світу філології та професійною орієнтацією студента. Упорядкованість світу філології пов'язана зі професійною спрямованістю «людина-художній образ».

Ключові слова: рефлексія, професійна спрямованість, професійні здібності, образу світу професії.

Постановка проблеми. Однією з найбільш сутнісних характеристик людської свідомості є здатність до рефлексії стосовно навколишнього світу та власного життя. В загальному вимірі, рефлексія виступає як інструментальний компонент психіки – як засобом самопізнання, здатність концентрувати свідомість на самому собі, своєму внутрішньому світі, своєму місці у взаєминах з іншими.

В межах концепції С.Л. Рубінштейна ця властивість тлумачиться як здатність людини виходити за межі свого власного окремішнього існування; усвідомлювати своє ставлення до світу й інших людей; підпорядковувати своє життя обов'язкам; нести відповідальність за скоєне; ставити перед собою завдання, не обме-

жуючись пристосуванням до готових умов життя; змінювати світ (Рубінштейн, 2017).

Концепції рефлексивної свідомості присвячено праці М. Велманса, який подає модель «відображеної або рефлексивної свідомості» (Velmans, 1993). Згідно з М. Велмансом, свідомість виникає з «... відображеної взаємодії ініціюючого стимулу з перцептуальним процесом» (Velmans, 1993: 45). Коментуючи цю позицію, Г.В. Акопов зазначає: «Взаємодія результується в усвідомлюваному феноменальному світі, який включає те, про що ми зазвичай думаємо як про «фізичний світ». Те, що ми зазвичай приймаємо як фізичний світ, є частина того, що ми свідомо відчуваємо; це не те, що осторонь цього. Якщо так, то не може бути непокерованого

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Olha Drobot, Serhiy Pustovyi

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

«мостом» роздільного змісту свідомості від сприйманого фізичного феномена» (Акопов, 2002 : 45].

Визначення свідомості у радянській психології також базується на категорії рефлексії (Климов, 1995; Карпов, 2004). Так, Є.О. Клімов приділяє великої уваги проблемі суперечливості, кризи професійного розвитку особистості. Це, насамперед, проблема усвідомленого вибору шляху професійного становлення та сукупність протиріч: протиріччя між ідеалом професіонала і образом «Я – професіонал»; між вимогами професії й індивідуальним стилем діяльності; між уявленням суспільства про тип професіонала і професійним «гештальтом» особистості. Протиріччя в професійному становленні та розвитку пов'язані з рівнем рефлексивної репрезентації особливостей «Я-у-професії». Оскільки в роботах Є.О. Клімова саме рефлексивні особливості свідомості професіонала визначені основною детермінантою успішного професійного становлення і показником професіоналізму, доцільним вважаємо визначити зв'язок рефлексивності особистості та досліджуваної картини «світу професій» (Климов, 1995).

Процес професійного розвитку особистості визначається як активний та рефлексивно опосередкований. Враховуючи те, що основний зміст свідомості складають системи значень, смислів та образів, розвиток, згідно з положенням теорії В.В. Знакова, може здійснюватись «вглиб», шляхом переосмислення, та «вшир» через накопичення нових значень. Розвиток професійної свідомості відбувається завдяки засвоєнню системи сенсорних, операційних та емоційних еталонів та інших форм значень. Розвитку пізнавально-мотиваційного компоненту професійної свідомості сприяє рефлексія особистістю своїх бажань та можливостей (Знаков, 2008).

Найпростіша структурна будова свідомості передбачає у професійній свідомості два рівні: рівень досвіду та рівень рефлексії. Рівень досвіду представлено професійними знаннями, програмами професійних дій, професійними мотивами й цінностями, сензитивно-емоційним досвідом. Рівень рефлексії представлено самооцінкою, саморегуляцією, самоконтролем, самореалізацією, самовдосконаленням, емоційно-чуттєвими компонентами (Карпов, 2004).

О.В. Дробот тлумачить рефлексію як «базовий

компонент професійної свідомості майбутнього фахівця» (Дробот, 2009) та розглядає її як механізм опосередкованого самопізнання, активного особистісного осмислення власної свідомості. С.В. Васьківська (Васьковская, 1987) та В.І. Андрєєв (Андреев, 1996) розкривають значення рефлексії в процесі професіоналізації, вказуючи на роль рефлексивності в усвідомленні актуальної діяльності та прямий зв'язок рівня рефлексивності й рівня професійної майстерності майбутнього фахівця. Це дозволяє припустити, що рефлексія активно забезпечує та супроводжує процес професійного самовизначення, в тому числі і під час здійснення професійного вибору.

В наших попередніх дослідженнях у розрізі трьох аспектів суб'єкт-діяльнісного підходу (мотиваційного, процесуального, рефлексивного) було обгрунтовано мету, напрямки, форми, методи та механізми формування професійної свідомості майбутніх філологів (Пустовий, 2018 а). Зокрема, було доведено, що третій рівень формування – рефлексивний – передбачає вироблення у студентів вміння самостійно здобувати філологічні знання; напрямком докладання цих зусиль виступає усвідомлення функціонального діапазону та комунікативно виправданого використання мовних одиниць, що досягається через розвиток комунікабельності як основи філологічної компетентності, а також через механізм професійної метамовної рефлексії – зокрема, завдяки рефлексивному читанню.

В руслі попереднього дослідження нами було проведено психосемантичну реконструкцію структури професійної свідомості, зокрема рефлексивності свідомості студентів філологічних спеціальностей. У дослідженні професійної свідомості студентів-філологів ми дотримувались тези про важливість рефлексії в розвитку цього феномену, а також враховували актуалізацію, задіяність даного компоненту свідомості при здійсненні професійного вибору. Було емпірично встановлено прямі кореляційні зв'язки між рівнем рефлексивності, професійною спрямованістю і такими характеристиками світу філології, як «швидкість», «активність», «округлість», а також між рефлексивністю студента та його спрямованістю на виконавську роботу (Пустовий, 2018, б).

Метою дослідження є теоретичний аналіз про-

блеми рефлексивності професійної свідомості філологів та емпіричне виявлення її вікових змін в контексті групових характеристик образу світу професії.

Методи дослідження. У методі «Семантичний диференціал» (СД) вимірювані об'єкти (поняття, зображення) оцінюються за низкою біполярних градуєваних шкал, полюси яких задані за допомогою вербальних антонімів. Оцінки понять за різними шкалами корелюють, і за допомогою факторного аналізу виділяють пучки високорелюючих шкал, групують їх в фактори. Психологічним механізмом, що пояснює взаємозв'язок і угруповання індикаторів в фактори, Ч. Осгуд вважав явище синестезії.

Побудова семантичного простору здійснюється при переході від ознак, заданих шкалами, до факторів. Фактори можна розглядати як смисловий інваріант змісту вхідних в нього шкал, і в цьому сенсі фактори є формою узагальнення прикметників-антонімів, на базі яких будується СД, а його факторна структура відображає структуру антонімії в лексиці. Угруповання індикаторів у фактори дозволяє перейти від опису об'єктів за допомогою ознак, заданих шкалами, до більш змістовного опису за допомогою меншого набору факторів, представивши зміст об'єкту у вигляді сукупності факторів із різними коефіцієнтами навантаження. Навантаження об'єкту по кожному з виділених факторів визначаються як середнє арифметичне оцінок об'єкту по шкалах, що входять в цей фактор.

СД виявляється корисний там, де потрібно кількісно описати індивідуальне, суб'єктивне ставлення досліджуваного до яких-небудь аспектів його оточення або внутрішнього світу. На відміну від більшості особистісних тестів, СД не вимірює в особистості вираженість визначених, заданих процедурою тестування властивостей; цей метод, навпаки, здатний дати змістовну картину внутрішнього світу особистості, її ставлення до самої себе, інших людей, значущих аспектів оточення, до різноманітних соціальних цінностей. У цьому плані СД часто зближують з репертуарним тестом Дж. Келлі, що також отримав високу оцінку у вітчизняній літературі (Петренко, 1983).

Необхідно зазначити, що застосування СД має і свої обмеження. Проте вони пов'язані не з математичним апаратом, а з множинністю асоціацій, що виклика-

ються знаком, поняттям, параметрами соціальних явищ і процесів в свідомості і психіці людини.

Широко відомий неконкретизований 20-шкальний СД Ч. Осгуда, який включає в себе такі пари термінів: жорстокий – добрий, кривий – прямий, чоловічий – жіночий, розбавлений – зібраний, активний – пасивний, смачний – несмачний, невдалий – вдалий, твердий – м'який, розумний – дурний, новий – старий, хороший – поганий, слабкий – сильний, важливий – не важливий, гострий – опуклий, холоднокровний – захоплений, помилковий – істинний, безбарвний – барвистий, звичайний – незвичайний, красивий – потворний, повільний – швидкий (Марковская, 2002 : 44).

Поряд з «класичним» диференціалом Ч. Осгуда існують семантичні диференціали О.Ю. Артем'євої. Розгляньмо шкали стандартного 25-шкального СД: «легкий – важкий, радісний – сумний, слабкий – сильний, поганий – хороший, великий – маленький, темний – світлий, активний – пасивний, огидний – приємний, гарячий – холодний, хаотичний – впорядкований, гладкий – шорсткий, простий – складний, розслаблений – напружений, вологий – сухий, рідний – чужий, м'який – твердий, дорогий – дешевий, швидкий – повільний, злий – добрий, життєрадісний – сумовитий, улюблений – ненависний, свіжий – гнилий, дурний – розумний, гострий – тупий, чистий – брудний» (Артемьева, 1999). Окрім того, О. Ю. Артем'єва наводить скорочені 16-шкальну та 14-шкальну версії. Проте, жодне з чисел: 25, 20, 16, 14 не є кратним трьома, а отже тримірний базис «оцінка-сила-активність» не є врівноваженим.

Нами було створено 18-шкальний СД, врівноважений за показниками оцінки, сили та активності. З огляду на те, що одним з СД, що було взято за основу, був створений О. Ю. Артем'євою російськомовним, з метою уникнути викривлення змісту дихотомій, СД створювався нами також російською мовою. Україномовні студенти заповнювали СД українською мовою. Наводимо зміст індикаторів СД. Фактор «оцінка» представлено індикаторами «безопасный – опасный; приятный – неприятный; плохой – хороший; важный – неважный; хаотичный – упорядоченный; ложный – правдивый. Фактор «активність»: радостный – печальный; расслабленный – напряженный; сдержанный – эмоцио-

нальный; быстрый – медленный; активный – пассивный; мужской – женский. Фактор «сила»: простой – сложный; мягкий – твердый; большой – маленький; бесцветный – красочный; угловатый – округлый; новый – старый.

Попри те, що експериментально цікаво було б додати до переліку категорій дихотомії «зовнішній – внутрішній» та «чистий – брудний», їх не було включено, оскільки це призвело б до порушення рівноваги СД за показниками «сила», «оцінка», «активність». Досліджуваним пропонувалось визначити ступінь прояву якостей, зазначених в індикаторах, за 7 значною шкалою. Таким чином, необхідність врівноважити дані семантичних диференціалів за показниками провідних осгудівських факторів призвела до створення адаптованого 18-шкального семантичного диференціала, дихотомії якого утворені стандартними дефініціями.

З огляду на рефлексивну теорію свідомості вирішувалося завдання дослідити наявність зв'язку між рівнем особистісної рефлексивності як процесуальним інструментом, та змістом картини світу філології як продуктом. Для цього було обрано методику А.В. Карпова «Діагностика рівня розвитку рефлексивності». Опитувальник спрямований на визначення індивідуального рівня вираженості властивостей рефлексивності. Методика базується на теоретичному конструкті, який конкретизує загальне трактування рефлексивності, а також низку інших істотних особливостей даної властивості, які можна узагальнити у трьох пресупозиціях:

1. Рефлексивність як психічна властивість – одна з основних граней інтегративної психічної реальності, яка співвідноситься з рефлексією в цілому. Двома іншими її модусами є рефлексія в процесуальному статусі та рефлексування як особливий психічний стан. Ці три модуси тісно взаємопов'язані, взаємодетерміновані та утворюють власне рефлексію. Тому питання методики мають враховувати рефлексивність як психічну властивість, рефлексію як процес та рефлексування як стан.

2. Діагностика властивості рефлексивності має враховувати та диференціювати її прояви за критерієм спрямованості, відповідно до якого виділяють два типи рефлексії, що умовно позначаються як інтра- та інтерпсихічна. Перша співвідноситься з рефлексивніс-

тю як здатністю до самосприймання змісту власної психіки і його аналізу, друга – зі здатністю до розуміння психіки інших людей, що включає поряд з рефлексивністю механізми проєкції, ідентифікації, емпатії. Отже, загальна властивість рефлексивності включає обидва зазначених типів, а рівень розвитку даної властивості – похідний від них одночасно.

3. Зміст теоретичного конструкту, а також спектр визначених ним поведінкових проявів – індикаторів властивості рефлексивності – передбачає необхідність врахування трьох головних видів рефлексії, що виділяються за «часовим» принципом: ситуативна (актуальна), ретроспективна та перспективна рефлексія. Ситуативна рефлексія забезпечує безпосередній самоконтроль, осмислення ситуації, координація дій, що проявляється в обдумуванні та аналізуванні наявної реальності. Ретроспективна рефлексія має предметом рефлексії – причини, мотиви, передумови того, що мало місце бути, минулі вчинки та рішення. Перспективна рефлексія пов'язана з плануванням та прогнозування (Карпов, 2004).

Методика містить у собі 27 тверджень, які досліджуваний співвідносить із собою та своєю поведінкою, а ступінь відповідності виражає відповідно до 7-бальної шкали, де «1» – абсолютно невірно; «2» – невірно; «3» – скоріше невірно; «4» – відсутність точної відповіді, сумніви; «5» – швидше вірно «6» – вірно; «7» – абсолютно вірно. Згідно з ключем, методика має 15 прямих тверджень (№№: 1, 3, 4, 5, 9, 10, 11, 14, 15, 18, 19, 20, 22, 24, 25) та 12 зворотних (№№: 2, 6, 7, 8, 12, 13, 16, 17, 21), що враховується при підрахунку балів. «Сирі» бали переводяться в стени відповідно до таблиці. Кількість стенів дозволяє визначити загальний індивідуальний рівень проявів рефлексивності.

Зважаючи на наявність у студентів різних типів професійних нахилів та спрямованостей, було вирішено додати до діагностичного інструментарію *профпрієнтаційну анкету І.Л. Соломіна «Орієнтація»*. Анкета дозволяє визначити спрямованість на певну групу професій та призначена для діагностики професійних інтересів, схильностей та уявлень про професійні здібності молоді, старшої за 14 років.

Професійні схильності – це бажання людини займатися певними видами професійної діяльності, пот-

реба бути професіоналом. Схильності характеризуються прагненням як до процесу, так і до результату, та визначають привабливість видів діяльності, інтерес до них. Професійні здібності – індивідуальні психологічні особливості людини, від яких залежить можливість успішного освоєння і подальшого здійснення професійної діяльності (Репьева, 2007 : 39-43).

Анкета складається з двох табличних блоків «Я хочу» та «Я можу». У першій частині («Я хочу»), яка діагностує професійні схильності, інтереси та вподобання, необхідно оцінити за 4-бальною шкалою (від 0 до 3 балів) ступінь свого бажання займатися кожним з 35 наведених у переліку видів діяльності. Результати першої частини анкети необхідні для визначення найбільш привабливих сфер професійної діяльності. У другій частині («Я можу») за аналогічною шкалою оцінюється рівень власних здібностей до кожного з 35 заданих видів діяльності. Другий блок визначає уявлення про професійні здібності.

Судження в кожній з двох частин анкети згруповані за видами професійної діяльності у сім груп по п'ять суджень у кожній. Групи суджень позначають п'ять типів сфер діяльності за предметом праці («людина-людина», «людина-техніка», «людина-знакова система», «людина-художній образ», «людина-природа») та два класи професій, виділених за ознакою характеру праці («виконавські» та «творчі»).

Для кожного досліджуваного встановлюються домінуючий клас та тип професійної спрямованості, за умови, що відповідний числовий показник сягає мінімум 4-5 балів. При використанні даної технології в профорієнтувальній роботі можна використати «Карту професій», що додається до методики, та, використовуючи знання про професійні схильності та здібності як вісі координат, визначитися щодо переліку професій, в яких особистість може себе зреалізувати. Професія філолога, згідно з цією картою, належить до творчого класу професій «людина-художній знак».

Характеристика вибірки досліджуваних. Вибірку склали студенти філологічних спеціальностей Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди та Університету сучасних знань (м. Київ), Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, Відкритого міжнародного

університету розвитку людини «Україна». Вибірку склали 181 особа, серед яких 91% респондентів жіночої та 9% чоловічої статі. Беручи до уваги статистику представленості студентів чоловічої та жіночої статі, статевий або гендерний критерій не покладался в основу формування вибірки.

З метою дослідження було сформовано рандомізовану вибірку студентів філологічних спеціальностей. Виходячи з тієї позиції, що кожен віковий період та етап реалізації професійних намірів має свою специфіку, а професійна свідомість є одним з способів самореалізації та самовизначення, а також намагаючись знайти відповідь на питання про те, чи є щось спільне у світоглядних позиціях осіб, що призводить їх до вибору певної професії, було вирішено звернутись до соціальної страти, для якої становлення професійної свідомості є актуальним.

По-перше, науковий пошук було сконцентровано на першокурсниках, тобто особах, що перебувають на перших щаблях реалізації свого професійного вибору.

По-друге, для вичленування та диференціації компонентів професійної свідомості, пов'язаних з процесом професіоналізації, до вибірки було долучено студентів четвертого курсу, які набувають філологічної освіти.

Результати дослідження. Аналізуючи знайдені зв'язки між професійною спрямованістю, професійними здібностями та рефлексією, звернімо увагу на зв'язок професійної спрямованості, рівня розвитку рефлексивності та характеристик «світу філології» – шкал семантичного диференціала.

Обраховувалися кореляційні зв'язки між індикаторами професійної спрямованості, професійних здібностей першокурсників, їх рефлексивністю та характеристиками «світу філології» (табл.1).

Особи, що мають краще розвинуті аналітичні здібності (традиційно приписувані типу «людина-знакова система») характеризують «світ філології» як більш напружений ($r_s = -0,419, p \leq 0,05$). Помірно швидшим «світ філології» сприймають студенти-першокурсники, що мають технічні здібності ($r_s = 0,475, p \leq 0,51$) та бажання здійснювати виконавську роботу ($r_s = 0,428, p \leq 0,05$). Окрім того, для «виконавців» світ

Таблиця 1.

Матриця значущих кореляційних зв'язків рефлексивності з характеристиками «світу філології», індикаторами професійної спрямованості та здібностей студентів першого року навчання

Типи професій		Шкали СД				Рефлексія	
		Розслаблений – напружений	Кутастий – округлий	Швидкий – повільний	Чоловічий – жіночий	Стени	Рівні
Професійна спрямованість («Хочу»)	Людина-людина				-0,566**		
	Виконавська робота			0,428*		0,437*	0,404*
Професійні здібності («Можу»)	Людина-техніка			0,475*			
	Людина-знакова система	-0,419*					
	Людина-художній образ						0,405*
	Виконавська робота		-0,412*			0,392*	0,427*

Примітки: ** - статистична похибка $p \leq 0,01$
* - статистична похибка $p \leq 0,05$

філології округліший ($r_s = -0,412$, $p \leq 0,01$), що можливо обумовлено необов'язковістю розуміння на нюансах, адже здебільшого необхідно лише виконувати поставлені завдання, не задіюючи прогностику.

Цікавим видається той факт, що студенти, спрямовані на роботу в системі «людина-людина», описують «світ філології» як «скоріше жіночий» ($r_s = -0,566$, $p \leq 0,01$). Це особливо прикметно, зважаючи, що більшість (53,7%) першокурсників-філологів відмітили нейтральну позицію за даною шкалою семантичного диференціала, і лише близько 23% охарактеризували «світ

Обраховувалися кореляційні зв'язки між індикаторами професійної спрямованості, професійних здібностей четвертокурсників, їх рефлексивністю та характеристиками «світу філології» (табл. 2).

Встановлено статистично значущий кореляційний зв'язок між віком та бажанням виконавської роботи ($r_s = -0,455$, $p \leq 0,05$), а також рівнем розвитку рефлексії (фіксованої в стінах) та професійною спрямованістю на професії типу «людина природа» ($r_s = -0,503$, $p \leq 0,05$) і професійними здібностями у сфері «людина-знакова система» ($r_s = -0,487$, $p \leq 0,05$).

Таблиця 2.

Матриця значущих кореляційних зв'язків рефлексивності з характеристиками «світу філології», індикаторами професійної спрямованості та здібностей студентів-четвертокурсників

Типи професій		Безпечний— небезпечний	Огидний—присний	Великий—маленький	Хаотичний—впорядкований	Розслаблений—напружений	Безбарвний—барвистий	Активний—пасивний	Швидкий—повільний
Професійна спрямованість («Хочу»)	Людина-людина		0,421*	-0,445*					
	Людина-техніка		0,446*				0,572**	-0,453*	-0,474*
	Людина-знакова система	-0,538**	0,635**						
	Людина-художній образ				-0,507*		0,487*		
	Творча робота								-0,519*
Професійні здібності («Можу»)	Людина-техніка							-0,537**	
	Людина-знакова система					-0,416*			
	Людина-художній образ						0,507*		
	Людина-природа						0,591**		
Творча робота			0,423*					-0,427*	

Примітки: ** - статистична похибка $p \leq 0,01$
* - статистична похибка $p \leq 0,05$

філології» як жіночий. До того ж, виявлено, що здібності та спрямованість на виконавську роботу прямо пов'язані з розвитком рефлексивності студента.

Характеристика відразливості «світу філології», яка є статистично відмінною у студентів першого та четвертого курсу, не фігурує у матриці значимих кореляцій студентів, що вступають на бакалаврат. Про-

те показники четвертокурсників розкривають дану характеристику як помірно зумовлену спрямованістю до роботи в сферах «людина-знакова система» ($r_s = 0,635$, $p \leq 0,01$), технічних ($r_s = 0,446$, $p \leq 0,05$), і соціономічних ($r_s = 0,421$, $p \leq 0,05$) професіях та здібностями до творчо-управлінської роботи ($r_s = 0,423$, $p \leq 0,05$).

Характеристика, що також є статистично різною у першокурсників і четвертокурсників – це хаотичність, зворотно пов'язана зі професійною спрямованістю «людина-художній образ» ($r_s = -0,507$, $p \leq 0,01$). Активнішим «світ філології» виражають особи з низьким проявом професійної спрямованості ($r_s = -0,453$, $p \leq 0,05$) та здібностей ($r_s = -0,537$, $p \leq 0,05$) в сфері «людина-техніка», а також не високим рівнем творчих здібностей ($r_s = -0,427$, $p \leq 0,05$). Зважаючи на вище зазначене, виникає теорія перевірити синонімічність індикаторів «суб'єктний – об'єктний» та «активний - пасивний».

Висновки. Таким чином, у виборі професійного шляху майбутнього філолога як життєвому виборі особистості значну роль відіграє рефлексія та рівень її розвитку. Виходячи з того, що рівень рефлексивності зумовлює процес переусвідомлення актуальної дійсності та професійного самоздійснення, можемо стверджувати, що хоча серед четверокурсників є незначне переважання осіб, що здійснили осмислений вибір філологічної освіти, значної різниці між підвибірками не існує.

Нами було емпірично підтверджено факт того, що здібності та спрямованість на виконавську роботу прямо пов'язані з розвитком рефлексивності студента. Встановлено зв'язок між структурою картини світу філології та професійною орієнтацією студента. Особи, що мають краще розвинуті аналітичні здібності (традиційно приписувані типу «людина-знакова система») характеризують «світ філології» як більш напружений. Помірно швидшим «світ філології» сприймають студенти-першокурсники, що мають технічні здібності та бажання здійснювати виконавську роботу. Для «виконавців» світ філології округліший. Студенти, спрямовані на роботу в системі «людина-людина», що є основною характеристикою філологічної професії описують «світ філології» як «скоріш жіночий». Упорядкованість світу філології пов'язана зі професійною спрямованістю «людина-художній образ». Активнішим «світ філології» вважають особи з низьким проявом

професійної спрямованості та здібностей у сфері «людина-техніка», а також невисоким рівнем творчих здібностей.

Перспективу досліджень цього напрямку складає можливість більш поглиблено вивчити механізми формування професійної свідомості студентів-філологів: механізм професійної метамовної рефлексії; діалог як дослідницький принцип в філології; рефлексивне читання (необхідність читати, перечитувати, обдумувати, обговорювати, намагатися зрозуміти і пояснити логіку мислення автора, твори).

References :

- Ayzenk, G. Yu. (1999). *Struktura lichnosti* [Personality structure]. Moskva : Nauka.
- Akopov, G. V. (2002). *Problema soznaniya v psihologii. Otechestvennaya platforma*. [The problem of consciousness in psychology. Domestic platform]. Samara: SNTs RAN. SamIKP.
- Andreev, V. I. (1996). *Pedagogika tvorcheskogo samorazvitiya. Innovatsionnyiy kurs*. [Pedagogy of creative self-development. Innovative course.] Kazan: KGU.
- Artemeva, E. Yu. (1999). *Osnovy psihologii sub'ektivnoy psihosemantiki* [Fundamentals of psychology of subjective psychosemantics]. Moskva: Nauka; Smyisl.
- Varban, M.Yu. *Problema refleksivnoi pidtrymky profesijnogo stanovlennia osobystosti na etapi perekhodu vid iunosti do doroslости*. [The problem of reflexive support of professional development of the individual at the stage of transition from adolescence to adulthood] Ukrains'kyj sotsium osobystosti na etapi perekhodu vid iunosti do doroslости. Dostupno za URL: <https://ukr-socium.org.ua/uk/archive/no-1-1-2002/problema-refleksivnoi-pidtrimki-profesijnogo-stanovlennja-osobystosti-na-etapi-perekhodu-vid-iunosti-do-doroslости/>; <https://doi.org/10.15407/socium2002.01.095>
- Vaskovskaya, S. V. (1987). *Psihologicheskie usloviya formirovaniya professionalnogo samosoznaniya buduschego uchitelya* [Psychological conditions of formation of professional self-consciousness of the future teacher]. Avtoreferat disertatsii kandidata psihol. nauk. Kiev.
- Drobot, O. V. (2009). *Psykhosemantychnyy analiz profesijnoi svidomosti majbutnikh menedzheriv*. [Psychosemantic analysis of the professional consciousness of future managers]. Avtoreferat dysertatsii kandydata psykhol. nauk. Odesa : Odes'kyj nats.un-t im. I.I.Mechnykova.
- Drobot, O. V., Pustovyj, S. A. (2018). *Vikova dynamika profesijnoi spriamovanosti studentiv filolohichnykh spetsial'nostej* [Age dynamics of professional orientation of students of philological

- specialties]. *Naukovyj visnyk Kherson'skoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Psykholohichni nauky*. Vyp.3, Tom.2. S. 36-42.
- Znakov, V. V. (2008). Myshlenie, samosoznanie i samoponimanie [Thinking, self-awareness and self-understanding]. *Vestnik Moskovskogo universiteta*. Tom 14. # 2, s. 74-86.
- Karpov, A.V. (2004). *Psihologiya refleksivnykh mekhanizmov deyatel'nosti* [Psychology of reflexive mechanisms of activity]. Moskva: IP RAN.
- Kyrylenko, T. S. (2007). *Psykholohiia: emotsijna sfera osobystosti* [Psychology: the emotional sphere of personality]. Kyiv: Lybid'.
- Klimov, E.A. (1995). *Obraz mira v raznotipnykh professiyah* [The image of the world in various professions]. Moskva : MGU.
- Markovskaya, I. M. (2002). *Programma i metody sotsialno-psikhologicheskogo issledovaniya* [Program and methods of socio-psychological research]. Chelyabinsk: YuUrGU.
- Onufrieva, L.A. (2010). *Strukturna orhanizatsiia protsesu stanovlennia profesijnogo obrazu «Ya» majbutnikh psykholohiv* [Structural organization of the process of formation of the professional image of "I" of future psychologists]. Kam'ianets'-Podil's'kyj : PP Bujnyts'kyj.. 224 s.
- Petrenko V. F. (1982). *Eksperimental'naya psihosemantika: issledovaniya individual'nogo soznaniya* [Experimental psychosemantics: studies of individual consciousness]. Voprosy psikhologii. # 5. S. 23 - 35.
- Pustovyj, S. A. (2018,a). *Kartyna svitu profesii ta rivni refleksyvnosti majbutnikh filolohiv* [Picture of the world of the profession and levels of reflexivity of future philologists]. Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii. Zaporizhzhia: Klasychnyj pryvatnyj universytet. S. 228-232.
- Pustovyj, S. A. (2018, b). *Asotsiatyvni polia profesijnoi kartyny svitu majbutnikh filolohiv* [Associative fields of the professional picture of the world of future philologists]. *Aktual'ni problemy psykholohii: Zbirnyk naukovykh prats' Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuksa Natsional'noi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy*. Tom X. Psykholohiia navchannia. Henetychna psykholohiia. Medychna psykholohiia. Vyp. 32. S. 70-78.
- Repeva, O. V. (2007). *Sbornik metodik dlya otbora v profilnyie klassy* [Collection of methods for selection in profile classes]. Barnaul: Alt. kraev. tsentr proforientatsii molodezhi i psihol. podderzhki naseleniya.
- Rubinshteyn, S. L. (2017). *Bytie i soznanie* [Being and consciousness]. Sankt-Peterburg: Piter.
- Samoylova, A. G. (2004). *Osoblivosti formuvannya profesiynoyi svidomosti maybutnih psihologiv* [Features of formation of professional consciousness of future psychologists]. Avtoref. dis. na zdobuttia nauk. stupenya kand. psihol. nauk. Kyiv.
- Tychyna, I. M. (2009). *Profesijna pereorientatsiia vypusknikov vyschykh navchal'nykh zakladiv iak chynnyk osobystisnoho samozdijsnennia* [Professional reorientation of graduates of higher educational institutions as a factor of personal self-realization]. Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. psykol. nauk. Kyiv.
- Shpak, M. M. (2014). *Psikhologichni mekhanizmi rozviku emotsiynogo intelektu* [Psychological mechanisms of emotional intelligence development]. Nauka I osvIta. # 5. S. 104-109.
- Yung K. G. (1996). *Problemy dushi nashego vremeni* [Problems of the soul of our time]. Moskva : Progress.
- Velmans, M. A. (1993). Reflexive science of consciousness [Reflexive science of consciousness]. *Experimental and theoretical studies of consciousness: Ciba Foundation Symposium*, 176. Wiley, Chichester.

Olha Drobot

DSc. in Psychology, Assistant Professor, professor of the Department of Pedagogy and Psychology of Professional Education, National Aviation University, Kyiv (Ukraine)

Serhiy Pustovyj

PhD. in Psychological Sciences, assistant professor of the Department of Pedagogy and Psychology, University of Modern Knowledge, Kyiv (Ukraine)

FUTURE PHILOLOGISTS' REFLEXIVITY IN THE CONTEXT OF THEIR PROFESSIONAL IMAGES OF THE WORLD

ABSTRACT

This study presents the theoretical analysis and empirical research on reflexivity as a component of future philologists' professional consciousness. We have confirmed that individual life-choices of professional pathways by future philologists are significantly determined by reflection and its development. The initial point of our study is the premise that reflexivity determines re-evaluation of the surrounding reality and professional self-realization. The reflexive level of future specialists' professional consciousness requires developing the students' ability to acquire independently philological knowledge; these efforts are applied depending on their awareness of the functional range and communicatively justified use of corresponding professional knowledge.

Age-related changes of students' reflexivity were empirically ascertained with the semantic differential method developed by the authors, the methods of "Reflexivity

Development Examination” and “Orientation” career guidance questionnaire by I. L. Solomin. Correlations between the indicators of fourth-year students’ professional orientations and professional capabilities, their reflexivity and characteristics of “the world of philology” were calculated.

The fact was empirically ascertained that aptitude and focus on executive work were directly related to the development of students’ reflexivity. Despite the fact that there is a slight predominance of individuals who had made an informed choice to pursue philological education among the fourth-year students, there was no significant difference between the sub-samples.

Students’ images of the world of philology correlated with their professional orientations. Individuals with better-developed analytical capabilities (traditionally attributed to the “human-sign system” type) characterized the “world of philology” as more intense. First-year students with technical abilities and a desire to perform executable work perceived the “world of philology” as moderately fast. The world of philology was more rounded for the “doers”. Students tending to work in a “human-human” system, which is the main characteristic of the philological profession, described “the world of philology” as “mostly female”. The orderliness of the world of philology is connected with the professional orientation of “human-artistic image”. “The world of philology” is considered to be more active for individuals with low levels of professional orientations and abilities in the “human-technology” field, as well as with low level of creative abilities.

Key words: reflection, professional orientation, professional abilities, image of the professional world.

Дробот Ольга Вячеславовна

Доктор психологических наук, доцент, профессор кафедры педагогики и психологии профессионального образования, Национальный авиационный университет, г. Киев (Украина)

Пустовой Сергей Анатольевич

Кандидат психологических наук, доцент кафедры психологии и педагогики, Университет современных знаний, г. Киев (Украина)

РЕФЛЕКСИВНОСТЬ БУДУЩИХ ФИЛОЛОГОВ В КОНТЕКСТЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗА МИРА

АННОТАЦИЯ

В статье представлены результаты теоретического анализа и эмпирического исследования проблемы рефлексивности профессионального сознания будущих филологов. В ходе исследования определено, что в выборе профессионального пути будущего филолога как жизненном выборе личности значительную роль играет рефлексия и уровень её развития. Исходным положением исследования признан тот факт, что уровень рефлексивности актуализирует процесс переосмысления актуальной действительности и профессиональной самореализации. Доказано, что рефлексивный уровень формирования профессионального сознания будущих специалистов предполагает выработку у студентов умения самостоятельно добывать филологические знания; направлением приложения этих усилий выступает осознание функционального диапазона и коммуникативно оправданного использования профессиональных знаний.

С использованием специально разработанного семантического дифференциала, методики «Диагностика уровня развития рефлексивности» и профориентационной анкеты И.Л. Соломина «Ориентация» было эмпирически выявлено возрастные изменения рефлексивности студентов. Установлены корреляционные связи между индикаторами профессиональной направленности, профессиональными способностями четверокурсников, их рефлексивностью и характеристикам «мира филологии».

Эмпирически подтвержден факт того, что способности и направленность на исполнительскую работу напрямую связаны с развитием рефлексивности студента. Несмотря на то, что среди четверокурсников незначительное преобладают лица, совершившие осмыслен-

ний вибор філологічного освіти, значительной різниці між підбірками не існує.

Встановлено зв'язок між структурою картини світу філології та професійною орієнтацією студента. Люди з кращими аналітичними здібностями (традиційно приписувані типу «людина-знакова система») характеризують світ філології як більш напружений. Умерено швидким світ філології сприймають студенти-первокурсники, які мають технічними здібностями і бажання виконувати виконавчу роботу. Для «виконавців» світ філології округлий. Студенти, орієнтовані на роботу в системі «людина-людина», основну характеристику філологічної професії, описують світ філології як «швидше жіночий». Упорядкованість світу філології пов'язана з професійною спрямованістю «людина-художественний образ». Активним світ філології вважають люди з низьким проявом професійної спрямованості і здібностей в сфері «людина-техніка», а також невисоким рівнем творчих здібностей.

Ключові слова: рефлексія, професійна спрямованість, професійні здібності, образ світу професії.

How to cite (як цитувати):

Drobot O., Pustovyi S. (2021). *FUTURE PHILOLOGISTS' REFLEXIVITY IN THE CONTEXT OF THEIR PROFESSIONAL IMAGES OF THE WORLD. PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 7 (1), 34 - 43. <https://doi.org/10.31108/1.2021.7.1.3> [in Ukrainian]

Дата отримання статті: 16.11.2020

Дата рекомендації до друку: 12.01.2021

Дата оприлюднення: 30.01.2021

ЕКОЦЕНТРИЗМ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО ЗРІЛОЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ

Онufрієва Ліана Анатоліївна¹, Чайковська Оксана Миколаївна²

¹Кандидат психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та практичної психології, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2442-4601>

Scopus Author ID: 57214601047

Researcher ID: R-5598-2018

²Кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної та практичної психології, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0799-4987>

UDC: 316.334.5:159.922-067.875

АНОТАЦІЯ

У статті відображено результати дослідження екоцентризму у майбутніх фахівців соціономічних професій, описано структуру екологічної свідомості та її психологічні характеристики.

На основі аналізу теоретичних наукових джерел констатовано, що екологічна свідомість є сферою суспільної та індивідуальної свідомості, пов'язана з відображенням природи як частини буття.

За результатами експериментального дослідження виявлено взаємозв'язок між показниками вираженого екоцентризму та ознаками соціальної зрілості особистості майбутніх фахівців соціономічних професій. Встановлено, що для студентів із вираженим рівнем екоцентричних установок до умов оточуючого середовища властивими у міжособистісних взаєминах є виражена владність та прагнення до лідерства, загострена незалежність та домінування, надмірна прямолинійність, що супроводжується критицизмом та недовірливістю, притаманна схильність до співробітництва у формі вираженого альтруїзму та гіперсоціальних установок, висока стресостійкість, оптимістичність, активність, впевненість у собі.

Виявлено, що студентам із вираженим апатійним ставленням та антропоцентричними установками до умов оточуючого середовища властиві показники впевненості у собі, орієнтації на змагання, наполегливості у досягненні мети з певною долею неконформізму та нерішучості; виражена готовність взаємодіяти з іншими людьми будується на почутті відповідальності.

Ключові слова: екологічна свідомість, екоцентризм, екоцентричні установки, соціальна зрілість, соціальний інтелект, екологічний розвиток, майбутні фахівці соціономічних професій.

Вступ

У ХХІ столітті людство опинилося на межі глобальної екологічної кризи, прийшло усвідомлення того, що змінити ситуацію в кращу сторону можливо, лише кардинально змінивши свідомість самих людей та їх

відношення до природи. Саме тому пріоритетним у розвитку соціально зрілої особистості майбутніх фахівців соціономічних професій посідає екоцентризм. Саме тому проблема екологічної свідомості в останні десятиліття є особливо актуальною як у наукових колах, так і

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Liana Onufriieva, Oksana Chaikovska

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

в свідомості громадськості, зокрема у підготовці майбутніх фахівців. Проте, не зважаючи на те, що екологічна свідомість є об'єктом дослідження багатьох наук, учені до цих пір не прийшли до єдиної думки щодо змісту цього поняття.

Еволюція соціально-екологічних відносин усе частіше демонструє зростаючу відчуженість людини від природного середовища, екологічний нігілізм і конформізм, нездатність зацікавлено мислити про збереження природи.

Сучасна психологія все гостріше піднімає питання дослідження екологічної свідомості як сукупності екологічних уявлень, існуючого відношення до природи, що відповідає стратегіям та технологіям взаємодії з нею. Переважно акценти ставляться на вивченні психологічних особливостей сприйняття як природи в цілому, так й окремих «природних об'єктів». Водночас індивідуальні екологічні уявлення формуються у відповідності із соціальним інтелектом та досвідом взаємодії з природним оточенням, а досвід окремого індивіда визначається особливостями відносин соціуму з природою (Kobets, Pavelkiv, Melnychuk, Onufriieva & Chaikovska, 2020).

І саме становлення і розвиток нової економічної людини в суспільстві нерозривно пов'язано з її орієнтацією на екологічний розвиток майбутніх фахівців соціономічних професій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблему взаємодії людини та природи вивчали такі науковці: О. Гагарін (Гагарин, 2005), Т. Євдокімова (Євдокимова, 2007), В. Медведєв (Медведев, 2001), В. Моляко, (Моляко, 2010), В. Скребець (Скребець, 2006), Ю. Швалб (Швалб, 2005), В. Ясвін (Ясвин, 2000) та ін.

У психології екологічну свідомість науковці аналізують із різних позицій. Зокрема, О. Гагарін визначає екологічну свідомість як сукупність уявлень про взаємозв'язки в системі «людина-природа», при існуючому відношенні людини і суспільства до природи (Гагарин, 2005).

К. Костюкова (Костюкова, 2004), Ю. Марків (Марков, 2004) екологічну свідомість характеризують як сукупність узагальнених уявлень про природу, переконання та ідеали, що відображають та великою мірою

зумовлюють ставлення людини до природи, її законів, відповідні оцінки взаємозв'язків з нею тощо.

В. Скребець зазначає, що екологічна свідомість є «найвищим рівнем психічного відображення природного та штучного середовища, власного внутрішнього світу, рефлексією відносно місця і ролі людини в біологічному, фізичному і хімічному світі, а також саморегуляцією цього відображення» (Скребець, 2006 : 31). Учений констатує, що екологічна свідомість розвивається за законами свідомої діяльності людини взагалі, а також тієї, яка відрізняється своїм екологічним змістом.

Загалом, екологічна свідомість у найширшому сенсі цього слова є сферою суспільної та індивідуальної свідомості, пов'язана з відображенням природи як частини буття. Однак незважаючи на те, що згадані дослідники вкладають у це поняття різний зміст, проте, наведені визначення не суперечать одне одному, навпаки, висвітлюють нові грані в осягненні суті цього складного феномена, розширюючи поле його наукового пізнання.

Аналізуючи наведені вище визначення, можна визначити деякі структурні елементи екологічної свідомості.

Структурними компонентами екологічної свідомості, зазначає О. Король, є система наукових знань, спрямованих на пізнання процесів і наслідків діяльності людини й суспільства у природі, екологічних ціннісних орієнтацій, норм та правил поведінки у довкіллі, потреби у спілкуванні з природою й готовності до природоохоронної діяльності, вмінь і навичок з вивчення та охорони природи (Король, 1999).

О. Кайріс (Кайрис, 2005) зазначає, що потрібно розглядати в структурі екологічної свідомості такі психологічні характеристики: сукупність знань про навколишній світ, наявність процесу об'єктивування (розрізнення суб'єкта та об'єкта), цілепокладальну діяльність і сукупність взаємостосунків. Сукупність взаємостосунків, насамперед, включає емотивний, когнітивний і конативний (поведінковий) компоненти.

В структурі екологічної свідомості О. Гагарін виокремлює чотири компоненти: когнітивний або інтелектуально-пізнавальний, перцептивно-афективний та емоційно-вольовий; мотиваційно-поведінковий;

ціннісно-орієнтаційний (еколого-зорієнтовні цінності, які зумовлюють відповідну поведінку людини в сфері природи за допомогою застосування наявних знань і уявлень, практичного досвіду і навичків взаємодії людини з природними об'єктами) (Гагарин, 2005).

Мета статті полягає у виявленні взаємозв'язку між показниками вираженого екоцентризму та ознаками соціальної зрілості особистості майбутніх фахівців соціономічних професій.

Методи та методика дослідження

Для розв'язання поставлених завдань використано такі методи теоретичного та емпіричного дослідження: *теоретичні* (аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення, систематизація наукової літератури із зазначеної проблеми); *емпіричні* (бесіда; тестування із використанням методик: опитувальник «Екоцентричні установки» (І. Кряж), тест-опитувальник особистісної зрілості, методика діагностики міжособистісних стосунків Т. Лірі, особистісний опитувальник FPI (модифікована форма В); *методи статистичної обробки даних*: *непараметричний критерій Краскала-Уоллеса* (для встановлення міжгрупових відмінностей у рівнях прояву основних психологічних характеристик окремо у вибірках студентів з різним показниками екоцентризму). Під час обробки результатів дослідження також використовувались методи первинної (описової) статистики (визначення середніх значень, асиметрії, ексцесу та їх стандартних відхилень). Статистична обробка даних здійснювалась за допомогою комп'ютерного забезпечення SPSS для Windows, версія 13.0.

Результати емпіричного дослідження та дискусії

Обґрунтування екоцентризму як компоненту свідомості студентської молоді у вигляді внутрішнього інтегрованого образу суб'єктного характеру, який забезпечує адекватний рівень соціальної зрілості, уможливило припустити, що рівень розвитку екоцентричних установок студентської молоді визначає зміст їх соціальної зрілості, що супроводжується відповідними особистісно-поведінковими характеристиками.

Експериментальну вибірку нашого дослідження склали студенти Кам'янець-Подільського націона-

льного університету імені Івана Огієнка факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології. У дослідженні взяли участь 180 студентів віком 18-23 роки.

Базовою методикою вивчення заявленої проблеми виступив опитувальник «Екоцентричної і антропоцентричної установок у ставленні до оточуючого середовища ЕААТЕ» (С. Томпсон і М. Бартон), спрямований на визначення зазначених установок: екоцентризму, екологічної апатії і антропоцентризму. Отримані результати дали змогу поділити досліджуваних респондентів на 3 групи: група 1 – студенти, які набрали найвищі показники за показниками вираженого екоцентризму ($n=46$); група 2 – студенти, які набрали найвищі показники за показниками вираженої екологічної апатії ($n=68$); група 3 – студенти, які набрали найвищі показники за показниками вираженого антропоцентризму ($n=38$). (Рис. 1).

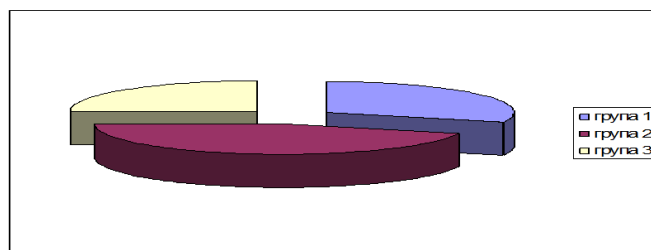

Рис. 1. Відсотковий розподіл показників опитувальника «Екоцентричної і антропоцентричної установок у ставленні до оточуючого середовища ЕААТЕ» у досліджуваних студентів

Потрібно додати, що у 15,6 % (28 студентів) зафіксовано змішані результати, тому у подальшому аналізі даних їх показники за іншими методиками не бралися до уваги.

У нашому випадку така особливість розподілу даних свідчить про те, що при подальшій обробці емпіричних матеріалів (зокрема, при порівнянні виділених груп між собою за встановленими психологічними характеристиками) ми повинні використовувати непараметричні методи математичної статистики. Тому, для перевірки гіпотези про відмінність між групами респондентів із різним рівнем вираження суверенності психологічного простору було використано непараметричний Н-критерій Крускала-Уоллеса. Це аналог однофакторного дисперсійного аналізу для незалежних вибірок, що

призначений для перевірки гіпотези про відмінності у вираженні певних психологічних характеристик одночасно між трьома і більше вибірками ($k > 2$).

Результати тест-опитувальника особистісної зрілості продемонстрували статистично значущі відмінності у розподілі середньо групових показників за шкалами (Рис. 2).

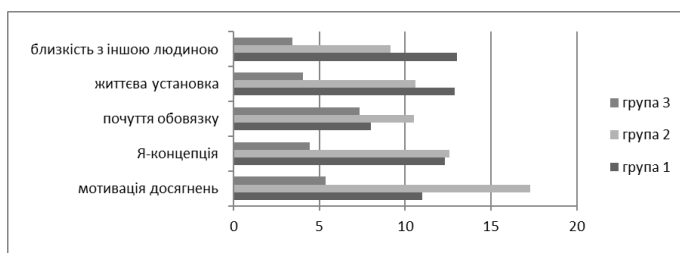

Рис. 2. Середньогруповий розподіл показників за шкалами методики вивчення особистісної зрілості в групах досліджуваних студентів

Результати застосування непараметричного критерію Н Крускала-Уоллеса до сформованої матриці емпіричних даних методики вивчення особистісної зрілості подано у таблиці 1.

усі сили», цілеспрямованості та ініціативності («потрібно брати з невдачі якомога більше життєвих уроків», «в досягненні мети докладати власних зусиль та наполегливості», «при критиці іншими людьми потрібно розібратися в причинах критики», «не допускати серйозного ризику і у випадку програшу не піддаватися азарту»), розвинутому почутті допомоги іншим («при наявності зайвих грошей, допомагати родичам та близьким людям») та психологічна здатність до близькості з іншими людьми, що проявляється у розвинутому вмінні контактування з близькими та родичами («не згадувати про невдачі, щоб не створити проблем для співрозмовника», «ціню близьких людей за духовними інтересами», «готовий зустрічатися кожен день з друзями, родичами, близькими людьми для відвертих розмов», «людина подобається мені, якщо я знаю її давно»).

Для студентів групи 2, яким властиве апатичне ставлення до умов оточуючого середовища, найвищими виявилися показники *мотивації досягнень*, що проявляється у розвинутій самооцінці власних можливос-

Таблиця 1.
Результати обрахунку Н-критерію Крускала-Уоллеса для визначення психологічних відмінностей показників особистісної зрілості досліджуваних студентів

	Група 1	Група 2	Група 3	Хі-квадрат	Стандартне відхилення	p-рівень значимості
Діагностичні показники	Ранги					
Мотивація досягнення	172,3	221,9	121,1	51,999	2	.000**
Я-концепція	199,3	197,1	126,6	30,323	2	.000**
Почуття обов'язку	160,6	229,9	123,6	64,021	2	.000**
Життєва установка	207,6	201,4	106,5	56,670	2	.000**
Близькість з іншими	239,1	187,0	86,4	107,875	2	.000**

Примітка: рівень достовірності: ** $p \leq 0,001$.

Аналіз розподілу показників цієї методики у групах студентів із різними показниками установок до умов середовища показав, що існують суттєві відмінності за усіма показниками. Так, загальна тенденція прояву відмінностей полягає у тому, що для студентів групи 1, які мають виражений показник екоцентричних установок, властиві виражена *життєва установка*, що проявляється в домінуванні довірливого ставлення до людей («Людя потрібно довіряти, але при цьому потрібно без виключення усіх перевіряти») та до світу загалом («світ може бути хорошим, якщо життя людей буде наповнено добротою, для чого потрібно докладати

тей і постійному прагненні до самовдосконалення («прагну з'ясувати причини невдачі, щоб в подальшому удосконалити свої уміння», «противник має бути майстром, який перевершуючи мене, дає більше шансів вдосконалюватися», «досягати успіхів в усіх починаннях», «в спробах досягти успіху в житті потрібно покладатися на власні зусилля та наполегливість») та *почуття обов'язку*, що проявляється у сформованій громадянській позиції щодо життя у суспільстві («прагну вивчити умови державного розвитку в інших країнах світу, щоб співставити з ними стан у своїй країні та мріяти про його покращення», «багато читаю, так як

мене хвилюють події, які відбуваються в суспільстві»).

Для студентів групи 3, у яких вираженою є антропоцентрична установка до умов оточуючого середовища, показники за усіма шкалами опитувальника виявилися значно нижчими у порівнянні з двома попередніми групами, що підтверджує суттєво нижчий рівень їх соціальної зрілості.

Вивчення компонентів особистісно-поведінкової сфери досліджуваних студентів проводилося за допомогою методики діагностики міжособистісних стосунків Т. Лірі та особистісного опитувальника FPI (форма В).

Середньогруповий розподіл показників методики діагностики міжособистісних стосунків Т. Лірі показав, що між досліджуваними групами студентів є відмінності за усіма показниками методики (Рис. 3).

У групі студентів із вираженим рівнем екоцентричних установок до умов оточуючого середовища середньогрупові показники за певними шкалами складають вище 8 балів, що має специфічні особливості прояву переоцінки власних можливостей у прояві особистісних властивостей міжособистісної взаємодії, зокрема за октантами 1 (владність, лідерство), октантами 2 (незалежність, домінування), октантами 4 (недовірливість, скептицизм), октантами 5 (покірність, сором'язливість), октантами 6 (залежність, слухняність); а також зафіксовано середньогрупові показники вище 10 балів за октантами 3 (прямолинійність, агресивність), октантами 7 (співробітництво, конвенційність) та октантами 8 (відповідальність, великодушність). В групах студентів із вираженим апатійним ставленням та антропоцентричними установками до умов оточуючого сере-

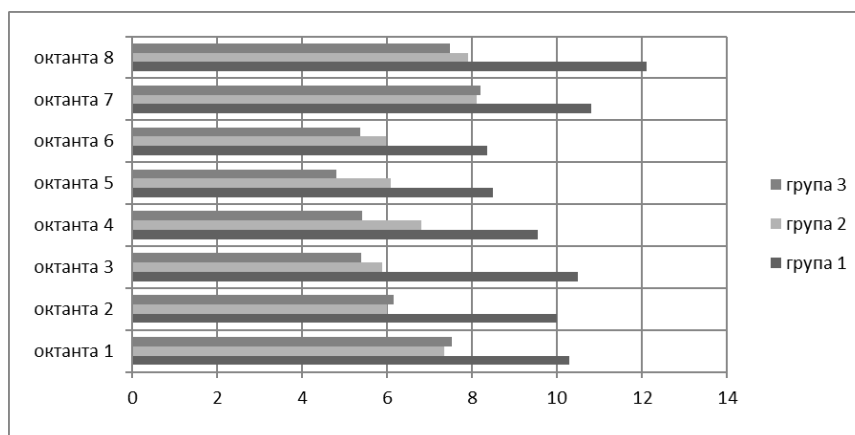

Рис. 3. Середньогруповий розподіл показників за шкалами методики діагностики міжособистісних стосунків Т. Лірі в групах досліджуваних студентів

Таблиця 2.

Результати обрахунку Н-критерію Крускала-Уоллеса для визначення психологічних відмінностей показників міжособистісних стосунків досліджуваних студентів

Діагностичні показники	група 1	група 2	група 3	Хі-квадрат	Стан-дартне відхилення	р-рівень значимості
	Ранги					
Октана 1	243,2	147,3	153,2	66,350	2	.000**
Октана 2	275,0	132,0	134,1	152,490	2	.000**
Октана 3	272,8	139,3	124,1	146,307	2	.000**
Октана 4	261,4	155,4	111,4	120,861	2	.000**
Октана 5	246,5	163,3	118,8	83,441	2	.000**
Октана 6	246,7	155,6	132,8	76,863	2	.000**
Октана 7	248,5	147,9	144,2	78,693	2	.000**
Октана 8	270,2	139,7	127,2	137,440	2	.000**

Примітка: рівень достовірності: ** $p \leq 0,001$.

довища середньогрупові показники за шкалами методики не перевищують 8 балів, що засвідчує специфічну закономірність прояву особистісних властивостей.

Результати застосування непараметричного критерію Н Крускала-Уоллеса до сформованої матриці емпіричних даних методики діагностики міжособистісних стосунків подано у таблиці 2.

Для студентів із вираженим рівнем екоцентричних установок до умов оточуючого середовища властивим у міжособистісних стосунках є виражена владність та прагнення до лідерства, їм властива загострена незалежність та домінування, надмірна прямолінійність, що супроводжується критицизмом та недовірливістю, водночас вони є схильними до співробітництва у формі вираженого альтруїзму та гіперсоціальних установок.

Для студентів із вираженим апатійним ставленням та антропоцентричними установками до умов оточуючого середовища властиві показники впевненості у собі, орієнтації на змагання, вони прямолінійні, настирні у досягненні мети з певною долею нонконформізму та нерішучості; для них важливою є підтримка оточуючих, тому вони вміють налагоджувати дружні стосунки з референтною групою та окремими людьми, а виражена готовність взаємодіяти з іншими людьми будується на почутті відповідальності.

Суттєвим доповненням до отриманих результатів виступив середньогруповий аналіз показників особистісного опитувальника FPI (модифікована форма В),

де домінуючу позицію прояву в групі студентів із вираженим рівнем екоцентричних установок до умов оточуючого середовища займають такі особистісні властивості як комунікативність, врівноваженість, відкритість та інтровертованість, а в групі із низьким рівнем суверенності психологічного простору вираженими є ознаки невротичності, спонтанної агресивності, роздратованості, реактивної агресивності та емоційної лабільності (Рис. 4.).

Результати застосування непараметричного критерію Н Крускала-Уоллеса до сформованої матриці емпіричних даних особистісного опитувальника FPI подано у таблиці 3.

Аналізуючи отримані дані, можна зазначити, що для студентів із вираженим рівнем екоцентричних установок до умов оточуючого середовища властивими є риси комунікабельності (прояв соціальної активності, потреба та прагнення до спілкування), врівноваженості (висока стресостійкість, оптимістичність, активність, впевненість у собі), відкритості (прагнення до довірливо-відвертої взаємодії з оточуючими, до спілкування, відкритість новому досвіду, висока самокритичність), екстраверсії (комунікабельність, відкритість, оптимістичність, активність, дружельюбність).

Для студентів із вираженим рівнем антропоцентричних установок до умов оточуючого середовища притаманними є риси драгітливості (нестійкий емоційний стан, схильність до емоційного реагування на життєві ситуації), реактивної агресивності (прагнення до

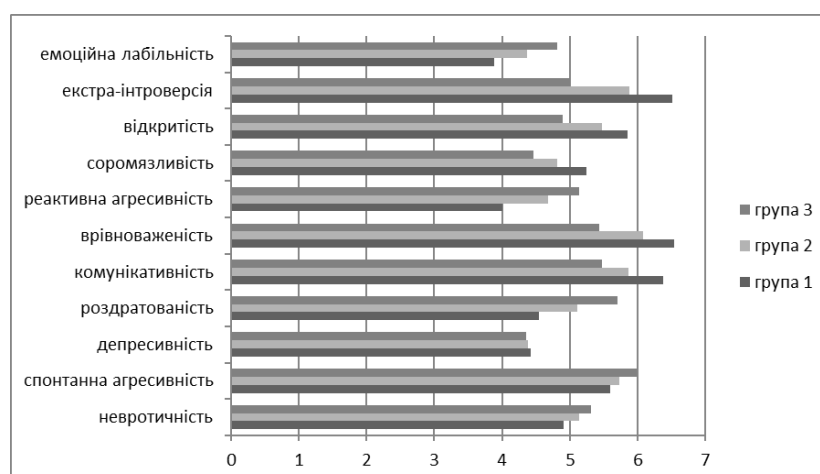

Рис. 4. Середньогруповий розподіл показників за шкалами особистісного опитувальника FPI у групі досліджуваних студентів

Таблиця 3.

**Результати обрахунку Н-критерію Крускала-Уоллеса
для визначення психологічних відмінностей показників
особистісного опитувальника FPI у досліджуваних студентів**

	ротеє 1	ротеє 2	ротеє 3	Хі-квад-рат	Стан-дартне відхи-лення	р- рівень значи-мості
Діагностичні показники	Ранги					
Невротичність	169,2	183,8	195,4	3,387	2	.184
Спонтанна агресія	173,7	181,2	193,6	1,870	2	.393
Депресивність	182,9	181,0	180,3	0,037	2	.981
Роздратованість	152,5	184,4	219,0	21,168	2	.000**
Комунікабельність	206,2	177,1	153,1	14,125	2	.001**
Врівноваженість	201,0	181,8	152,1	11,604	2	.003*
Реактивна агресивність	150,8	188,5	214,0	19,969	2	.000**
Соромязливість	202,1	178,2	157,1	9,887	2	.007*
Відкритість	198,9	182,5	154,0	9,483	2	.009*
Екстра-інтроверсія	208,3	181,1	142,7	20,168	2	.000**
Емоційна лабільність	158,7	184,5	209,6	12,320	2	.002**

Примітка: рівень достовірності: * – $p \leq 0,01$; ** $p \leq 0,001$.

домінування, імпульсивність поведінки), емоційної лабільності (нестабільність емоційного стану, невірноваженість, дратівливість, відсутність самоконтролю, часта та різка зміна настрою) та сором'язливості (визначається як низька стресостійкість, невпевненість, тривожність). Ідентичні показники частково зустрічаються також у групі із вираженим апатійним ставленням до умов оточуючого середовища.

Отримані результати свідчать, що рангові показники діагностичних критеріїв відрізняються між собою, а це демонструє диференціацію психологічних особливостей респондентів із різним ставленням до умов оточуючого середовища. Статистично значущими ($p \leq 0,01$, $p \leq 0,001$) виявились відмінності між переважною більшістю діагностичних критеріїв, що ще раз підтверджує правомірність диференціації студентів за рівнем їх ставлення до умов оточуючого середовища. Проте варто зауважити, що на особливості вираження різного ставлення (екоцентричного, апатійного чи то антропоцентричного) до умов оточуючого середовища не мають впливу такі психологічні характеристики досліджуваних як: орієнтація в часі, невротичність, спонтанна агресивність та депресивність ($p \geq 0,10$). Ці особистісні характеристики не мають основоположного впливу на процеси формування та трансформації екологічної свідомості студентів.

Висновки

Отже, екологічна свідомість особистості – це високий рівень відображення індивідом навколишньої дійсності, навколишнього середовища, що забезпечує гармонійне співіснування та взаємодію людини та природи. Структурними компонентами екологічної свідомості є система наукових знань, спрямованих на пізнання процесів і наслідків діяльності людини й суспільства у природі, екологічних ціннісних орієнтацій, норм та правил поведінки у довкіллі, потреби у спілкуванні з природою й готовності до природоохоронної діяльності, вмінь і навичок із вивчення та охорони природи.

За результатами теоретико-методологічного аналізу проблеми співвідношення екоцентризму та соціальної зрілості особистості встановлено, що найбільш адекватним і перспективним для розв'язання актуальних проблем особистісної зрілості є суб'єктний підхід, оскільки така категорія розглядається як універсальний механізм світовідтворення буття, унікальний спосіб сутісної самореалізації людини, її духовного та особистісного зростання. Теоретичне вивчення проблеми у психологічній літературі уможливило констатувати визначення соціальної зрілості як психологічного феномену, в якому інтегруються специфічна система ціннісних орієнтацій, соціально-конструктивна життєва позиція та компетентність особистості.

Емпірично встановлено, що рівень розвитку екоцентричних установок студентської молоді визначає зміст їх соціальної зрілості, що супроводжується відповідними особистісно-поведінковими властивостями.

За результатами аналізу встановлено, що для студентів із вираженим рівнем екоцентричних установок до умов оточуючого середовища властивими є риси комунікабельності (прояв соціальної активності, потреба та прагнення до спілкування), врівноваженості (висока стресостійкість, оптимістичність, активність, впевненість у собі), відкритості (прагнення до довірливо-відвертої взаємодії з оточуючими, до спілкування, відкритість новому досвіду, висока самокритичність), екстраверсії (комунікабельність, відкритість, оптимістичність, активність, дружелюбність).

На особливості вираження різного ставлення (екоцентричного, апатійного чи антропоцентричного) до умов оточуючого середовища не мають впливу такі психологічні характеристики досліджуваних як: орієнтація в часі, невротичність, спонтанна агресивність та депресивність. Ці особистісні характеристики не мають основоположного впливу на процеси формування та трансформації екологічної свідомості студентів.

Перспективою подальших досліджень є удосконалення моделі формування екологічної культури майбутніх фахівців та розробка відповідного навчально-методичного забезпечення формування екологічної культури.

References :

- Gagarin, A.V. (2005). Prirodoorientirovannaia deiatelnost uchashchikhsia kak uslovie formirovaniia ekologicheskogo soznaniia [Nature-oriented activity of students as a condition for the formation of ecological consciousness]. *Doctor's thesis*: Moskva [in Russian].
- Yevdokimova, T.O. (2007). Rozvytok ekologichnoi svidomosti pidlitkiv-uchasnykiv skautskoho rukhu [The development of ecological consciousness of teenagers-participants of the scout movement]. *Candidate's thesis*: Kyiv [in Ukrainian].
- Kairis, E.D. (2005). Psikhologicheskii kharakteristiki ekologicheskogo soznaniia [Psychological characteristics of ecological consciousness]. *Aktualni problemy psikhologii – Actual problems of psychology*: Collection of research papers of G.S. Kostyuk

Institute of Psychology of NAES of Ukraine, 7 (5), 185–192 [in Russian].

- Korol, O.V. (1999). Formuvannia ekologichnoi kultury uchniv 5-6 klasiv u protsesi vyvchennia intehratyvnoho kursu "Navkolyshnii svit" [The formation of ecological culture of pupils of 5-6 grades in the process of studying the integrative course "Surrounding World"]. *Candidate's thesis*: Sumy [in Ukrainian].
- Kostiukova, K.V. (2004). Do problemy ekologichnosti seredovyscha rozvytku ta formuvannia zrioi osobystosti [The problem of ecological environment of development and formation of mature personality]. *Aktualni problemy psikhologii – Actual problems of psychology*: Collection of research papers of G.S. Kostyuk Institute of Psychology of NAES of Ukraine, 7 (2), 132–137 [in Ukrainian].
- Moliako, V.O. (2010). Psikhologichni naslidky Chornobyl'skoi katastrofy [Psychological consequences of the Chernobyl disaster]. *Aktualni problemy psikhologii – Actual problems of psychology*: Collection of research papers of G.S. Kostyuk Institute of Psychology of NAES of Ukraine, (Vol. 12). Problems of psychology of creativity, (pp. 8–21): Zhytomyr [in Ukrainian].
- Markov, Yu.G. (2004). *Sotsialnaia ekologiia. Vzaimodeistvie obshchestva i prirody* [Social ecology. The interaction of society and nature]. Novosibirsk: Sibirskoe universitetskoe izdatelstvo [in Russian].
- Medvedev, V.I., & Aldasheva, A.A. (2001). *Ekologicheskoe soznaniie* [Ecological consciousness]. Moskva: Logos [in Russian].
- Skrebets, V.O. (2006). Osoblyvosti ekologichnoi svidomosti v umovakh naslidkiv tekhnogennoi katastrofy [The features of ecological consciousness in the conditions of consequences of man-caused disaster]. *Doctor's thesis*: Kyiv [in Ukrainian].
- Shvalb, Yu.M. (2005). Ekolohe-psikhologichni vymiry sposoby zhyttia [Ecological and psychological dimensions of lifestyle]. *Aktualni problemy psikhologii – Actual problems of psychology*: Collection of research papers of G.S. Kostyuk Institute of Psychology of NAES of Ukraine, 7, Issue 5 (2), 294–301 [in Ukrainian].
- Yasvin, V.A. (2000). *Psikhologiia otnosheniia k prirode* [Psychology of relationship to nature]. Moskva: Smysl [in Russian].
- Kobets, O., Pavelkiv, R., Melnychuk, T., Onufrieva, L., & Chaikovska, O. (2020). Social Intelligence as a Factor of Volunteer Activities by Future Medical Workers. *Journal of History Culture and Art Research*, 9 (1), 84–95. Doi: <http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v9i1.2536>

Liana Onufriieva

Ph.D. in Psychology, Professor, Head of the Department of General and Applied Psychology, Ivan Ohienko National University in Kamianets-Podilskyi, Kamianets-Podilskyi (Ukraine)

Oksana Chaikovska

Ph.D. in Psychology, Assistant Professor of the Department of General and Applied Psychology, Ivan Ohienko National University in Kamianets-Podilskyi, Kamianets-Podilskyi (Ukraine)

**ECOCENTRISM AS A PREREQUISITE FOR
THE DEVELOPMENT OF A SOCIALLY MATURE
PERSONALITY OF FUTURE SOCIONOMIC
SPECIALISTS**

ABSTRACT

The article presents the study on future socionomic specialists' ecocentrism, describes the structure of ecological consciousness and its psychological characteristics.

Basing on the analyzed theoretical scientific sources, we have determined that environmental consciousness means a sphere of social and individual consciousness, associated with representations of the nature as a part of the whole existence.

According to the obtained data, students with pronounced ecocentric attitudes towards environment are characterized by sociability (high social activity, needs and desires for communications), poise (high tolerance to stress, optimism, high activity, self-confidence), openness (the desire for trustful and open interactions with others, for communications, openness to new experience, high self-criticism), extraversion (sociability, openness, optimism, high activity, friendliness).

We have found that the students with pronounced anthropocentric attitudes towards environment are characterized by irritability (unstable emotional states, a tendency to respond emotionally to life situations), reactive aggressiveness (the desire to dominate, impulsivity of behavior), emotional lability (instability of emotional states, imbalance, irritability, insufficient self-control, frequent and abrupt mood swings) and shyness (low stress resistance, insecurity, anxiety).

The study results prove that the rank indicators of the examined criteria are different, and this demonstrates differences in psychological characteristics of the respondents with different attitudes towards environment. The dif-

ferences between the majority of the examined criteria were statistically significant ($p \leq 0.01$, $p \leq 0.001$), which confirmed possible differentiation of students by of their attitudes to environment.

We have proved that expressed different attitudes (ecocentric, apathy or anthropocentric) to environment are not influenced by such psychological characteristics as: orientation in time, neuroticism, spontaneous aggressiveness and depression ($p \geq 0.10$). These personal characteristics do not actually influence the formation or transformation of students' ecological consciousness.

Basing on the experimental study, we have determined correlations between the ecocentrism indicators and the characteristics of future socionomic specialists' social maturity. Namely, the students with pronounced ecocentric attitudes towards environment showed in interpersonal relationships strong authority and the desire for leadership, acute independence and dominance, excessive straightforwardness, accompanied by criticism and distrust, the tendency to cooperate with pronounced altruism and hypersocial attitudes, high stress resistance, optimism, activity, self-confidence.

Key words: ecological consciousness, ecocentrism, ecocentric attitudes, social maturity, social intelligence, ecological development, future specialists in socio-economic professions.

Онуфриева Лиана Анатольевна

Кандидат психологических наук, профессор, заведующий кафедрой общей и практической психологии, Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенко, г. Каменец-Подольский (Украина)

Чайковская Оксана Николаевна

Кандидат психологических наук, доцент кафедры общей и практической психологии, Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенко, г. Каменец-Подольский (Украина)

**ЭКОЦЕНТРИЗМ КАК УСЛОВИЕ РАЗВИТИЯ
СОЦИАЛЬНО ЗРЕЛОЙ ЛИЧНОСТИ БУДУЩИХ
СПЕЦИАЛИСТОВ СОЦИОНОМИЧЕСКИХ
ПРОФЕССИЙ**

АННОТАЦИЯ

В статье представлены результаты исследования экоцентризма у будущих специалистов соционимических профессий, описана структура экологического сознания и её психологические характеристики.

На основе анализа теоретических научных источников констатируется, что экологическое сознание является сферой общественного и индивидуального сознания, которое связано с отражением природы как части бытия.

Показано, что соответственно полученным данным, для студентов с выраженным уровнем эгоцентрических установок к условиям окружающей среды присущими являются черты коммуникабельности (проявление социальной активности, потребность и стремление к общению), уравновешенности (высокая стрессоустойчивость, оптимистичность, активность, уверенность в себе), открытости (стремление к доверительно-откровенному взаимодействию с окружающими, к общению, открытость новому опыту, высокая самокритичность), экстраверсии (коммуникабельность, открытость, оптимистичность, активность, дружелюбие).

Установлено, что для студентов с выраженным уровнем антропоцентрических установок к условиям окружающей среды присущи черты раздражительности (неустойчивое эмоциональное состояние, склонность к эмоциональному реагированию на жизненные ситуации), реактивной агрессивности (стремление к доминированию, импульсивность поведения), эмоциональная лабильность (нестабильность эмоционального состояния, неуравновешенность, раздражительность, отсутствие самоконтроля, частая и резкая смена настроения) и застенчивости (определяется как низкая стрессоустойчивость, неуверенность, тревожность).

Результаты исследования констатируют, что ранговые показатели диагностических критериев отличаются между собой, а это демонстрирует дифференциацию психологических особенностей респондентов с различным отношением к условиям окружающей среды. Показано, что статистически значимыми ($p \leq 0,01$, $p \leq 0,001$) оказались различия между подавляющим большинством диагностических критериев, еще раз подтверждает правомерность дифференциации студентов по уровню их отношения к условиям окружающей среды. Доказано, что особенности выражения различного отношения (эгоцентрический, апатийного то антропоцентричного) к условиям окружающей среды не

влияют такие психологические характеристики исследуемых как: ориентация во времени, невротичность, спонтанная агрессивность и депрессивность ($p \geq 0,10$). Эти личностные характеристики не имеют основополагающего влияния на процессы формирования и трансформации экологического сознания студентов. По результатам экспериментального исследования выявлена взаимосвязь между показателями выраженного эгоцентризма и признаками социальной зрелости личности будущих специалистов социэкономических профессий. Установлено, что для студентов с выраженным уровнем эгоцентрических установок к условиям окружающей среды присущими в межличностных отношениях является выраженная властность и стремление к лидерству, острая независимость и доминирование, чрезмерная прямолинейность, сопровождающееся критицизмом и недоверчивостью, присущая склонность к сотрудничеству в форме выраженного альтруизма и гиперсоциальных установок, высокая стрессоустойчивость, оптимистичность, активность, уверенность в себе.

Ключевые слова: экологическое сознание, эгоцентризм, эгоцентрические установки, социальная зрелость, социальный интеллект, экологическое развитие, будущие специалисты социэкономических профессий.

How to cite (як цитувати):

Onufriieva, L., Chaikovska, O. (2021). *ECOCENTRISM AS A PREREQUISITE FOR THE DEVELOPMENT OF A SOCIALLY MATURE PERSONALITY OF FUTURE SOCIO-ECONOMIC SPECIALISTS. PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 7 (1), 44-53. <https://doi.org/10.31108/1.2021.7.1.4> [in Ukrainian]

Дата отримання статті: 23.11.2020

Дата рекомендації до друку: 10.01.2021

Дата оприлюднення: 30.01.2021

ДО ПРОБЛЕМИ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ЛІДЕРСТВА У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Лагодзінський Віталій Володимирович¹

¹ Кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу воєнно-психологічних досліджень Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України, м. Київ (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7081-9578>

UDC: 159.942

АНОТАЦІЯ

Метою статті є здійснення теоретичного аналізу концепцій емоційного інтелекту й емоційного лідерства та визначення особливостей застосування навичок емоційного інтелекту у лідерстві у військовослужбовців в процесі управління військовим підрозділом.

Здійснено аналіз праць вітчизняних авторів останнього десятиліття, які присвячені аналізу розвитку лідерських якостей, емоційного інтелекту та емоційного лідерства у військовослужбовців.

Розглянуто теорії і моделі емоційного інтелекту та емоційного лідерства. Відзначено, що емоційний інтелект, як складова частина емоційного лідерства, сприяє особистісному, а також професійному зростанню військовослужбовця, впливаючи на його успішність у процесі управління військовим підрозділом.

Підсумовано, що військовослужбовцям необхідно розвивати емоційний інтелект, оскільки він визначає рівень потенціалу емоційного лідерства військовослужбовця і є тим компонентом, який необхідний у процесі управління військовим підрозділом.

Ключові слова: емоційний інтелект; емоційне лідерство; емоційне лідерство у військовослужбовців; лідерство у військовослужбовців.

Постановка проблеми

Розвиток емоційного інтелекту в контексті розвитку емоційного лідерства у військовослужбовців сприяє їх готовності позитивно впливати на вирішення проблем організаційного розвитку у процесі управління військовим підрозділом, оскільки це може слугувати осмисленню та вирішенню ряду стратегічних і тактичних завдань, покращенню рівня уміння управління відносинами, поліпшенню соціальної чуйності, визначення нових напрямів діяльності, визначення змісту, форм та методів взаємодії із підрозділом.

Аналіз досліджень і публікацій. На теперішній час проблема емоційного інтелекту та лідерства достатньо досліджена у психології. Серед зарубіжних дослідників емоційного інтелекту та емоційного лідерства найвідоміші: Д. Гоулман (2005), Р. Бояціс та Е. Маккі (2007), М. Кетс де Вріс (2004), Д. Карузо та П. Саловей (2016), Д. Майер (2001), Р. Бар-Он (1997), та ін.

Серед вітчизняних дослідників специфіка емоційного лідерства вивчалась та аналізувалась у працях О. П. Крупського (2012), С. Г. Козловської (2013), та ін.

Вивченням аспектів розвитку лідерства у військовослужбовців займалися такі вітчизняні дослідники: О. М. Кокун (2012), Л. А. Снігур (2016), П. П. Ткачук (2010), О. С. Колосович (2013, 2015), О. І. Пішко (2012), Т. М. Мацевко (2013), Н. А. Агаєв (2014), О. В. Бойко (2009, 2012а, 2012б, 2017), та ін.

Емоційний інтелект у лідерстві військовослужбовців розглядається у працях: П. П. Ткачука (2010), А. Рождественського (А. Рождественський & Л. Монзани

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Vitaly Lagodzinsky

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

2020), Г. Дубровинського (Дубровинський, & Рябова, 2019) та Т. М. Мацевко (Мацевко & Куций, 2013).

Невирішені проблеми

Необхідність розвитку лідерських якостей у військовослужбовців є вкрай важливою темою, якій приділяється значна увага, оскільки оволодіння їх сукупністю допомагає військовослужбовцям професійно вирішувати завдання відповідно до своїх посадових обов'язків, а також самовдосконалюватись.

У той самий час тема розвитку емоційного інтелекту та емоційного лідерства у військовослужбовців досліджена вітчизняними дослідниками вкрай слабо та представлена невеликою кількістю праць. Розвиток емоційного інтелекту у військовослужбовців сприяє їх готовності позитивно впливати на вирішення проблем організаційного розвитку у процесі управління підрозділом, оскільки це може сприяти осмисленню та вирішенню ряду стратегічних і тактичних завдань, покращенню рівня уміння управління відносинами та поліпшенню соціальної чуйності. Тому, розвиток емоційного інтелекту у військовослужбовців потребує більш детального дослідження, оскільки він є тим інструментом, який необхідний для досягнення вищезазначених результатів.

Крім того, у подальшому необхідно приділити увагу вивченню можливості запровадження оцінки та розвитку у військовослужбовців емоційного інтелекту, що може допомогти тим з них, які переживають посттравматичний стрес, та пом'якшить негативні наслідки пов'язані із психологічними травмами і нездатністю впоратися з емоціями, що змінюють їхнє життя назавжди.

Мета дослідження. Здійснити огляд вітчизняних досліджень, які стосуються проявів і застосування лідерських якостей у військовослужбовців, аналіз теорій емоційного лідерства і емоційного інтелекту та можливість їх застосування військовослужбовцями у процесі управління підрозділом.

Теоретичний аналіз емоційного лідерства вимагає, на наш погляд, висвітлення таких питань:

1. Аналіз вітчизняних досліджень, які стосуються проявів та застосування лідерських якостей у військовослужбовців.
2. Огляд понять емоційного лідерства та емо-

ційного інтелекту.

3. Емоційний інтелект як чинник розвитку емоційного лідерства у військовослужбовців у працях вітчизняних дослідників.

Наукове обґрунтування методології. Методи дослідження – теоретичні: аналіз джерел із проблеми професійної підготовки військовослужбовців, теорії та методики формування лідерських якостей у військовослужбовців на основі концепції емоційного інтелекту. Порівняльний аналіз теоретичних матеріалів щодо теорій емоційного інтелекту і емоційного лідерства та їх впровадження у професійну підготовку військовослужбовців.

Розглянемо послідовно окреслені питання.

Професійна діяльність військовослужбовців це вид діяльності, що вимагає певної підготовки, навчання і отримання спеціальної освіти. Військова служба одна з багатьох професій, для яких необхідні професійні навички, переконання, спеціальна освіта, здача відповідних іспитів, отримання допусків. Проте, на відміну від інших професій до кандидатів для проходження військової служби висуваються додаткові вимоги за медичними, професійно-психологічними показниками, до фізичної підготовки та моральних якостей.

Однією з таких вимог є розвинуті лідерські якості військовослужбовця. Лідерство військовослужбовця – це його здатність забезпечити в підрозділі три головні потреби особового складу, а саме: успішно виконувати загальне завдання; працювати злагоджено в колективі; максимально задовольняти індивідуальні потреби кожного військовослужбовця (Бойко, 2012а: 8).

Виконавцем будь-якої професійної діяльності є “особистість”, і в діяльності будь-якого командира (начальника) наявний лідерський компонент, який “заломлює” всі інструкції та алгоритми взаємодії з підлеглими. Рівень професіоналізму і професійного зростання військового фахівця залежить від сформованості соціальних, професійних і лідерських якостей його особистості (Агаєв, 2009: 12).

Сучасні підходи до лідерства офіцерів змінюють саму природу останнього, перетворюючи його на постійний процес навчання офіцера-лідера, причому

трансформаційні процеси стосуються всіх складових феномена лідерства. У першу чергу, має розвиватися сам лідер, який є найактивнішим суб'єктом позитивних змін, покращуватися розуміння офіцером-лідером своїх співслужбовців, умов військового середовища, здатність обирати вірний варіант реагування на зміни, які відбуваються в його професійній діяльності (Бойко, 2012b: 19).

Так у Концепції лідерства за стандартами армій країн НАТО (Хміляр, 2018) визначено мету, принципи та напрямки формування лідерства з ціллю розвитку професійного та особистісного потенціалу керівного складу та ефективної підготовки лідерів усіх рівнів, а розвиток лідерства визначено фундаментальною стратегічною метою.

В армії США у 2015 році розроблений єдиний статут «Армійське лідерство: компетентне, впевнене і гнучке» (FM 6-22 Army Leadership: Competent, Confident and Agile, 2015), що висвітлює всі аспекти військового лідерства: від моделі лідерських якостей до особливостей управління на міжнародному рівні.

В основі моделі лідерських якостей армії США лежить принцип «Будь-Знай-Дій», де:

«Будь», це внутрішні якості особистості, тобто те що багато в чому визначається генетичними схильностями і вихованням, а саме:

- лідерський характер, до якого входять: армійські цінності (LDRSHIP); уважність до людей; бійцівський дух;
- лідерський вигляд: військова виправка і професійний зовнішній вигляд; фізична підготовка; впевненість; витривалість.

«Знай», це якості мислення і набір знань:

⇒ гнучкість і адаптивність; уміння робити правильні висновки; новаторство; тактовність; прикладні знання.

«Дій» - компетенції, та дії, які лідер повинен ефективно виконувати:

- керуй: веди інших; виходь за межі офіційних повноважень; використовуй особистий приклад; комунікуй.
- розвивай: створюй позитивну обстановку; розвивай себе; розвивай інших.

- досягай результату: встановлюй цілі та пріоритети; плануй і працюй за планом; виконуй завдання.

Сукупність особистісних якостей і знань дозволяє лідеру розвивати і застосовувати свої лідерські компетенції найкращим чином.

У статуті (FM 6-22 Army Leadership: Competent, Confident and Agile, 2015) підкреслюється, що розвиток лідерських якостей - це процес, який займає все життя. Вбираючи в себе отриманий досвід, знання і формальну освіту, справжній лідер непинно працює над собою, осягаючи всі нові ступені лідерської майстерності з тим, щоб в будь-який момент використовувати їх для вирішення поставленого завдання. Відповідно, лідерство – це процес впливу на людей через визначення цілі, напрямку її досягнення та мотивацію, з метою виконання поставленого завдання та покращення військової організації.

В Україні, протягом останнього десятиліття, почала приділятися значна увага розвитку лідерських якостей у військовослужбовців. На сьогоднішній день у вітчизняних дослідників можна виділити декілька підходів до визначення поняття лідерства у військовослужбовців.

Л. А. Снігур вважає, що важливою складовою програми психологічного сприяння розвитку лідерських якостей є опанування поняттями героїзму та мужності. Лідеру для прийняття правильного рішення необхідні відкритість, уява та інтелект. Здійснення лідером контролю над стресовими переживаннями передбачає саморегування думок та настроїв, зняття напруження та володіння засобами підтримки бойового духу, опанування ролі військового товариства в період післябойової психологічної травми, володіння технікою протидії емоційному вигоранню і моральному спустошенню, знання основ конструктивної поведінки лідера в підрозділі з приналежністю підлеглих до різних конфесій (Снігур, 2016: 56-57).

Об'єктивний процес формування лідерських компетенцій військовослужбовців, зазначає І. О. Пішко, детермінований низкою зовнішніх і внутрішніх чинників, що дозволяють цілеспрямовано використовувати їх вплив на процес професійного становлення майбутньо-

го офіцера-лідера. Так, особливості вираженості внутрішніх компонентів формування лідерських якостей залежать від впливу на особистість зовнішніх чинників. У якості зовнішніх чинників (об'єктивно-ситуаційних), можуть бути: умови життєдіяльності підрозділів; умови організації спільної діяльності; особливості професійної взаємодії; вплив ситуації, в якій реалізується лідерство; офіційні владні повноваження та функції керівництва у військово-навчальному підрозділі; особливості професійної діяльності; критичні ситуації; чинник групової нестійкості; специфіка вирішуваних задач та їх значущість; чинник потреб лідера; вплив фізичної підготовки та спорту; комплекс педагогічних умов організації навчання у ВНЗ (Пішко, 2012: 252-255).

До внутрішніх чинників (суб'єктивно-особистісних) відносяться: особистісний адаптаційний потенціал; суб'єктивний контроль, як показник готовності до лідерства; вікові особливості; колишній і теперішній особистий досвід лідерства в спілкуванні; внутрішня мотивація лідерської діяльності; особистісні характеристики курсантів та соціальні й емоційні корені лідерства.

Авторка зазначає, що саме знання зовнішніх і внутрішніх факторів, які обумовлюють формування лідерських компетенцій, дозволить цілеспрямовано використовувати їх вплив на процес професійного становлення майбутнього офіцера-лідера (Пішко, 2012: 255-256).

Аналіз роботи дозволяє нам зробити висновок, що значна кількість із описаних факторів, віднесених авторкою до зовнішніх і внутрішніх, цілком можливо віднести до проявів емоційного інтелекту.

Аспект неформального лідерства у військовослужбовців ґрунтовно розглянуто у дисертаційному дослідженні О. С. Колосовича. На основі проведеного дослідження, він робить висновок, що неформальний лідер опирається на свій авторитет і міжособистісні відносини, а не на офіційні владні повноваження.

Неформальний лідер може стати і серйозною проблемою, і надійною опорою для керівника. Залежно від впливу неформальних лідерів на колектив О.С. Колосович розділяє їх на два типи: конструктивний, що впливає на організацію та роботу колективу позитивно та деструктивний, який використовує свій вплив, щоб

саботувати рішення керівника, протистояти змінам (Колосович, 2013: 174).

До особливостей неформального лідера О.С. Колосович відносить: його вік, посаду, професійні знання та вміння, психологію особи, особисті якості, з яких головні – компетентність і чуйність, визнання групою; володіння такими характерними якостями, як наявність активної потреби контролювати дії інших людей і управляти ними; вміння легко контактувати з людьми, використовуючи при цьому найбільш вигідні у кожному конкретному випадку форми спілкування; здатність концентрувати на собі основні потоки психологічної інформації; швидка реакція на зміни норм поведінки; делегування йому групою владних повноважень в ухваленні рішень і розпорядженні ресурсами. У своїй діяльності він здебільшого опирається на людей і взаємини між ними (Колосович, 2013: 174).

Схожої точки зору щодо неформального лідерства притримується О.В. Бойко, який зазначає, що у лідерства і керівництва існує багато спільних рис. Головними з них є такі: обидва феномени виступають засобом організації й певної координації взаємовідносин між військовослужбовцями, засобом їх спрямування та управління ними; і формальне керівництво і неформальне лідерство істотною мірою реалізують процеси соціального впливу у військовому колективі; як керівництву, так і лідерству притаманний момент певної субординації відносин, хоча в керівництві він виступає досить чітко, оскільки регламентований і закріплений посадовими інструкціями, а в лідерстві його наявність набагато менш помітна і задалегідь формально ніяк не окреслена (Бойко, 2012а: 9).

Тобто автори відносять неформальне лідерство, що також є одним із проявів емоційного інтелекту у лідерстві, до одного із важливих факторів здійснення керівництва у підрозділі.

С. А. Елин (2012) здійснив дослідження групового лідерства у військових підрозділах, яке він визначає як соціально-психологічний феномен, що формується в результаті взаємодії та створених відносин між групами військовослужбовців в суспільно обумовлених обставинах предметної діяльності, суб'єктом якої вони є. Його позиція полягає у тому, що лідерство має груповий характер й це означає наявність у військовому ко-

лективі не одного, а декількох лідерів, які забезпечують чи доповнюють різні функції лідерства.

Особливу увагу дослідженню аспектів лідерства у військовослужбовців у своїх працях приділив О. В. Бойко. На тактичному рівні управління, зазначає О. В. Бойко, лідерство командира підрозділу можна розуміти як інтегрований прояв професійно важливих якостей сучасного військового керівника – професійно компетентного, мобільного в умовах постійних змін у розвитку способів збройної боротьби, який швидко адаптується до нових обставин, орієнтується в інформаційних потоках, здатного оптимально вирішувати проблеми, з яскраво вираженими і сформованими морально-психологічними якостями, що дозволяють йому брати відповідальність за свої рішення і дії. Лідерство офіцера – це актуалізоване явище, яке потребує повного розкриття в професійній діяльності. Командир стає лідером підрозділу, коли чітко розуміє поставлені завдання і бачить шляхи їх виконання (Бойко, 2012а: 7).

О. В. Бойко надає наступне визначення лідерської компетентності офіцера: це інтегральна характеристика його професійної здатності та готовності кваліфіковано провадити лідерську діяльність відповідно до фахової кваліфікації на основі системи військово-професійних знань, навичок, вмінь і досвіду лідерської поведінки, емоційного інтелекту, комплексу сформованих лідерських цінностей, мотивів, еталонів, ставлень, якостей і корпоративної культури (Бойко, 2012b: 22).

О.М. Кокун (2012) у своїй праці визначає п'ять компонентів сукупності лідерських якостей, якими повинен володіти військовослужбовець:

1) комунікативно-організаційний (комунікабельність, переконливість, тактовність, дипломатичність, емпатійність, гнучкість, розвинуті мовленеві та організаційні здібності);

2) емоційно-вольовий (цілеспрямованість, наполегливість, рішучість, впевненість у собі, вимогливість, самовладання, стресостійкість);

3) мотиваційний (мотивація до лідерства та успіху);

4) мисленевий (швидкість мислення, логічність, креативність, проникливість, здатність до прогнозування та узагальнення, критичність, розсудливість);

5) особистісний (активність, ініціативність, обов'язковість, надійність, відповідальність, почуття гумору, оптимістичність, чесність, патріотизм, прагнення до самовдосконалення) (Кокун, 2012: 174).

Подібну структуру лідерських якостей молодших командирів курсантських груп на основі результатів емпіричного дослідження, визначив О.В. Евтихов (2007):

1. Блок індивідуально-особистісних якостей (особистісна привабливість, життєва активність, цілеспрямованість, впевненість у собі, висока самооцінка...).

2. Блок організаційно-управлінських якостей (вміння керувати людьми, мотивувати і стимулювати їх на роботу, бажання та інтерес займатися керівною роботою, прагнення до лідерства ...).

3. Блок соціально-психологічних якостей (доброзичливість; комунікативна компетентність, терпимість до людей ...).

4. Блок професійно-діяльнісних якостей (успішність у навчальній діяльності, гнучкість, нестандартність мислення, здатність до творчого вирішення навчальних завдань...) (Евтихов, 2007).

Детальний огляд теорій емоційного інтелекту та емоційного лідерства нами було здійснено у статті «Теоретичний аналіз поняття «емоційне лідерство», як одного з видів лідерства (Лагодзінський, 2019). Окреслимо ряд визначених нами важливих аспектів щодо цієї проблеми.

У 90-х роках XX століття виникає нове поняття лідерства – **емоційне лідерство**, що тісно пов'язане із поняттям емоційного інтелекту. Розробкою та упровадженням поняття емоційного лідерства займалися Д. Гоулман (2005), Р. Бояціс та Е. Маккі (2007), М. Кетс де Вріс (2004), К. Ізард (2009), П. Саловей та Д. Карузо (2016), Дж. Майер (2001), Р. Бар-Он (1997), та ін.

Найактивнішим популяризатором поняття емоційного лідерства вважається Д. Гоулман (2005), американський журналіст і психолог, який на матеріалах психологічних досліджень і опитувань довів, що успіх у житті залежить не стільки від логічного інтелекту – IQ, скільки від здібностей управляти своїми емоціями – EQ.

У своїй книзі «Емоційне лідерство» він описує модель лідерських здібностей відповідно до структури

емоційного інтелекту:

1 Самосвідомість: емоційна самосвідомість, адекватна самооцінка, впевненість в собі.

2 Самоконтроль: контроль емоцій, відкритість, адаптивність, воля до перемоги, ініціативність, оптимізм.

3. Соціальна чуйність: емпатія, ділова обізнаність, люб'язність.

4 Управління відносинами: наснага, вплив, допомога в самовдосконаленні, сприяння змінам, врегулювання конфліктів, командна робота і співпраця.

Засновники теорії емоційного лідерства Д. Гоулман, Р. Бояціс і Е. Маккі дійшли висновку, що основою реалізації лідерських здібностей керівника є його емоційний прояв. Вони вводять поняття резонансного лідерства - це лідерство на основі налаштування лідера і його аудиторії на одну емоційну хвилю. На основі своїх досліджень вчені виділяють стилі лідерства, чотири з яких сприяють емоційному резонансу, а решта викликають дисонанс, якщо використовуються без урахування ситуації:

1. Ідеалістичний стиль. Лідер надихає людей, малюючи їм привабливий образ майбутнього, позитивно впливає на клімат в організації.

2. Навчальний. Лідер пов'язує бажання людей з цілями організації, використовує цей стиль, щоб допомогти співробітникам поліпшити продуктивність за рахунок розвитку перспективних здібностей.

3. Товариський. Лідер створює гармонію шляхом зближення людей.

4. Демократичний. Лідер оцінює внесок співробітників в роботу і за допомогою активного залучення їх до процесу управління домагається відданості.

5. Амбіційний. Лідер прагне до досягнення важких цілей і вирішення найбільш цікавих завдань, тиск з боку лідера часто негативно позначається на кліматі в колективі.

6. Авторитарний. Лідер розсіює страхи, вказуючи чіткий напрямок руху в непередбачених ситуаціях, часто здійснює негативний вплив на колектив, особливо в разі зловживання цим стилем.

На відміну від вищезазначених авторів професор М. Кетс де Вріс (2004) у своїх працях визначає поняття емоційного лідерства у вигляді двофакторної мо-

делі, яка нараховує дві ролі керівника-лідера: харизматичну та базову архітектурну. Сам вчений віддавав перевагу першій із них, адже, на його думку, харизматичні лідери ніколи не зупиняються на досягнутому, викликаючи почуття дискомфорту, вони провокують оточуючих на активні дії; крім того, це люди, які здатні за рахунок різних маніпуляцій дійти згоди з будь-ким.

М. Кетс де Вріс (2004) виділяє чотири складових процесу організаційних змін - занепокоєння, конфронтація, кристалізація, зміна. Управління процесом перетворень в організації передбачає вплив на когнітивну і емоційну сферу персоналу. Усвідомлення необхідності змін, які несуть певні переваги, має супроводжуватися позитивним емоційним відгуком. У цій ситуації велике значення набуває здатність менеджера бути емоційним лідером колективу, який керуючи емоціями персоналу, створює позитивну атмосферу, надихаючи співробітників на позитивне прийняття перетворень в організації.

Емоційний інтелект є досить новою психологічною концепцією, цей феномен вивчається значною кількістю дослідників.

У роботах дослідників пропонувалися певні моделі дослідження емоційного інтелекту, серед яких необхідно виділити кілька основних моделей. До них відносяться: модель емоційного інтелекту Д. Майєра і П. Саловея (2001), модель емоційного інтелекту Д. Гоулмана (2005), модель емоційного інтелекту Рувена Бар-Она (1997).

Найбільш відома в науковій психології модель емоційного інтелекту розроблена П. Саловеєм і Д. Майєром (2001), саме вони ввели у психологію термін "емоційний інтелект". Вони визначали емоційний інтелект, як здатність відстежувати власні та чужі почуття і емоції, розрізняти їх і використовувати цю інформацію для направлення мислення і дій. Емоційний інтелект розглядався як складний конструкт, що складається із здібностей трьох типів: ідентифікація і вираження емоцій, регуляція емоцій, використання емоційної інформації в мисленні і діяльності.

До праць з проблеми розробки моделей емоційного інтелекту також можна віднести розробки й інших авторів. Модель Д. Гоулмана (2005) заснована на ранніх уявленнях П. Саловея і Д. Майєра (2001), у яку до

виділених попередниками компонентів він додав ще кілька, а саме: ентузіазм, наполегливість і соціальні навички. Тим самим він поєднав когнітивні здібності, що входили в модель Саловея і Майєра (2001), з особистісними характеристиками.

За теорією Р. Бар-Она (1997), емоційний інтелект визначається як сукупність найрізноманітніших здібностей, які забезпечують можливість успішно діяти в будь-яких ситуаціях. Вчений виділив 5 субкомпонентів, які характеризують структуру емоційного інтелекту: саморозуміння (усвідомлення власних емоцій, впевненість у собі, самоповага, самоактуалізація); комунікативний потенціал (емпатія, соціальна відповідальність); адаптаційні здібності (вміння вирішувати проблеми, долати труднощі, емоційна лабільність); антистресовий потенціал (стійкість до стресів, самоконтроль); загальний настрій (оптимістичність).

Вітчизняні вчені у своїх дослідженнях, що стосуються взаємозв'язку емоційної компетентності та емоційного інтелекту і емоційного лідерства приходять до висновку, що найбільш важливими складовими емоційного інтелекту є самосвідомість, саморегулювання та соціальні навички. Між ними існує прямий взаємозв'язок, оскільки регулювання не можливе без усвідомлення, а соціальні навички у суспільстві будуються на основі індивідуальних характеристик (Крупський, Кіба, 2012: 224).

С. Г. Козловська зазначає, що підсумовуючи результати досліджень за цією проблематикою, в загальному вигляді термін «емоційна компетентність» можна представити таким чином: емоційна компетентність = емоційний інтелект + лідерська компетентність (Козловська, Падурець, Чудаєва, 2012: 132).

Відповідно, з вищевикладеного можливо зробити висновок, що емоційний інтелект - це сукупність емоційних і соціальних здібностей, таких, як здатність до розуміння власних емоцій і емоцій інших людей, до управління емоційною сферою і самомотивації. Всі структурні компоненти емоційного інтелекту взаємопов'язані і їх тісна взаємозалежність сприяє ефективній міжособистісній взаємодії. Складові емоційного інтелекту важливі і необхідні для внутрішньої регуляції власних емоційних станів і для успішного впливу на зовнішнє середовище. Розвиток цих складових сприяє осо-

бистісному, а також професійному зростанню особистості, впливаючи на його успішність в житті.

Проаналізувавши основні теорії та моделі емоційного інтелекту та емоційного лідерства, можна зробити висновок, що їх використання є вкрай важливим у процесі формування лідерських якостей військовослужбовців.

Вітчизняними науковцями було здійснено ряд досліджень щодо розвитку навичок емоційного інтелекту в лідерстві у військовослужбовців.

Т.М. Мацевко (Мацевко & Куций, 2013) було проведено емпіричне дослідження емоційного інтелекту та стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях сержантського складу при формуванні їх лідерських якостей.

Особливість військово-професійної діяльності сержанта проявляється в тому, що він займає проміжне положення в системі військового управління, через що піддається двобічній оцінці з боку груп, що займають різне положення в системі управління. Під впливом протилежних або частково несумісних очікувань з боку солдатів і офіцерів сержант може ставати або на позицію солдат (намагаючись догодити очікуванням групи), або на позицію офіцерів (виконуючи керівні функції у підлеглому підрозділі).

За результатами дослідження було визначено, що пріоритетними напрямками системи формування лідерських якостей сержантів слід вважати:

- здійснення жорсткого неупередженого відбору, постійного навчання, виховання та розвитку сержантських кадрів;
- формування здорових військових колективів, становлення сержанта в них як формального керівника і неформального лідера;
- профілактику конфліктів та конфліктогенних ситуацій в діяльності молодших командирів (Мацевко & Куций, 2013).

Авторка (Мацевко & Куций, 2013) робить висновок, що розвиток емоційного інтелекту може суттєвим чином підвищити ефективність професійної діяльності молодших командирів у сфері управління, особливо ті аспекти, що напряду пов'язані зі здатністю приймати рішення, здійснювати комунікацію, управляти собою та іншими й вирішувати конфлікти.

Г. Дубровинський (Дубровинський & Рябова, 2019) здійснив емпіричне дослідження зв'язку емоційного інтелекту солдат з психологічною сумісністю у військово-му підрозділі.

У ході дослідження процесу входження військовослужбовців строкової служби до колективів військових підрозділів дослідником було виявлено, що більшість досліджуваних військовослужбовців характеризуються низьким та середнім рівнями розвитку всіх факторів емоційного інтелекту, що є свідченням складної ситуації для даної категорії військовослужбовців, наявністю труднощів та перешкод у процесі входження їх до нового колективу. Крім того, існує прямий зв'язок між показниками емоційного інтелекту та афективною прихильністю військовослужбовців до підрозділу. Тобто, робить висновок Г. Дубровинський (Дубровинський, & Рябова, 2019), чим краще розвинений емоційний інтелект, тим більшою є емоційна прив'язаність до колективу, тим більше людина ідентифікує себе з організацією.

Е. В. Краснов (2016) у своїй роботі підкреслює ефективність трансформаційної лідерської поведінки в умовах військової служби, а також концептуальний зв'язок елементів трансформаційного лідерства з емоційним інтелектом. Він зазначає, що керівники з високим емоційним інтелектом більше задоволені своєю роботою і менш схильні до емоційного вигорання. У порівнянні з цивільними керівниками військові керівники характеризуються більш високим рівнем емоційного інтелекту і його взаємозв'язком зі ставленням до невизначеності. Крім того, у військових керівників з підвищенням внутрішньоособистісного емоційного інтелекту знижується міжособистісна інтолерантність до невизначеності (Краснов, 2016: 30-39)

Оскільки військовий керівник повинен бути не лише професіоналом у своїй галузі, але і вміти впливати на підлеглих, управляти атмосферою колективу, протидіяти психологічному тиску противника, в тому числі в умовах реального бою, бути стійким до впливу різних екстремальних чинників, вміти контролювати невизначеність ситуації, проявляти наполегливість в досягненні довгострокових цілей, то у нього повинен бути розвинений емоційний інтелект, як один із компонентів (Ткачук, 2010).

У дослідженні проведеному центром лідерства Українського католицького університету

(Рожественський & Монзані, 2020) було з'ясовано, що військові лідери демонструють високі показники розвитку більшості лідерських якостей, а такі якості, як розсудливість, зваженість та справедливість у них розвинуті навіть краще, аніж у цивільних.

Дослідники (Рожественський & Монзані, 2020) зазначають, що єдині якості, які є критично низькими у військових, - це гуманність та смиренність. Під смиренністю мається на увазі здатність враховувати інтереси інших людей, співпереживати, співчувати та вміти вибачати, а також здатність спокійно приймати речі, на які суб'єкт не має впливу. Гуманність передбачає високий рівень самоусвідомлення, відчуття вдячності щодо тих, хто допомагає лідерам досягати їхніх цілей та успіхів, гідне ставлення як до побратимів, так і до противників. Така ситуація може бути результатом браку гуманітарної складової у вихованні (навчальних програмах) та щоденній реальності військових. Відповідно, розвиток лідерства у військовослужбовців має полягати не лише у надбанні військовослужбовцями навичок та компетенцій, а й на розвитку лідерських якостей та емоційного інтелекту зокрема.

Висновки. Протягом усього життя людина накопичує досвід сприйняття тих чи інших емоцій, що згодом трансформуються в імпульси, які проявляються у вигляді відповіді на конкретну ситуацію. Від якості та обсягу цього досвіду залежить уміння розпізнати та використати на свою користь ту чи іншу ситуацію. Важливим інструментом військовослужбовця-лідера у процесі управління підрозділом є розвинутий емоційний інтелект – здатність правильно тлумачити емоції, які відчуває він сам та оточуючі, а також уміння ними управляти. Відповідно, військовослужбовець-лідер повинен мати не лише високий рівень логічного інтелекту, але й розвивати емоційний інтелект, що у свою чергу впливає на вміння застосовувати його у лідерстві з метою поліпшення ефективності процесу управління підрозділом. Саме емоційний інтелект визначає рівень потенціалу емоційного лідерства військовослужбовця.

Перспективи подальших досліджень полягають у дослідженні рівня розвитку емоційного інтелекту та емоційного лідерства у військовослужбовців та чинників, що впливають на його розвиток за допомогою

методик визначення рівня емоційного інтелекту та емоційного лідерства й створення опитувальника і тренінгу для розвитку цих якостей у військовослужбовців.

References :

- Ahaiev, N. A., Kokun, O. M., Pishko, I. O., Lozinska, N. S., Herasymenko, M. V., & Tkachenko, V. V. (2014). *Psykhologichne zabezpechennia rozvytku liderskykh yakosti maibutnykh ofitseriv*. [Psychological bases of realization of the task of the higher military school concerning formation of the future officer as the leader]. K.: Metodychnyi posibnyk. Naukovo-doslidnyi tsentr humanitarnykh problem zbroinykh syl Ukrainy. Ministerstvo oborony Ukrainy - Methodical manual. Research Center for Humanitarian Problems of the Armed Forces of Ukraine. Ministry of Defence Ukraine. [in Ukrainian]
- Boiko, O. V., Mytsenko, D.V., & Romanushyn, A.M. (2009). *Psykhologo-pedahohichniy praktykum liderstva komandrya vzvodu (roty)*. [Psychological and pedagogical workshop for platoon (company) leadership]. Navch.-metod. posibn. - Training manual. Lviv: ASV. [in Ukrainian]
- Boiko, O. V., & Pokhnatiuk, S.V. (2012). *Psykhologo-pedahohichniy analiz vidminnosti funktsii kerivnytstva i liderstva u profesiinii diialnosti komandrya pidrozdilu*. [Psychological and pedagogical analysis of the differences between the functions of leadership and leadership in the professional activities of the unit commander]. *Pytannia pedahohiky. Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy. - Questions of pedagogy. Bulletin of the National University of Defense of Ukraine*, 2(27), 5-10. [in Ukrainian]
- Boiko, O. V. (2012). *Metodolohichni osnovy doslidzhennia liderskoi kompetentnosti maibutnykh ofitseriv u VVNZ*. [Methodological bases of research of leadership competence of future officers in Higher military educational establishments]. *Pedahohika i psykhologhiia profesiinoi osvity - Pedagogy and psychology of vocational education*. Lviv, 3, 16-24. [in Ukrainian]
- Boiko, O. V. (2017). *Tsinnisna kontseptsiiia formuvannia liderskoi kompetentnosti maibutnykh ofitseriv zbroinykh syl Ukrainy u VVNZ*. [Value concept of formation of leadership competence of future officers of the Armed Forces of Ukraine in Higher Military Educational Institutions]. *Viiskova osvita - Military education*, 2, 7-18. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vios_2017_2_3 [in Ukrainian]
- Bojancis, R., & Makki, Je. (2007). *Rezonansnoe liderstvo: Samouovershenstvovanie i postroenie plodotvornykh vzaimootnoshenij s ljud'mi na osnove aktivnogo soznaniia, optimizatsii i jempatii*. [Resonant Leadership: Renewing Yourself and Connecting with Others Through Mindfulness, Hope, and Compassion]. M.: Al'pina Biznes Buks. [in Russian]
- Goulman, D. (2005). *Jemocional'noe liderstvo: Iskusstvo upravlenija ljud'mi na osnove jemocional'nogo intellekta*. [Emotional Leadership: The Art of Managing People Based on Emotional Intelligence]. M.: Al'pina Biznes Buks. [in Russian]
- Dubrovynskyi, H., & Riabova, O. (2019). *Zviazok emotsiinohoho intelektu viiskovosluzhbovtisia z psykhologichnoiu sumisnistiu u viiskovomu pidrozdili*. [The connection between the emotional intelligence of a serviceman and psychological compatibility in a military unit]. *Pytannia psykhologii. Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy - Questions of psychology. Bulletin of the National University of Defense of Ukraine*, 1 (51), 17-23. [in Ukrainian]
- Evtihov, O. V. (2007). *Trening liderstva*. [Leadership training]. Monografija - Monograph. SPb.: Rech'. [in Russian]
- Elin, S. A. (2012). *Psihologicheskie aspekty formirovaniia gruppovogo liderstva v voinskom kolektive*. [Psychological aspects of the formation of group leadership in a military collective] *IV Mezhdunarodnaja studencheskaja jelektronnaja nauchnaja konferencija. Studencheskij nauchnyj forum - International student electronic scientific conference. Student Scientific Forum*. Rezhim dostupu: <http://www.rae.ru/forum2012/290/2059>. [in Russian]
- Karuzo, D., & Salovei, P. (2016). *Emotsiinyi intelekt kerivnyka: yak rozvyvaty y vykorystovuvaty chotyry bazovi navychky emotsiinohoho liderstva*. [Leader's emotional intelligence: how to develop and use the four basic skills of emotional leadership]. K.: Sammit-Knyha. [in Ukrainian]
- Kets de Vris, M. (2004). *Mistika liderstva: Razvitie jemocional'nogo intellekta*. [The leadership mystique a user's manual for the human enterprise]. M.: Al'pina Biznes Buks. [in Russian]
- Kozlovskaja, S. H., Padurets, H. I., & Chudaieva, I. B. (2013). *Emotsiina kompetentnist ta liderstvo*. [Emotional competence and leadership]. *Visnyk Shkhidnoievropeiskoho universytetu ekonomiky i menedzhmentu - Bulletin of the Eastern European University of Economics and Management*, 1 (14), 130-140. [in Ukrainian]
- Kokun, O. M. (2012). *Psykhologichna struktura liderskykh yakosti maibutnoho ofitsera*. [Psychological structure of leadership qualities of the future officer]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy - Bulletin of the National University of Defense of Ukraine*, 4 (29), 170 - 174. [in Ukrainian]
- Kolosovych, O. S. (2013). *Psykhologichni osoblyvosti neformalnoho liderstva u viiskovykh pidrozdilakh*. [Psychological features of informal leadership in military units]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnushnichnykh sprav - Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs*, 1, 170-179. [in Ukrainian]
- Krasnov, E.V., & Kornilova, T. V. (2016). *Jemocional'nyj intellekt i tolerantnost' k neopredelennosti kak prediktory rezul'tativnosti dejatel'nosti voennykh rukovoditelej*. [Emotional Intelligence and Uncertainty Tolerance as Predictors of the Performance of Military Leaders]. *Vestnik SPbGU- Bulletin SPbGU*, 16.(3), 28-43. [in Russian]

Krupskiy, O. P., & Kiba, K. S. (2012). Vzaïmozv'iazok mizh emotsiïnoiu kompetentnistiu ta liderstvom yak skladnykamy pedahohichnoi diïalnosti. [The relationship between emotional competence and leadership as components of teaching]. *Pedahohika vyshchoi ta serednoi shkoly - Higher and secondary school pedagogy*, 36, 222-229. [in Ukrainian]

Lahodzinskiy, V.V. (2019). Teoretychnyi analiz poniattia «emotsiïne liderstvo» yak odnogo iz vydiv liderstva. [Theoretical analysis of the concept of "emotional leadership" as one of the types of leadership]. *Aktualni problemy psykholohii : zb. nauk. pr. In-tu psykholohii im. H. S. Kostiuks NAPN Ukrainy. T. I : Orhanizatsiïna psykholohiïa. Sotsialna psykholohiïa. Ekonomichna psykholohiïa - Actual problems of psychology: a collection of scientific works of the Institute of Psychology. GS Kostyuk NAPS. TI: Organizational psychology. Social Psychology. Economic psychology*, 54, 55-61. [in Ukrainian]

Matsevko, T. M., & Kutsyi, O. A. (2013). Doslidzhennia emotsiïnoho intelektu pry formuvanni liderkykh yakosti serzhantskoho skladu zbroinykh syl Ukrainy. [Research of emotional intelligence in the formation of leadership qualities of sergeants of the Armed Forces of Ukraine]. *Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii - Problems of extreme and crisis psychology*, 14 (I), 211-219. [in Ukrainian]

Pishko, O. I., & Tkachenko, V. V. (2012). Sotsialno-psykholohichni chynnyky formuvannia liderkykh kompetentsii viiskovosluzhbovtiv. [Socio-psychological factors in the formation of leadership competencies of servicemen]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy - Bulletin of the National University of Defense of Ukraine*, 5 (30), 252-257. [in Ukrainian]

Rozhdestvenskiy, A., & Monzani, L. (2020). *Liderstvo na poli boiu: doslidzhennia viiskovoho liderstva v Ukraini*. [Leadership on the battlefield: a study of military leadership in Ukraine]. Retrieved from <https://lvbs.com.ua/news/liderstvo-na-poli-boiu-doslidzhennya-vijskovogo-liderstva-v-ukrayini/>. [in Ukrainian]

Snihur, L. A., Sarafaniuk, E. I., Lukhanin, V. V., & Vorona, V. V. (2016). Psykholohichni osnovy realizatsii zavdannia vyshchoi viiskovoi shkoly shchodo formuvannia maibutnoho ofitsera yak lidera. [Psychological bases of realization of the task of the higher military school concerning formation of the future officer as the leader]. *Psykholohiïa. Nauka i osvita - Psychology. Science and education*, 6, 53-58. [in Ukrainian]

Tkachuk, P. P. (2010). *Liderstvo serzhanta ta ofitsera (psykholoho-pedahohichniy aspekt)*. [Sergeant and officer leadership (psychological and pedagogical aspect)]. Navch. posibn. - Tutorial, Lviv: ASV. [in Ukrainian]

Khmiľiar, O. F. (2018). *Kontseptsii liderstva za standartamy armii krain NATO [Conception of leadership in accordance with the armies standards of NATO countries]*: navchalnyi posibnyk.- Tutorial. K.: NUOU im. Ivana Cherniakhovskoho. [in Ukrainian]

Bar-On, R. (1997). *The Emotional Quotient Inventory (EQ-i): A test of emotional intelligence*. Toronto, Canada: Multi-Health Sys-

tems, Inc.

Mayer, J. D., Salovey, P., Caruso, D. R., & Sitarenios, G. (2001). Emotional intelligence as a standard intelligence. *Emotion*, 1(3), 232-242. <https://doi.org/10.1037/1528-3542.1.3.232>.

Field Manual № 6-22. *Leader Development*. Headquarters. Department of the Army. Washington DC, June 2015. Retrieved from <https://fas.org/irp/doddir/army/fm6-22.pdf>.

Vitaly Lagodzinsky

PhD (Historical Sciences), Leading Researcher, the Department of Military Psychological Research, Research Centre for Humanitarian Problems of the Armed Forces of Ukraine, Kyiv (Ukraine)

PROBLEMS OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN THE CONTEXT OF MILITARY SERVANTS' EMOTIONAL LEADERSHIP DEVELOPMENT

ABSTRACT

The article purpose is to present the theoretical analysis of the concepts of emotional intelligence and emotional leadership and to determine the application of emotional intelligence skills, as a part of leadership, by service members during managing a military unit.

The research methods: theoretical ones such as analysis of theoretical sources on service member's professional training; classification and systematization of data related to the theoretical aspects of service member's leadership qualities formation based on the concept of emotional intelligence.

The works of national authors for the last decade that analysed the development of leadership qualities, emotional intelligence, and military servant's emotional leadership have been reviewed. The theories and models of emotional intelligence and emotional leadership were examined. Emotional intelligence, as an integral part of emotional leadership, contributes to the service member's personal and professional growth, influencing their ability to manage a military unit. The basic principles of emotional intelligence in leadership were revealed, which would allow a service member to use emotional intelligence to improve managing efficiency.

The conclusion is: military leaders should develop emotional intelligence to improve the efficiency of unit management. Emotional intelligence determines service members' emotional leadership potential; it is a component

that should be used during managing a military unit, as it can positively influence organizational development during and can improve relationship management skills, namely, social sensitivity to define new activities, the content, forms and methods of interactions in a team.

Keywords: emotional intelligence; emotional leadership; emotional leadership in the military; leadership in the military.

Лагодзинский Виталий Владимирович

Кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник научно-исследовательского отдела военно-психологических исследований Научно-исследовательского центра гуманитарных проблем Вооруженных Сил Украины, г. Киев (Украина)

К ПРОБЛЕМЕ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ЛИДЕРСТВА У ВОЕННОСЛУЖАЩИХ

АННОТАЦИЯ

Целью статьи является осуществление теоретического анализа концепций эмоционального интеллекта и эмоционального лидерства и определения особенностей применения навыков эмоционального интеллекта в лидерстве у военнослужащих в процессе управления военным подразделением.

Методы исследования - теоретические: анализ теоретических источников по проблеме формирования лидерских качеств у военнослужащих. Классификация и систематизация данных, касающихся аспектов обоснования формирования лидерских качеств у военнослужащих на основе концепции эмоционального интеллекта.

Осуществлен анализ работ отечественных авторов последнего десятилетия посвященных анализу развития лидерских качеств, эмоционального интеллекта и эмоционального лидерства у военнослужащих.

Рассмотрены теории и модели эмоционального интеллекта и эмоционального лидерства. Отмечено, что эмоциональный интеллект, как составная часть эмоционального лидерства, способствует личностному, а также профессиональному росту военнослужащего, воздействуя на его успешность в процессе управления военным подразделением. Раскрыты основные принципы эмоционального интеллекта в лидерстве, которые поз-

волят военнослужащему применять эмоциональный интеллект с целью улучшения эффективности процесса управления.

Сделан вывод, что военнослужащим с целью улучшения эффективности процесса управления подразделением необходимо развивать эмоциональный интеллект. Эмоциональный интеллект определяет уровень потенциала эмоционального лидерства военнослужащего и именно они являются теми компонентами, которые необходимы в процессе управления военным подразделением и могут способствовать улучшению уровня умения управления отношениями, улучшению социальной отзывчивости, определению новых направлений деятельности, а также содержания, форм и методов взаимодействия в коллективе.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект; эмоциональное лидерство; эмоциональное лидерство у военнослужащих; лидерство в военнослужащих.

How to cite (як цитувати):

Lagodzinsky, V. (2021). *PROBLEMS OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN THE CONTEXT OF MILITARY SERVANTS' EMOTIONAL LEADERSHIP DEVELOPMENT*. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 7 (1), 54-64. <https://doi.org/10.31108/1.2021.7.1.5> [in Ukrainian]

Дата отримання статті: 15.12.2020

Дата рекомендації до друку: 10.01.2021

Дата оприлюднення: 30.01.2021

ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ОСОБИСТОСТІ В НЕСТАБІЛЬНОМУ СВІТІ

Чуйко Галина Василівна¹, Чаплук Ян Васильович², Комісарик Марія Іванівна³

¹ Кандидат філологічних наук, доцент кафедри психології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3424-3348>
Researcher ID: D-9477-2016

² Кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6763-2967>
Researcher ID: D-4081-2016

³ Кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології дошкільної освіти, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2819-4313>

UDC: 159.96

АНОТАЦІЯ

Стаття пов'язана з теоретичним аналізом розуміння поняття психологічної безпеки в психології та емпіричним дослідженням відчуття психологічної безпеки студентами – майбутніми психологами у плані їх схильності до ризику та прояву їх життєстійкості як передумови здатності особистості опиратися загрози небезпеки.

Зазначається, що потреба в безпеці та захищеності від різних загроз є фундаментальною потребою особистості, від задоволення якої залежить її подальший саморозвиток та самоздійснення, проте пересічна людина починає усвідомлювати це, частіше, втративши відчуття психологічної безпеки, а в наукових джерелах психологічна безпека частіше розглядається як засіб досягнення / отримання бажаного замість розуміння її як мети.

Проаналізовано тлумачення психологічної безпеки, її структури, рівнів та факторів, що її забезпечують, та її співвідношення з інформаційно-психологічною безпекою.

Відзначено, що ми схильні розуміти психологічну безпеку як відчуття людиною захищеності у безпечному світі та готовність його захищати та відновлювати у разі необхідності, наслідком чого є задоволеність людини життям.

Зроблено висновки, що життєстійкість і її складові та компоненти відчуття особистістю безпеки розвинуті у досліджуваних недостатньо. Проте, можна припустити, що психологічну безпеку частіше відчуває людина з розвинутою життєстійкістю та її складовими.

Ключові слова: психологічна безпека, захищеність, життєстійкість, залученість, прийняття ризику, контроль, схильність до ризику.

Постановка проблеми. Здається, сама об'єктивна ситуація, що склалася в Україні та світі в цілому у зв'язку з пандемією коронавірусу, активно і дещо поновому висуває на перший план проблему психологічної безпеки особистості. Психологічна безпека особистості відноситься до тих надважливих феноменів, про які людина не думає, яких не помічає, і лише тоді, коли

втрачає її, активно починає турбуватися про її відновлення та підкреслювати екзистенційну цінність того, що втрачено. Саме тому проблема психологічної безпеки особистості продовжує залишатися актуальною. Додатковий стимул проблемі надає як ситуація нестабільності та непередбачуваності подій у світі, який, формуючи та розвиваючи інформаційне суспільство, починає

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Halyna Chuyko, Yan Chaplak, Mariya Komisaryk

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

активно непокоїтися щодо інформаційного виміру психологічної безпеки; впливу інформації на соціум та кожну окрему людину, далеко не завжди позитивний; про здатність інформації бути використаною для маніпуляції індивідуальною свідомістю та громадською думкою, так і обстановка невпевненості і цілковитої ненадійності життя в країні. Людина ж у такій ситуації не просто не відчувається безпечно, але, за переліком проблем, які виникають постійно, а їх потік – нескінченний, і всі їх необхідно швидко вирішити, навіть не встигає задуматися про власну безпеку в небезпечному світі.

Варто зазначити, що історія поняття безпеки взагалі та психологічної безпеки зокрема свідчить, що воно частіше використовувалося при вивченні поведінки і особливостей особистості в умовах різних екстремальних ситуацій (у тому числі професій, де можливі / типові такі ситуації); при дослідженні інформаційної безпеки суспільства і людини в ньому; у новій науці «психологія безпеки», у контексті психологічного захисту особистості тощо (Соломин, Шатрової, Михайлов, & Маликова, 2008). І, з одного боку, нам видається цілком закономірним, що значну кількість вчених, які вдаються до аналізу психологічної безпеки особистості, зараз цікавить саме проблема безпеки в екстремальних (небезпечних для життя) професіях, або інформаційна безпека в інформаційному суспільстві, проте з іншого, – вважаємо, що психологічна безпека пересічної людини у нестабільному, швидко змінюваному та повному різних загроз світі (зокрема, COVID-19) – принаймні, не менш цікава і важлива; можна навіть зважити на обставину, що життю за таких умов цілком підходять характеристики «екстремальності» таких професій: воно насичене неприємними несподіванками, раптовими загрозами безпеки, що вимагає від кожної пересічної людини фізичної витримки та емоційної стійкості, щоб справитися зі зростаючим психофізичним перевантаженням (Приходько, 2013).

А. Маслоу, який одним з перших ґрунтовно проаналізував динаміку психологічної безпеки особистості та порівняв характеристики людини, яка відчувається безпечно, та тієї, яка це відчуття втратила, психологічну безпеку розумів як «почуття довіри, захищеності та свободи, які відділяють від страху і тривоги, і,

особливо, відчуття задоволеності потреб індивіда у сьогоденні та майбутньому» (Maslow, 1942). Проте він наголошує, що розуміння психологічної безпеки цілком індивідуальне, а саме поняття надто складне для простого пояснення, оскільки, даючи статичний опис безпеки, упускається з поля зору найрізноманітніші можливі її динамічні вияви.

А. Маслоу вважав безпеку синдромом, елементи якого настільки переплетені, що представляють собою єдність різноманітності, що надає «загальний присмак» (general flavor) усьому, що відчуває чи думає людина (Maslow, 1942 : 331), оскільки кожний індивід прагне безпеки. Це не риса, не стабільний стан, наголошував учений, – А. Маслоу говорить про динаміку цього почуття, оскільки воно не є постійною складовою життя особистості, і людина, яка певний час відчувається безпечно, в наступний момент може легко втратити це почуття, відчувши загрозу безпеки. І навпаки, у житті людина може почати почуватися безпечно. При цьому втрата цього відчуття супроводжується негативними переживаннями та поведінковими реакціями, пов'язаними з гострим бажанням його повернути і відновити.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема психологічної безпеки особистості стала об'єктом дослідження психології порівняно недавно, проте до теперішнього часу до його вивчення та розгляду звернулися досить багато науковців. Зокрема, розуміння цього поняття викладене в наукових доробках таких вчених: А. Маслоу, С.К. Роцина і В.А. Сосніна, І.О. Баєвої, Г.Г. Вербіної, Г.В. Грачова, І.І. Приходько, Н.С. Єфімової, Р.В. Агузумцяна та О.В. Мурадян, О. Костюченко, Т.С. Пухаревої, В.В. Осторохова, А.С. Харченко, О.Р. Ткачишиної та багатьох інших. Проте проблема психологічної безпеки настільки важлива, актуальна і масштабна, що безперечно потребує подальшого ґрунтовного аналізу.

Мета статті – теоретично проаналізувати феномен психологічної безпеки та її особливості і емпірично дослідити відчуття людиною психологічної безпеки у контексті її схильності до ризику та прояву життєстійкості як здатності опиратися небезпеці.

Робота базувалася на застосуванні таких **методів: теоретичних:** аналіз наукових джерел з проблеми

психологічної безпеки та осмислення і порівняння основних ідей їх авторів з наступним узагальненням та синтезом; *емпіричних методик*: визначення життєстійкості особистості С. Мадді (адаптація Д.О. Леонтьєва, О.І. Рассказової), оцінки схильності особистості до ризику О.Г. Шмельова, «Діагностика ступеня готовності до ризику» Г. Шуберта, «Шкала базових переконань Р. Янов-Бульман. Методика діагностики почуття безпеки»; математико-статистичних методів *обробки*: описова статистика, кореляційний аналіз за Ч. Пірсоном (Pearson r).

Виклад основного матеріалу. Традиційно поняття безпеки імпліцитно чи явно пов'язувалося з безпекою держави щодо військової загрози. Власне, про це нагадує і таке сучасне розуміння психологічної безпеки: це «стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз» (Агузумцян, & Мурадян, 2009а).

Сучасний же період дослідження психологічної безпеки пов'язує її з феноменом ризику (власне, намагається відмежувати від нього благополуччя особистості як «відсутність неприпустимого ризику») – саме таке тлумачення безпеки з'являється в законодавстві країни, пропонуючи як різні соціальні заходи для його забезпечення, так і індивідуальні, зокрема, поводитися «обережно» (*Термін «безпека»*, 2020). З іншого боку, – тут акцентується увага на аналізі не загального поняття психологічної безпеки, а, власне, одного з її видів – інформаційної безпеки. Частково це зрозуміло, оскільки ми живемо в суспільстві, що розвивається за інформаційним типом, і ризики в ньому часто пов'язані саме зі зростаючою роллю інформації в соціумі і життєдіяльності людини (та збільшенням її потоку), а також з відносною новизною усвідомленої загрози, яку може містити інформація. Проте, вважаємо за необхідне наголосити: інформаційна безпека – лише один з аспектів загальної психологічної безпеки особистості, і саме від ступеня задоволення потреби людини в безпеці та захисті залежить, чи буде її по-справжньому хвилювати проблема інформаційної безпеки чи безпеки в Інтернеті. Це підтверджує теперішня ситуація в Україні та світі, що наразі склалася, перевівши значну частину життя людини в Інтернет-мережу: пересічна людина турбується зовсім не про інформаційну безпеку, втративши від-

чуття психологічної безпеки життя у непрогнозованій ситуації нестабільного світу, в умовах невизначеності. Для неї життєво необхідним стає відчуття стан психологічної безпеки особистості у безпечному суспільстві та світі.

Необхідно зазначити, що безпека не лише одна з базових потреб людини (за А. Маслоу), це важлива її цінність, значення якої цілком усвідомлюється, коли вона втрачається / руйнується, тому що пересічна людина, заглиблена у різні побутові проблеми, надто рідко задумується про власну безпеку в світі, нестабільному і часто (а в умовах COVID-19 – надто часто) насправді небезпечному. Навіть потрапляючи до неоднозначної і невизначеної за наслідками ситуації, вона зазвичай оцінює її можливі наслідки як позитивні чи негативні для себе, а не в категорії безпеки / небезпеки. Можливо, це результат розвитку цивілізації, що позбавив людину багатьох загроз, зробивши схильною недооцінювати можливі небезпеки і дозволивши задовольнитися в тій чи іншій мірі фундаментальні та вищі потреби людини. І навіть оцінка ситуації як небезпечної не позбавить сучасну людину бажання діяти.

На теперішній час в психології існує достатня кількість різних визначень феномена психологічної безпеки, проте досить часто багато з них в тій чи іншій мірі нагадують / повторюють перше її визначення російськими вченими С.К. Роциним і В.О. Сосніним (1995): «психологічна безпека – це такий стан суспільної свідомості, при якому суспільство в цілому і кожна окрема особистість сприймають існуючу якість життя як адекватну і надійну, оскільки вона створює реальні можливості для задоволення природних і соціальних потреб громадян у теперішньому і дає їм основу для впевненості в майбутньому». Ми розділяємо думку Т.І. Дринкіної схильної розуміти визначення психологічної безпеки за названими вченими «широким» тлумаченням смислу слова: «усвідомлене, рефлексивне та дієве ставлення людини до умов життя як таких, що забезпечують її душевну рівновагу та розвиток» (Дрынкіна, 2011).

Тоді як М.Ш. Магомед-Емінов (2011), слушно зазначаючи, що відчуття психологічної безпеки означає відсутність небезпеки, тобто визначається саме через відсутність своєї протилежності, робить висновок, що

таким чином психологічна безпека «не стверджує наявності чогось позитивного», а із цією думкою ми погодитися не готові. Вважаємо, що відсутність небезпеки у житті людини – не просто позитивне і цінне явище саме собою, з так само позитивними наслідками і можливостями, але й таке, що володіє непересічною цінністю для спокою та благополуччя людини та соціуму. Тобто безпеку варто вважати метою, а не лише засобом. Про це, зокрема, говорив А. Маслоу, зазначаючи, що, втративши це невланне відчуття, кожна людина, з якою він спілкувався, прагнула усіма силами повернути його, відновити (Maslow, 1942).

У вузькому значенні слова, на нашу думку, психологічна безпека – це відчуття людиною захищеності як наслідку упевненості в благополучному завершенні сьогодення і завтрашнього дня, задоволеності життям, стійкості до життєвих труднощів, наявності опори в житті. Тоді як психологічна безпека у широкому значенні поняття – це об'єктивно безпечні умови і ситуація місця проживання людини: безпека країни, яку створюють захищеність її кордонів, оточення і підтримка дружньо налаштованими державами; її високий соціально-економічний, політико-правовий та духовно-культурний розвиток, що забезпечує можливість саморозвитку кожного громадянина, розуміє непересічну цінність і неповторність кожної людини, сприяє її задоволеності життям й упевненості в майбутньому, що супроводжується відчуттям внутрішньої безпеки та душевного спокою. Це певною мірою нагадує нам уявлення Е. Фромма про суспільство, яке може задовольнити екзистенційні потреби людини та реалізувати її сутнісну природу: в ньому людина має «можливість підніматися над природою через творення», кожен «знаходить почуття самоті, усвідомлюючи себе самотійним суб'єктом» (Дмитренко, & Чуйко, 2002 : 168), а система ціннісних орієнтацій людини не передбачає викривлення реальності.

На думку Н.С. Єфімової (2011), психологічна безпека особистості – це суб'єктивна оцінка людиною сприятливості умов навколишнього середовища для її життєдіяльності, особистісного та професійного розвитку. Згідно цього визначення, відчуття безпеки людині, зокрема, потрібне, щоб функціонувати і розвиватися, що мимоволі асоціюється у нас із поглядами гуманісти-

чної психології («повноцінно функціонуючою особистістю» К. Роджерса). А. Z. Cong і L. An визначили психологічну безпеку саме в дусі А. Маслоу, як передчуття, що може виникнути на основі оцінки небезпек і ризиків (фізичних і психологічних) для особистості та відчуття здатності / не здатності індивіда справитися з небезпеками і ризиками, переважно пов'язане з відчуттям упевненості та контрольованості ситуації (Wang, Long, Chen, & Li, 2019). У дусі традицій гуманістичної психології визначають поняття психологічної безпеки і Р.В. Агузумця та О.В. Мурадян (2009b : 42), як усвідомлення людиною «на рівні переживання як особистісного сенсу» ступеня відповідності її ідеально-бажаних уявлень про себе та своє місце у житті реально існуючому стану речей та певній життєвій ситуації. Вчені також зазначають, що аналіз наукової літератури з проблеми безпеки привів їх до таких висновків: відчуття психологічної безпеки – це суб'єктивне судження про те, наскільки оточення індивіда є визначеним і контрольованим, а також стан усвідомлення ситуації, що базується на його особистісних рисах; що психологічну безпеку частіше розуміють як емоційне переживання, залежне як від інтенсивності зовнішніх стимулів, так і від психологічних якостей індивіда, що проявляється в упевненості, що зовнішня ситуація є контрольованою, та передчутті індивідом страху (загрози) і впливає на його психофізичне здоров'я.

На нашу думку, більш ґрунтовним і науково досконалим є таке розуміння психологічної безпеки: це складна, інтегральна, «багаторівнева динамічна система, яка визначає рівень суб'єктивної захищеності людини, її здатність підтримувати оптимальний рівень свого функціонування, спроможність усвідомлення чинників і механізмів усунення зовнішніх і внутрішніх загроз, а також збереження оптимального стану функціонування і взаємодії на різних площинах соціально-психологічного простору життєдіяльності» (Костюченко, 2013 : 95).

Проте, психологічна безпека більшістю сучасних науковців визначається як стан (що нібито має свідчити про стабільність цього суб'єктивного відчуття), але цей стан, насправді, легко змінюваний (як зазначав ще А. Маслоу), на нього можуть вплинути найрізноманітніші фактори, як внутрішні, суб'єктивні, так і

зовнішні (ситуація або фактори соціального оточення), дуже нестабільний, динамічний за характером (І.О. Баєва). І, за суттю, починаючи з першого визначення психологічної безпеки, вчені перекладають проблему її забезпечення на особистість (Баєва, 2012; 2016), ігноруючи факт, що по-справжньому психологічно безпечною людина може почувати себе лише в безпечному оточенні (середовищі). Проте справа в тому, що психологічна безпека – це завжди безпека особистості, адже навіть соціальне середовище у контексті його безпечності має особистісний смисл: це безпека оточення не сама по собі, а для людини всередині нього. Т.С. Пухарева (2016), зокрема, наголошує, що форми «забезпечення особистістю психологічної безпеки» можна поділити на активні (копінг-стратегії, вольові якості тощо) та пасивні (механізми психологічного захисту, окремі стилі поведінки в конфлікті). Зазначимо у цьому контексті, що психологічна безпека – суб'єктивне, але цілком реальне відчуття, і скориставшись як захисними механізмами, так і копіngами, людина може вважати, що вирішила окрему проблему, але не відчути при цьому психологічну безпеку, хоча й позбулася загрози. Науковець також виділяє фактори психологічної безпеки особистості, частина яких припадають на особистісні особливості. І навіть визначаючи функції психологічної безпеки, Т.С. Пухарева практично всі їх пов'язує з особистістю (Пухарева, 2016). Зокрема, виявляється, що без відчуття психологічної безпеки особистість може не бути активною в професії, не досягне професійної самореалізації, втратить працездатність і можливість самоорганізовуватися в праці, може позбутися професійної ідентичності та оптимального стану в роботі, а також може погіршитися її професійне функціонування. Крім того, психологічну безпеку особистості можна розглядати як її «ресурсну якість», яка здатна забезпечити їх повноцінне автентичне буття за складних сучасних умов (Пухарева, 2016). Усе це, власне, зазначимо, доводить непересічне значення відчуття людиною психологічної безпеки у соціумі та світі. І.О. Баєва серед особистісних рис, що наділяють людину відчуттям безпеки, особливо виділяє стійкість особистості, яку розуміє як здатність індивіда керувати своїми емоціями, зберігаючи високу професійну працездатність і реалізуючи важкі завдання, не дивлячись на

суттєвий емоційний вплив, без надмірного напруження (Пухарева, 2016; Ефимова, 2011). При цьому науковець не помічає, що акцентуючи цю рису, мимоволі позбавляє відчуття психологічної безпеки, наприклад, депресивних чи тривожних (і багатьох інших) людей, хоча і вони можуть за певних умов почуватися безпечно. О.Р. Ткачишина (2019) натомість виділяє критерії психологічної безпеки в інформаційному соціумі, яким більше пасувала б назва ознак безпечності особистості: відчуття захищеності та задоволеність людини своїм життям, оптимістичні, позитивні переживання, внутрішня гармонія та спокій, упевненість в собі тощо. І.А. Баєва ж вважає, що психологічну безпеку можна визначити як здатність людини «опиратися зовнішнім і внутрішнім негативним впливам» (Баєва, 2016). Проте, зазначимо, що, на нашу думку, вирішивши окрему, навіть дуже психотравматичну чи екстремальну й небезпечну ситуацію чи проблему, неможливо одразу досягти стану психологічної безпеки (чи повернутися до нього), навіть, зокрема, через схильність сучасної людини до контрфактичного мислення, яке при негативному характері («низхідне») буде продовжувати фіксуватися на можливих / ймовірних негативних результатах (Чуйко, 2019 : 377).

Серед умов, які, за суттю, є ознаками чи проявами психологічної безпеки у професійній діяльності, Т.С. Пухарева (2016) називає особистісні властивості, що визначають ступінь вираженості у людини відчуття безпеки (зокрема, активність, цілеспрямованість, упевненість, схильність до прийняття ризику тощо). Далі науковець розглядає ситуацію ніби дзеркально і зазначає, що навіть власні властивості особистості можуть становити для неї загрозу втрати відчуття психологічної безпеки. Ці висновки, на нашу думку, означають, що в людини цілеспрямовано можна формувати якості, що допоможуть їй справитися із загрозами та проблемами та відновити почуття безпеки.

Тоді можна визначити такі умови відчуття психологічної безпеки особистістю у житті загалом:

⇒ наявність особистісних якостей / властивостей, що визначають ступінь переживання психологічної безпеки / небезпеки та відповідний рівень здатності людини проявляти стійкість перед психотравмуючими ситуаціями та проблемами / чи

- нити їм опір;
- ⇒ наявність стійких, осмислених екзистенційних цінностей у житті особистості;
- ⇒ сприятливе середовище (соціальне, професійне) життя та розвитку;
- ⇒ використання позитивного життєвого досвіду (можливість опори на нього);
- ⇒ можливість і здатність до саморозвитку і самоздійснення, наявність умов для цього як «тут і тепер», так і в перспективі;
- ⇒ задоволеність життям.

Зокрема, Р.В. Агузумцян, & О.В. Мурадян достатньо влучно характеризує психологічну безпеку особистості як задоволеність наявним, упевненість у майбутньому, в здатності досягти поставлених життєвих цілей, у відчутті захищеності інтересів і життєвих цінностей особистості (Агузумцян, & Мурадян, 2009а).

Н.С. Єфімова, на відміну від переважної більшості вчених, пропонує досить коротке визначення поняття: психологічна безпека особистості – це суб'єктивна оцінка нею сприятливості умов оточення для її життєдіяльності та розвитку (Єфімова, 2011). Проте, на нашу думку, це не зміст поняття психологічної безпеки, це лише передумова, спроба, відчувши безпеку, оцінивши оточення як сприятливе для особистісної самореалізації, зберегти її в подальшому, не виходити за її межі, не позбавитися її комфорту. У тлумачному словнику також представлено коротку, але містку формулу / визначення поняття «безпека» – це «стан, при якому не загрожує небезпека, наявний захист від небезпеки» (Ожегов, & Шведова, 1992). Схоже розуміють психологічну безпеку Afolabi & Balogun (2017), як стан, в якому людина відчуває, що її оточення безпечне і вільне від загрози чи завдання їй шкоди. О.Yu. Zotova, & L.V. Karapetyan (2018) так само коротко-змістовно визначає поняття психологічної безпеки: це стан індивіда, коли він може задовольнити свої основні потреби в самозбереженні та сприйняти власну психологічну захищеність в соціумі.

Та оптимальним (як за формою, так і за змістом) і таким, що вказує на її базову функцію, можна вважати таке визначення психологічної безпеки особистості: це суб'єктивне переживання особистістю захищеності від внутрішніх і зовнішніх загроз, що є інтеграль-

ним психологічним явищем, яке забезпечує оптимальне особистісне функціонування (Пухарева, 2016).

Зазначимо також, що інтегративність феномену «психологічної безпеки» ми вбачаємо не в тому, що його, на думку І.О. Баєвої (2012), можна розглядати з різних точок зору (як процес, стан, властивість особистості тощо, що об'єктивно забезпечується безпечним оточенням), а в структурній складності даної категорії, яка своїм змістом водночас передбачає наявність багатьох складових, зокрема, захищеності, життєстійкості, надійності, внутрішнього спокою і багатьох інших.

Ми також звернули увагу на логічні висновки Т.С. Пухаревої, зроблені в результаті аналізу наукової літератури з проблеми психологічної безпеки, про те, що психологічну безпеку особистості можна диференціювати залежно від сфери життєдіяльності, де вона виявляється, оскільки цей вияв різний за ступенем прояву (до прикладу, у стосунках зі знайомими та незнайомими людьми ми відчуваємося в контексті безпеки зовсім по-різному), та зауваження вченої, що можна говорити про специфіку прояву психологічної безпеки, залежно від віку та рівня соціалізації особистості. На нашу думку, ці висновки науковців також, по суті, доводять, що не існує абсолютної психологічної безпеки (Пухарева, 2016).

Та, коли науковець говорить про «абсолютний стан психологічної безпеки» як «вихідну модель», яка надалі поступово порушується, зазначаючи, однак, що цей стан здатний привести до ряду негативних наслідків, зокрема, до стагнації особистості або розвитку професійних деформацій (Пухарева, 2016), ми, у цьому контексті, схильні ще раз наголосити, що «абсолютною» психологічна безпека *de facto* не буває, а, якщо людині, яка переживає цей стан, так здається, – це лише ілюзія, уже в силу того, що це суб'єктивний феномен (навіть найближчі люди можуть не розуміти причин цього відчуття і не погоджуватися з його обставинами); що трактування чогось в категорії «абсолютного» передбачає повну об'єктивність оцінки, крім того, навіть за відчуття цілковитої, максимальної, на думку людини, психологічної безпеки, можуть існувати різні потенційні і об'єктивні ризики та загрози цьому відчуттю. Тому психологічна безпека – це відчуття людиною захищеності від різних загроз, перипет-

тій і проблем, які можуть статися з нею в житті, що включає її здатність подолати ці негаразди. І неможливо ні передбачити усі можливі загрози і створити й вчасно організувати різні заходи для захисту від них, ні виключити нелогічну, але цілком можливу випадковість. Отже, те, що людині здається цілком безпечним, насправді, і навіть для інших людей, може таким не бути (розуміння безпеки, як підкреслював А. Маслоу, досить індивідуальне). Однак це не віднімає факту, що для людини важливо саме відчувати себе у безпеці, і не задумуватися, чому це так (і чи це насправді не так). Саме тому А. Маслоу потребу в безпеці вважав однією з фундаментальних психологічних потреб людини, що забезпечує їй виживання, оскільки необхідність її задоволення виявляється одразу після фізіологічних потреб. За А. Маслоу, це потреба в безпеці та захисті, стабільності, законі та порядку, в передбачуваності подій і свободі від загроз різного типу, зокрема, від хвороби, страху і хаосу (Дмитренко, & Чуйко, 2002 : 16). Тобто «безпека» пов'язується з необхідністю захисту від різних загроз для здійснення нормального життя людини. І усвідомлення цього факту, тимчасовості відчуття психологічної безпеки, насправді робить її лише відносним станом людини, за сучасних умов – надто малоюмовірним, хоча й дуже бажаним і цінованим.

І.О. Баєва (2016) схильна вважати, що психологічна безпека, так само, як і медична, чи генетична, включена до системи соціальної безпеки. Ми, однак, проаналізувавши можливість існування (прояву) соціальної та психологічної безпеки, дійшли висновку, що, оскільки індивідуальне відчуття психологічної безпеки можливе навіть без відчуття людиною безпеки соціальної (наприклад, захищеності з боку соціуму чи держави), а соціальна безпека може не забезпечувати психологічну безпеку окремої людини, – це поняття цілком самостійні, хоча певно мірою і співвідносні.

Про те, що людина почувається безпечно, можуть свідчити такі ознаки:

- ⇒ відчуття захищеності та психологічного благополуччя;
- ⇒ задоволеність життям в основному;
- ⇒ упевненість у завтрашньому дні, у можливості саморозвитку й самоздійснення;
- ⇒ віра в себе; упевненість у своїй здатності справи-

тися з життєвими труднощами, якщо вони виникнуть (самостійно з чи допомогою надійних друзів);

- ⇒ стабільність умов життя і відносна передбачуваність змін у зовнішньому середовищі, вільному від маніпулятивного тиску (соціального, інформаційного, політичного, релігійного, ін.) на особистість.

Цікавою вважаємо позицію А. Wolfers, який виділив дві сторони безпеки. На думку вченого, безпека в об'єктивному сенсі визначає відсутність загроз для цінностей людини, а в суб'єктивному – говорить про відсутність страху перед нападом на ці цінності (Zotova, & Karapetyan, 2018). Так, за суттю, відображаються безпека оточення для особистості та суб'єктивне відчуття безпеки самою людиною.

Крім того, важливою ознакою / наслідком відчуття особистістю психологічної безпеки є психологічна захищеність, яка розуміється науковцями як відносно стійке позитивне емоційне переживання і усвідомлення людиною можливості задоволення своїх базових потреб і успішної реалізації своїх прав навіть у несприятливій ситуації (Рапацевич, 2006; Раймова, 2014; Польшина, & Насибуллина, 2017).

Цікавим і закономірним є тлумачення складових психологічної безпеки І.О. Баєвою, яка розрізняє в ній психологічну безпеку середовища (оточення) та психологічну безпеку особистості. Ми схильні погодитися з таким поділом, проте вважаємо, що мова може йти про структуру соціальної або соціально-психологічної безпеки, судячи з визначення, яке приймає вчена, розуміючи психологічну безпеку як «стан суспільної свідомості», при якому як соціум, так і людина в ньому орієнтуються на надійність якості життя, що дає можливість кожному розвиватися, задовольняючи свої потреби, як повсякденні, так і в майбутньому, почуватися захищеним (зазначимо, що таке розуміння науковцем безпеки є похідним визначення, яке, згідно наукових джерел, вперше було введено в науковий обіг С.Рощиним і В.Сосніним у кінці минулого століття (Баєва, 2016; Уханова, 2013; Ткачишина, 2019; Катаєв, 2014; Костюченко, 2013). Оскільки, цілком можлива ситуація, коли окрема людина в суспільстві почувається цілком безпечно, тоді як інша людина, навіть поряд з

нею, – ні. Тобто ми вважаємо психологічну безпеку не лише індивідуальним, але й суб'єктивним відчуттям, а суспільство може лише забезпечити зовнішні передумови такого відчуття. У цьому контексті варте уваги розуміння психологічної безпеки як відображення у свідомості людини відповідного стану середовища, яке «в ідеалі має бути вільним від проявів психологічного насилля у стосунках людей», сприяти задоволенню їх потреб у міжособистісному спілкуванні, забезпечувати реальну психологічну захищеність його членів і, як відповідь – цінуватися самими людьми (Приходько, 2013). Принаймні, поділ психологічної безпеки на безпеку особистості та зовнішнього середовища акцентує, що це завжди двосторонній процес. Психологічна безпека – це інтегральне, системне поняття, і значиме воно лише у цілісному варіанті (формі), а не окремо, за складовими. Тобто, для того, щоб людина почувалася безпечно, недостатньо її здатності зберігати стійкість перед психотравмуючими впливами зовнішнього середовища і опиратися їм – це може виявитися лише ілюзією, якщо саме середовище не буде відповідати нормам безпечності. У випадку ж, коли людина відчувається безпечно, тоді як об'єктивна ситуація зовнішнього середовища такою насправді не є, мова може йти про ілюзію психологічної безпеки (Пухарева, 2016). Так, Т.М. Краснянська та В.Г. Тилець слушно зазначають, що «суб'єктивізм відображення безпеки» через індивідуальні особливості людини здатний привести до помилок у сприйнятті та оцінці значимості та ступеня загрозовості зовнішньої ситуації і створити таким чином ілюзію безпеки для конкретної людини (Пухарева, 2016).

Зазначимо, що причиною того, що відчуття безпеки може виявитися ілюзорним, вдаваним, є не власне суб'єктивність людини, як її сутнісна риса, а її нездатність адекватно оцінити як ситуацію, в якій вона опинилася, так і власну внутрішню позицію, можливість та здібності безпечно взаємодіяти з оточенням, наприклад, через самовпевненість. Проте, додамо: на нашу думку, суб'єктивне відчуття безпеки для людини значно важливіше, ніж об'єктивне його підтвердження. Хоча, незаперечно, що оптимальною є гармонія внутрішнього відчуття безпеки із зовнішнім його підтвердження / фундаментом.

І.І. Приходько пропонує власну, авторську модель структури психологічної безпеки, причому вважає, що вона відрізняється за звичайних умов та при екстремальних умовах діяльності людини. Так, структура психологічної безпеки людини у звичайних (нормальних) умовах містить чотири компоненти: морально-комунікативний, мотиваційно-вольовий, ціннісно-смысловий і внутрішнього комфорту (Приходько, 2013). Тоді як в екстремальних умовах діяльності, на думку науковця, ця структура дещо змінюється і складається з морально-вольової урегульованості, стратегії подолання стресової ситуації, ціннісно-смыслового елементу та посттравматичного росту. Це, на нашу думку, насправді мало пояснює, як структура тієї ж психологічної безпеки однієї людини так раптово змінюється. А, якщо ми звернемося до думки вчених про значну роль особистості у забезпеченні власної психологічної безпеки, можемо припустити, що обидві структури мають водночас існувати в особистості, тільки одна – в латентному вигляді, активізуючись в екстремальній ситуації. Проте, навряд чи таку думку можна було б обґрунтувати, скоріше, легше припустити, що, раз це відчуття суб'єктивне, то кожен може розуміти психологічну безпеку по-своєму, і це *розуміння* може змінюватися зі зміною ситуації..

Р.В. Агузумцян та О.Б. Мурадян вважають за потрібне дещо умовно об'єднати значимі чинники психологічної безпеки особистості у три групи факторів / (відносно незалежних чинників психологічної безпеки особистості): це фактори *об'єктивного* порядку, що залежать від рівня розвитку суспільства та визначають рівень задоволеності основних потреб індивіда, фактори *об'єктивно-суб'єктивні*, що визначаються особистісним потенціалом адаптивних можливостей людини в межах соціуму, зокрема, її вмінням дотримуватися суспільних моральних норм, «уміння розуміти і приймати інших, бути соціально значимим» і прийнятим іншими; та фактори *суб'єктивного* порядку, що забезпечують відчуття психологічної безпеки особистості як індивідуальності. Сюди вчені відносять мотиваційно-смыслові бачення реальності та ставлення особистості до інших людей і світу в цілому (Агузумцян & Мурадян, 2009b : 42; Харченко, 2012: 444).

В.П. Соломін зі співавторами (2008) також

називає три фактори безпеки особистості (але дещо інші): людський (різна реакція людей на небезпеку), середовища (особливості розвитку суспільства в цілому та ближнього оточення людини зокрема) та фактор захищеності (засоби, які може використовувати людина, захищаючись від небезпеки), тоді як інші науковці вважають, що психологічну безпеку можна розглядати на мікро- та макрорівнях, причому в макрорівні поєднуються і взаємодіють особистість та середовище її життя, а під мікрорівнем розуміють власні особливості особистості (Агузумцян & Мурадян, 2009а : 44). Додамо: на нашу думку, фактор захищеності не варто вважати самостійним, оскільки захищеність у психологічній безпеці особистості повинна забезпечуватися саме взаємодією захищеності і безпечності як середовища, так і самої людини.

В.Г. Маралов визначає навіть поняття «безпечний тип особистості» для позначення особистості, яка «здатна аналізувати ризики, передбачати небезпеки і загрози, що залежать або не залежать від її діяльності, уникати небезпеки і небезпечних ситуацій, у випадку ж необхідності – діяти грамотно, раціонально, цілковито відповідально та з розумінням того, що відбувається» (Пухарева, 2016), тобто опис безпечного типу особистості по суті схожий / асоціюється у нас з агентом 007, оскільки «передбачати небезпеки і загрози», враховуючи фактор їх випадковості, пересічна, ординарна людина навряд чи здатна.

У структурі психологічної безпеки І.І. Приходько (2013) виділяє три її рівні: високий, що характеризується стабільною безпекою, стійкістю особистості до різноманітних і різноспрямованих впливів; низький – відсутність психологічної безпеки, що сигналізує про схильність особистості до зривів у її функціонуванні; та рівень нестійкої психологічної безпеки, що коливається від першого до другого рівня безпеки під впливом різних сил. Додамо також, що І.О. Баєва називає ці рівні більш логічно – станами безпеки, не змінюючи характеристики (Баєва, 2012).

У даному контексті варто зазначити, що відчуття психологічної безпеки є абсолютним поняттям лише в тому сенсі, на нашу думку, що людина або відчуває психологічну безпеку, або ні, і не може відчувати себе безпечно по відношенню лише частини світу

(включаючи себе), навіть на 99 %: адже і відчуття загрози чи небезпеки на той єдиний відсоток, що залишається, руйнує відчуття безпеки в цілому. Вважаємо, що відчуття людиною безпеки не може містити виключень: не можна почуватися безпечно і захищено в цілому, якщо наявний хоча б один об'єкт – потенційний носій (джерело) небезпеки.

І.І. Приходько (2013) натомість досить слушно і обґрунтовано, як на нас, вважає, що емпірично можна виділити чотири рівні психологічної безпеки: рефлексивний (відображає суб'єктивну задоволеність обраним напрямком життя та результатом слідування ним), життєвої концепції (співвідноситься з цінностями і смислами життя особистості і не залежить від ситуації), життєстійкості (конкретні мотиви реалізації життєвої стратегії, що дозволяють трансформувати негативні події життя у нові можливості) та життєздатності (конкретні способи реалізації цілей і мотивів діяльності та саморозвитку особистості).

Нарешті, Н.С. Єфімова (2011) пропонує три інші рівні психологічної безпеки. На першому, згідно науковця, здійснюється оцінка і первинний аналіз оточення за критерієм «безпечно / небезпечно» на основі обробки інформації; на другому – вторинна оцінка і аналіз дійсності та прогнозування безпечного майбутнього через призму особистісних рис людини; на третьому відбувається прийняття рішення та реалізація безпечної поведінкової моделі. Зазначимо, що, на нашу думку, це не зовсім схоже на власне структуру психологічної безпеки, швидше, на модель послідовної оцінки ситуації та безпечності середовища і оточення для людини, оскільки висновок, що діяти в певній ситуації безпечно для людини, не означає, що вона насправді відчуває психологічну безпеку в цілому, тобто мова йде не про безпеку особистості, а про безпечність середовища / ситуації з погляду конкретної людини у конкретній ситуації.

В подальшому розгляді варто зазначити, що, якщо поняття психологічної безпеки і безпеки взагалі найчастіше використовується при аналізі екстремальних ситуацій чи професій, пов'язаних з такою діяльністю, з небезпекою і ризиком, то інформаційна безпека аналізується в контексті безпечності впливу розвитку інформаційного суспільства на людину та її психіку.

Саме тому інформаційну безпеку науковці розуміють як захищеність людини від шкоди, яку може завдати психіці, сприйняттю реальності, ставленню до світу, себе й інших людей та успішному, вільному від зовнішнього тиску розвитку особистості неповна, неправдива, недостовірна, «фейкова, безмістовна та відверто безглузда» і несвоєчасна (Чуйко, & Зварич, 2019 : 37) інформація, особливо це стосується інформації, отримуваної з Інтернету, який залучає людину до віртуального світу, приваблюючи її відчуттям всдозволеності.

До речі, Г.В. Грачев (1998) аргументує, чому саме інформаційна безпека людини в суспільстві зараз стає актуальною проблемою, що широко аналізується в психології: сучасне розуміння безпеки, враховуючи інтереси особистості, інформаційного суспільства та держави, ставить завдання вивчення саме інформаційно-психологічної безпеки. Р.В. Агузумян, & О.В. Мурадян (2009b : 41) також зазначають, що в наш час розробка проблеми психологічної безпеки відбувається з урахуванням впливу інформації на життя людини та суспільства, оскільки інформаційно-психологічний вплив здатний загрожувати безпеці особистості. І в цьому контексті в певному сенсі перехідним (до інформаційної безпеки) розумінням безпеки психологічної вважаємо таке її визначення: це стан захищеності особистості, що забезпечує її цілісність як активного соціального суб'єкта і можливості розвитку в умовах інформаційної взаємодії з оточуючим середовищем (Грачев, 1998; Остроухов, 2010). Додамо: постійного інформаційного впливу на неї перманентних потоків різноманітної за якістю, кількістю та надійністю інформації. Тоді своєрідним переходом від трактування безпеки як інформаційної до розуміння її психологічного змісту є, на нашу думку, інше її тлумачення: психологічна безпека – це стан захищеності психіки особистості від негативного впливу інформаційних факторів, що проявляється в проблемах, пов'язаних з формуванням як адекватної поведінки і розвитку цілісного соціального суб'єкта так і ставлень людини до світу і себе в ньому (Вербіна, 2013). Тоді як Т.С. Кабаченко (2002) психологічну безпеку розуміє як стан інформаційного середовища і умов життєдіяльності людини чи соціуму, який не порушує їх цілісність, адаптивність і функціо-

нування та подальший розвиток.

У проведеному, згідно мети цієї статті, емпіричному дослідженні вибіркою стали студенти II-IV курсів Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича, майбутні психологи ($n = 91$), вік опитуваних – 18-22 роки. Використовувалися такі методики:

методика С. Мадді (адаптація Д.О. Леонтьєва, О.І. Рассказовой) (*Тест життєстійкості*, n.d.), що діагностує життєстійкість (за С. Мадді) та її складові: залученість, контроль і прийняття ризику, – шляхом відповідей респондентів на 45 тверджень методики і оцінювання вибору відповіді в межах [0; 3] балів («ні» - 0 балів; «так» - 3 бали). Підсумовані бали зіставляються з нормативами середніх показників і стандартним відхиленням, на основі цього робиться висновок про рівні прояву життєстійкості особистості та кожної з її підшкал у респондентів;

методика О.Г. Шмельова (*Дослідження схильності*, n.d.) призначена для оцінки рівня схильності опитуваних до ризику як риси характеру. Вона містить 50 тверджень, з якими респонденту потрібно оцінити свою згоду / незгоду. Показник підраховується відповідно до кількості збігів результатів опитуваного з ключем до методики. Опитувальник містить також шкалу щирості, результат за якою, більший 8-ми балів, свідчить про нещирість відповідей за методикою в цілому (недостовірність результату). За шкалою схильності особистості до ризику (важливість цієї риси для прогнозування процесів прийняття рішень підкреслює автор методики) можна максимально набрати 40 балів. І, чим більше балів набрано респондентом, тим вища його схильність до ризику. При цьому показник до 11 балів відповідає низькому рівню прояву цієї риси, а 30 і більше набраних балів означає високий рівень схильності до ризику як прояв відповідної риси характеру респондента;

методика Г. Шуберта «Діагностика ступеня готовності до ризику» (*Методика діагностики*, n.d.) визначає готовність респондента здійснювати ризиковані дії на основі відповідей опитуваного на 25 запитань методики. Автор пропонує широкую шкалу оцінювання результатів: від «+ 2» балів – «цілком згодний» до «- 2» – «абсолютно не згодний» - 5 варіантів оцінок. У підсумку всі бали додаються з урахуванням їх знаків.

Значення результатів опитувальника – від «- 50» до «+50» балів. При цьому отримані респондентом від «- 10» до «+10» балів відповідають середньому рівню показника готовності опитуваного до ризику, результат, менший від цього показника свідчить про надмірну обережність респондента, а більший – про значну схильність ризикувати, що, на думку автора методики, пов'язане з низькою мотивацією уникнення невдач;

Шкала базових переконань Р. Янов-Бульман (адаптація О. Кравцової) є *методикою діагностики почуття безпеки (World Assumptions Scale, WAS) (Шкала базових, n.d.)*. На думку автора методики, почуття безпеки засноване на 3-х категоріях когнітивних базових переконань, що складають ядро нашого суб'єктивного світу: віри в те, що у світі більше добра, ніж зла (це ставлення до інших людей та світу в цілому); переконання, що світ наповнений сенсом (що події в цілому не випадкові, а відбуваються за законом справедливості) та переконання у цінності власного Я (упевненість людини, що вона є хорошою, правильною у поведінці та удачливою). Автор методики використовує широку систему оцінок: від 1 балу – «абсолютна незгода» – до 6 балів – «цілковита згода» (з 4-ма проміжними градаціями). При цьому бали за окремими питаннями при оцінці інвертуються. Опитувальник містить 32 твердження для оцінки їх респондентами. В результаті діагностуються 8 шкал (прихильності світу (BW); доброти людей (BP); справедливості світу (J); контрольованості світу (C); випадковості як принципу розподілу подій (R); цінності власного Я (SW); ступеня самоконтролю (SC) та ступеня удачливості (везіння) (L) опитуваного), які можуть, поєднуючись, оцінюватися як три узагальнені напрямки ставлень: 1) загальне ставлення до прихильності зовнішнього світу (середнє арифметичне комбінації BW і BP); 2) загальне ставлення до осмисленості світу (середній показник суми балів за шкалами J, C та реверсивним R) 3) переконаність особистості стосовно власної цінності (середнє арифметичне суми SW, SC та L). Автор методики зазначає, що нормативні показники за кожною шкалою повинні бути вищі середнього, тобто не менше 3,5 балів. Менший за значенням показник свідчить про необхідність психологічної підтримки індивіда, більший – є підґрунтям для оптимістичної оцінки психологічної стабільності

особи у повсякденному житті та відчуття нею психологічної безпеки.

У результаті було виявлено:

за методикою С.Мадді:

- середній рівень виявився домінуючим за кожним з показників та за загальним показником життєстійкості;
- за показником залученості найменше респондентів, порівняно з іншими показниками методики, виявили високий рівень показника (лише 9,89 % вибірки);
- показники залученості (активного включення до подій життя), контролю (як здатності впливати на те, що відбувається навколо людини) та життєстійкості загалом у значної частини респондентів проявляються на низькому рівні (42,86 %, 20,88 % та 24,18 % відповідно), тоді як показник прийняття виклику / ризику (готовність до дії навіть без гарантії її успішності) – на високому (у 41,76 % досліджуваних);
- загальний показник життєстійкості (розуміння людиною своїх реальних можливостей) у більшій частині респондентів – на середньому рівні прояву (у 62,64 %), адекватно високо життєстійкість розвинута лише у 13,19 % опитаних;
- середній показник життєстійкості у вибірці – 75,97 балів – відповідає середньому рівню прояву, як і середні усіх шкал методики, що дозволяє констатувати, що життєстійкість опитуваних в основному розвинута, але недостатньо.

За методикою Г.Шуберта, у значної частини опитаних (54,94 %) виявлено середній рівень прояву схильності до ризику як особистісної характеристики; дещо більше чверті респондентів є досить обережними (26,37 % опитаних з низьким і дуже низьким рівнями схильності до ризику), а для решти, 18,68 % вибірки, схильність до ризику може бути особистісною рисою (високий та дуже високий рівні показника).

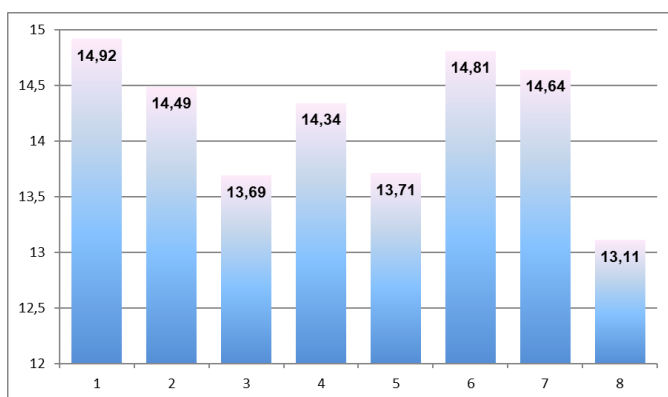
За методикою О.Г. Шмельова, результати, закономірно, схожі, хоча мова йде не про рису особистості, а про прояв ризикованої поведінки: у більшості респондентів (68,13 %) – середній рівень показника, ще у 25,27 % – низький, тобто вони швидше схильні проявляти надмірну обережність, не ризикувати; і лише 6,6 %

вибірки виявили схильність поводитися ризиковано, очевидно, сприймаючи ризик як виклик, а не загрозу.

За середніми показниками шкал методики Р.Янов-Бульман, що діагностує відчуття респондентами безпеки, виявлено:

- опитувані значно більше вірять у прихильність до них світу (середня – 14,92 балів) та цінність власного Я (14,81 балів), ступінь контролю за подіями, що відбуваються світі і стосуються людини (14,64), навіть у те, що люди переважно добрі (14,49 балів), ніж у власну удачливість (середня по вибірці – 13,11 балів), справедливість як принцип існування світу (13,69 балів) та випадковість розподілу подій (13,71 балів);
- враховуючи кількість показників та окремих тверджень, що визначають типи глобального ставлення особистості, можемо дійти висновку, що сильніше за решту проявляється перший тип глобального ставлення: віра у прихильність навколишнього світу до людини, а найменше розвинутих у респондентів є такий тип глобального ставлення, як віра в осмисленість світу (при цьому усі значення показників близькі до середнього), тобто опитувані відчують безпеку, проте, не в достатній мірі;
- повний розподіл середніх за шкалами методики можна побачити на такій діаграмі:

Отже, студенти вважають, що їм не завжди сприяє удача чи везіння і це не випадково: світ не зо-

Примітки: *** 1 – прихильність світу; 2 – доброта людей; 3 – справедливість світу; 4 – контрольованість світу; 5 – випадковість розподілу подій; 6 – цінність Я; 7 – ступінь самоконтролю; 8 – ступінь удачливості.

Рис.1. Середні показники за шкалами методики діагностики почуття безпеки

всім справедливий по відношенню до них (і це – на шкоду відчуттю ними безпеки), проте вони переконані у тому, що більшість людей добрі (отже, їм не зашкодять), що вони в основному здатні контролювати події свого життя, а, отже, принаймні, частково, – і світу в цілому, оскільки вважають, що світ досить прихильний до них, отже, у них є причини цілувати власне Я (і ці уявлення респондентів здатні вплинути на їх мислення, почуття / емоції та поведінку, підтримуючи відносно стійку, стабільну суб'єктивну картину світу, що і забезпечує їх почуття психологічної безпеки у світі).

Проведений нами кореляційний аналіз за Ч. Пірсоном (Pearson r) дозволив виявити значну кількість статично значимих кореляційних зв'язків між різними показниками методик, проте, відповідно до теми та мети статті, ми свою увагу зосередимо на кореляції показників методики визначення почуття психологічної безпеки особистості з іншими методиками.

Отже, виявлено кореляційні зв'язки між такими показниками:

⇒ відчуттям прихильності світу та загального ставлення до прихильності світу і залученістю (методика С. Мадді) ($r = 0,21$; $p \leq 0,05$; $r = 0,22$; $p \leq 0,05$); отже, респонденти, які вважають світ в цілому добрим і прихильним до себе, можуть проявляти власну прихильність до інших людей і світу в цілому, бути залученими до подій життя, навіть всупереч можливим проблемам (за С. Мадді, «залученість – це система переконань, яка мінімізує відчуття загрози від будь-якої стресогенної події» (Maddi, Matthews, & Kelly, 2012);

⇒ контрольованості світу та залученістю ($r = 0,22$; $p \leq 0,05$), контролем ($r = 0,22$; $p \leq 0,05$) та життєстійкістю (методика С. Мадді) в цілому ($r = 0,21$; $p \leq 0,05$): опитані, упевнені в контрольованості і не випадковості подій у світі можуть бути прихильними до усього в світі, вважаючи себе здатними впливати на результат розвитку подій і усвідомлюючи, що людина сама визначає сенс і мету свого життя, приймаючи рішення використовувати стреси і проблеми для подальшого розвитку і самоздійснення (Maddi, 2002);

⇒ випадковості як принципу розподілу подій і

- прийняттям ризику ($r = -0,21$; $p \leq 0,05$) (методика Г.Шуберта); тобто, не вірячи у випадковість розподілу події у житті, респонденти можуть бути не схильні до ризикованих дій і вчинків (за суттю, вірячи у справедливість відплати / покарання);
- ⇒ відчуттям цінності власного Я та залученістю ($r = 0,31$; $p \leq 0,01$), контролем ($r = 0,31$; $p \leq 0,01$), прийняттям ризику ($r = 0,22$; $p \leq 0,05$) і життєстійкістю ($r = 0,30$; $p \leq 0,01$) (методика С. Мадді); ступенем удачі (везіння) та показниками життєстійкості ($r = 0,29$), залученості ($r = 0,28$; $p \leq 0,01$), контролю ($r = 0,23$; $p \leq 0,05$), прийняттям ризику ($r = 0,27$; $p \leq 0,01$) (методика С.Мадді); глобальної переконаності стосовно власної цінності та усіма показниками методики визначення життєстійкості особистості: залученістю ($r = 0,28$; $p \leq 0,01$), контролю ($r = 0,23$; $p \leq 0,05$), прийняття ризику ($r = 0,21$; $p \leq 0,05$), загальним показником життєстійкості ($r = 0,27$; $p \leq 0,01$);
- ⇒ отже, створюючи свій унікальний сенс взаємодії зі світом через активну участь в усьому, що відбувається з ними в житті, розумний усвідомлений вплив на наслідки подій, прийняття ризику як виклику, готовність до дії без гарантії успіху та вчитися на власних помилках, виносячи уроки з вирішення проблем і стресів, з якими довелося зіткнутися (Maddi, 2013), досліджувані студенти будуть здатні повірити у цінність власного Я та свою удачливість у житті і таким чином відчутти психологічну безпеку, спрямовуючись на подальший саморозвиток і особистісний ріст; вірячи в майбутнє;
- ⇒ готовності до ризикованої поведінки (методика О.Г. Шмельова) та схильністю ризикувати як особистісною рисою ($r = 0,21$; $p \leq 0,05$) (методика Г. Шуберта); тобто респонденти зі схильністю до ризику як особистісною рисою проявляють підвищену готовність ризикувати у відповідній екстремальній ситуації;
- ⇒ прийняттям ризику (за С. Мадді) та особистою схильністю до ризику ($r = 0,22$; $p \leq 0,05$) (методика Г.Шуберта); отже, опитані з особистісною схильністю до ризику можуть частіше

приймати ризиковані життєві виклики, вважаючи їх можливістю вчитися, розвиватися, використовуючи власний досвід (Maddi, 2002);

⇒ зазначимо також, що прямого зв'язку між відчуттям особистістю безпеки та їх схильністю / готовністю до ризику ми не виявили.

Висновки.

1. У науковій психологічній літературі єдина, цілісна й узагальнена точка зору на психологічну безпеку (в тому числі на її рівні та передумови) досі відсутня, що можна вважати закономірним: більшість її дослідників «переключилися» на аналіз інформаційної чи інформаційно-психологічної безпеки людини та соціуму.

2. Розуміння науковцями феномену психологічної безпеки полягає у загальному її тлумаченні як комплексного, інтегрального, динамічного явища; переживання, стану чи відчуття людиною захищеності (зокрема, своїх інтересів і цінностей) від зовнішніх і внутрішніх загроз, контрольованості життєвих подій; упевненість особистості в собі, у здатності зберігати стійку рівновагу та опиратися можливим і наявним загрозам; задоволеність базових потреб особистості та задоволеність життям загалом, внутрішній спокій і сприятливе оточення для подальшого розвитку та самореалізації особистості у перспективі.

3. Узагальнюючи погляди науковців на психологічну безпеку особистості, ми схильні розуміти її як відчуття людиною захищеності у безпечному (не загрозовому) світі та готовність захищати це відчуття, підтримувати та відновлювати у разі необхідності, у випадку зіткнення з різними життєвими проблемами; наслідком цього є задоволеність людини життям. Ознаками відчуття особистістю психологічної безпеки є: відчуття захищеності та психологічного благополуччя; задоволеність життям в основному; упевненість у завтрашньому дні, у можливості саморозвитку та самоздійснення; віра в себе, у свою здатність справитися з життєвими труднощами у разі їх виникнення; стабільність умов життя (без ексцесів) і відносна передбачуваність змін у зовнішньому середовищі та суспільстві.

4. Проаналізовані в роботі показники (зокрема, життєстійкість і її складові та компоненти відчуття особистістю безпеки) розвинуті / проявляються у дослі-

джуваних в основному на середньому рівні, що можна визнати достатнім лише умовно. Проте, виявлений позитивний кореляційний зв'язок між показниками методики діагностики життєстійкості та методики визначення почуття безпеки особистості дає можливість припустити, що психологічну безпеку частіше відчуває саме людина з розвинутою життєстійкістю та її складовими: залученістю, включеністю в життя; контролем за усім, що з людиною відбувається у житті, у тому числі стресогенними ситуаціями, та прийняттям ризику як життєвого виклику, у результаті чого можна отримати життєві уроки, здатні зробити людину мудрішою у поведінці та самоздійсненні.

Перспективу подальших розвідок у напрямку статті бачимо в аналізі поняття інформаційно-психологічної безпеки.

References:

- Afolabi, O. A., Baloguna, A. G. (2017). Impacts of Psychological Security, Emotional Intelligence and SelfEfficacy on Undergraduates' Life Satisfaction. *Psychological Thought*, 10(2), 247–261 DOI:10.5964/psycet.v10i2.226.
- Aguzumcjan, R. V., Muradjan, E. B. (2009). Psihologicheskie aspekty bezopasnosti lichnosti [Psychological aspects of personal safety]. *Vestnik prakticheskoy psihologii obrazovanija*, 1(18), 43–47 [in Russian].
- Aguzumcjan, R. V., Muradjan, E. B. (2009). Psihologicheskie aspekty bezopasnosti lichnosti [Psychological aspects of personal safety]. *Vestnik prakticheskoy psihologii obrazovanija*, 2, 40–44 [in Russian].
- Baeva, I. A. (2012). Psihologija bezopasnosti kak osnova analiza jekstremal'noj situacii [Psychology of Security as a Basis of Analysis of Extreme Situation]. *Izvestija RGPU*, (145), 6–18 [in Russian].
- Baeva, I. A. (2016). Psihologija bezopasnosti: teoreticheskaja osnova pomoshhi v jekstremal'noj situacii [Safety psychology: a theoretical basis for emergency assistance]. *Razvitie lichnosti*, (3), 57–74 [in Russian].
- Chujko G. V., Zvarych I. M. (2019). Specyfika informacii' v Interneti. *Psychological Journal*, 5, 12, 21–42 [in Ukrainian].
- Chujko, G. V. (2019). Kontrfaktychne myslennja [Counterfactual thinking]. «Social'na psihologija s'ogodni: zdobutky i perspektivy»: materialy II Vseukrai'ns'kyj Kongres iz social'noi' psihologii' (pp.376–378). Kiev: ISPP NAPN Ukraïny. DOI: 10.33120/UCSPProceedings-2019. Retrieved from: <http://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/Theses-UCSP2019.pdf> [in Ukrainian].
- Dmytrenko, A. K., Chujko, G. V. (2002). *Osnovy gumanistychnoi' psihologii' [Fundamentals of humanistic psychology]*. Chernivci: Prut [in Ukrainian].
- Doslidzhennja shyl'nosti do ryzyku (O.G. Shmel'ova). (n.d.). Retrieved from: https://studopedia.ru/19_66738_doslidzhennja-shilnosti-do-ryziku.html [in Ukrainian].
- Drynkina, T. I. (2011). Social'naja obuslovlennost' psihologicheskoy bezopasnosti sovremennogo rossijskogo obshhestva [Social conditioning of psychological safety in modern Russian society]. Proceedings from PBPLCO '11: Dalgatov M.M. (Ed.). *Psihologija bezopasnosti, psihologicheskaja bezopasnost' lichnosti: chelovek i obshhestvo. Materialy Vserossijskoj nauchno-prakticheskoy konferencii* (pp. 49–53). Mahachkala: IP Ovchinnikov (ALEF) [in Russian].
- Efimova, N. S. (2011). Konceptual'naja model' psihologicheskoy bezopasnosti lichnosti uchitelja [Conceptual Model of a Teacher's Personality Psychological Security]. *Vestnik ChGPU*, (2), 51–60 [in Russian].
- Grachev, G. V. (1998). *Informacionno-psihologicheskaja bezopasnost' lichnosti: sostojanie i vozmozhnosti psihologicheskoy zashhity [Information and psychological security of a person: state and possibilities of psychological protection]*. Moskva: RAGS [in Russian].
- Harchenko, A. S. (2012). Psihologichna bezpeka osobystosti vykladacha vyshu [Psychological safety of high school teacher's personality]. *Naukovyj visnyk LDUVS. Serija psihologichna*, 2 (2), 443–450. Retrieved from: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_2012_2\(2\)_52](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_2012_2(2)_52) [in Ukrainian].
- Kabachenko, T. S. (2002). *Metody psihologicheskogo vozdejstvija [Methods of psychological influence]*. Moskva: Ped. obshhestvo Rossii [in Russian].
- Katajev, Je. S. (2014). Informacijno-psihologichna bezpeka osobystosti v umovah suchasnogo suspil'stva [Informatively-psychological safety of personality is in the conditions of modern society]. *Visnyk Nacional'nogo universytetu oborony Ukraïny*, 2 (39), 215–220 [in Ukrainian].
- Kostjuchenko, O. (2013). Psihologichna bezpeka u profesijnij dijal'nosti suchasnogo zhurnalista [Psychological security in the professional activity of a modern journalist]. *Psyholingvistyka*, 12, 92–97. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psling_2013_12_12 [in Ukrainian].
- Maddi, S. R. (2002). The story of hardiness: twenty years of theorizing, research and practice. *Consulting psychology journal: practice and research*, 54, 3, 173–185. DOI: 10.1037/1061-4087.54.3.173.
- Maddi, S. R. (2013). *Hardiness: Turning stressful circumstances into resilient growth*. Berlin-Heidelberg-NY: Springer Briefs in Psychology, 88. Retrieved from: www.springer.com/cda/.../cda.../9789400752214-c2.pdf.
- Maddi, S. R., Matthews, M. D., & Kelly, D. R. [and others]. (2012). The

- role of hardiness and grit in predicting performance and retention of USMA cadets. *Military psychology*, 24, 1, 19–28. DOI:10.1080/08995605.2012.639672.
- Magomed-Jeminov, M. Sh. (2011). Psihologicheskij smysl fenomena bezopasnosti [The psychological meaning of the phenomenon of security]. Proceedings from PBPBLCO '11: Dalgatov M.M. (Ed.). *Psihologija bezopasnosti, psihologicheskaja bezopasnost' lichnosti: chelovek i obshchestvo. Materialy Vserossijskoj nauchno-prakticheskoy konferencii* (pp. 69–74). Mahachkala: IP Ovchinnikov (ALEF) [in Russian].
- Maslow, A. H. (1942). The dynamics of psychological security-insecurity. *Journal of Personality*, 10, 4, 331–344. DOI:10.1111/j.1467-6494.1942.tb01911.x.
- Metodika diagnostiki stepeni gotovnosti k risku Shuberta (Test sklonnosti k risku Shuberta). (n.d.). Retrieved from: <https://psycabi.net/testy/273-metodika-diagnostiki-stepeni-gotovnosti-k-risku-shubert-test-sklonnosti-k-risku-shuberta> [in Russian].
- Ostrouhov, V. V. (2010). Osnovni zagrozy osobystisnij bezpeci vid destruktivnyh informacijnyh vplyviv (informacijno-psihologichna bezpeka osoby) [The main threats to personal security from destructive information influences (information and psychological security of the person)]. *Zahyst informacii*, 1, 5–9 [in Ukrainian].
- Ozhegov, S. I., Shvedova, N. Ju. (1992). Bezopasnost'. Ozhegov S.I., Shvedova N.Ju. *Tolkovyj slovar' russkogo jazyka*. Retrieved from: <http://ozhegov.info/slovar/?q=%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C> [in Russian].
- Pol'shina, M. A., & Nasibullina, A. D. (2017). Psihologicheskaja zashhishhennost' i koping-povedenie podrostkov-sirot v konfliktnoj situacii [Psychological security and coping behavior of adolescent orphans in a conflict situation]. *Kazanskij pedagogicheskij zhurnal*, (2 (121)), 169–174 [in Russian].
- Prihod'ko, I. I. (2013). Konceptcija psihologicheskaj bezopasnosti personala jekstremal'nyh vidov dejatel'nosti [Conception of the Psychological Safety of Personnel Engaged in Extreme Occupations]. *Znanie. Ponimanie. Umenie*, 3. URL: http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2013/3/Prihodko_Psychological-Safety/ [in Russian].
- Puhareva, T. S. (2016). Psihologicheskaja bezopasnost' i ee rol' v professional'nom razvitii lichnosti [Psychological safety and its role in the professional development of the individual]. *Psiholog*, 2, 9–19. DOI: 10.7256/2409-8701.2016.2.19195 [in Russian].
- Rajmova, E. G. (2014). Psihologicheskaja zashhishhennost' lichnosti v «obshchestve riska» [Psychological protection of the person in a “society of risk”. *Vestnik rossijskoj akademii estestvennyh nauk*, 1, 61–63 [in Russian].
- Rapacevich, E. S. (2006). Zashhishhjonnost' psihologicheskaja. Rapacevich E.S. *Psihologo-pedagogicheskij slovar'*. Minsk, 239–240 [in Russian].
- Roshhin, S. K., Sosnin, V. A. (1995). Psihologicheskaja bezopasnost': Novyj podhod k bezopasnosti. cheloveka, obshhestva i gosudarstva [Psychological Safety: A New Approach to Safety. person, society and state]. *Rossijskij monitor*, 133–144 [in Russian].
- Solomin, V. P., Shatrovoj, O. V., Mihajlov, L. A., & Malikova, T. V. (2008). Psihologicheskaja bezopasnost' [Psychological Safety]. Moskva: Drofa [in Russian].
- Shkala bazovyh ubezhdenij, R. Janov-Bul'man, adaptacija O. Kravcovoj. Test na chuvstvo bezopasnosti. (n.d.). Retrieved from: <https://psycabi.net/testy/601-shkala-bazovykh-ubezhdenij-r-yanov-bulman-adaptatsiya-o-kravtsovoj-test-na-chuvstvo-bezopasnosti> [in Russian].
- Termin «Bezpeka» (2020). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/1742> [in Ukrainian].
- Test zhiznestojkosti. Metodika S. Maddi, adaptacija D. A. Leont'eva. (n.d.). Retrieved from: <https://psycabi.net/testy/563-test-zhiznestojkosti-metodika-s-maddi-adaptatsiya-d-a-leonteva> [in Russian].
- Tkachyshyna, O. R. (2019). Psihologichna bezpeka u konteksti manipuljativnogo vplyvu na svidomist' osobystosti [Psychological safety in the context of manipulative influence on the consciousness of the person]. *Teorija i praktyka suchasnoi' psihologii*, 1, 1, 178–182 [in Ukrainian].
- Uhanova, N. S. (2013). Informacijno-psihologichna bezpeka osobystosti, suspil'stva ta derzhavy [Information and psychological security of the individual, society and the state]. *Pravova informatyka*, 3 (39), 91–95 [in Ukrainian].
- Verbina, G. G. (2013). Psihologicheskaja bezopasnost' lichnosti [Psychological safety of a person]. *Vestnik Chuvashskogo universiteta*, (4), 196–202 [in Russian].
- Wang, J., Long, R., Chen, H., & Li, Q. (2019). Measuring the Psychological Security of Urban Residents: Construction and Validation of a New Scale. *Frontiers in Psychology*, 10, 2423. DOI: 10.3389/fpsyg.2019.02423.
- Zotova, O. Yu., Karapetyan, L. V. (2018). Psychological security as the foundation of personal psychological wellbeing (analytical review). *Psychology in Russia: State of the Art*, 11, 2, 100–113. DOI: 10.11621 / pir.2018.0208.

Halyna Chuiko

PhD in Philological Sciences, associate professor of the Department of Psychology, Yuri Fedkovych National University of Chernivtsi, Chernivtsi (Ukraine)

Yan Chaplak

PhD in Psychological Sciences, associate professor of the Department of Psychology, Yuri Fedkovych National University of Chernivtsi, Chernivtsi (Ukraine)

Marya Komysaruk

PhD in Pedagogical Sciences, associate professor of the Department of Pedagogy and Psychology of Preschool Education, Yuri Fedkovych National University of Chernivtsi, Chernivtsi (Ukraine)

**AN INDIVIDUAL'S PSYCHOLOGICAL SAFETY IN
THE UNSTABLE WORLD**

ABSTRACT

The article analyses theoretically the concept of psychological safety as it is understood in psychology and presents the empirical study of students-future psychologists' feeling of psychological safety in terms of their propensity to risk and their psychological hardiness as a prerequisite for a personal ability to resist danger. It is stated that the problem of an individual's psychological safety in the situation of quarantine isolation and COVID-2019 pandemic is especially actual, even comes to the fore and requires thorough analysis and careful study in the context of the current objective situation in Ukraine and the world.

The need for safety and protection from various threats is an individual's fundamental need, further self-development and self-realization depend on its satisfaction; but an average person begins to realize this fact only after losing a sense of psychological safety. In scientific sources, psychological safety is more often seen as a means helping achieve / obtain something desired instead of understanding it as a goal.

The interpretations of psychological safety, its structure, levels and factors supporting it presented by different scientists and its relation to informational-psychological security are analyzed. After the performed review of scientific psychological literature, the phenomenon of psychological safety was generalized as a complex, integral dynamic phenomenon; an individual's state and feeling of being protected from external and internal threats; controllability of life events; an individual's confi-

dence in their ability to resist possible and existing threats; satisfaction of an individual's basic needs and life as a whole for the further development and self-realization.

We understand psychological safety as an individual's sense of security in a safe world and a willingness to protect and restore that feeling when needed, resulting in the individual's satisfaction with life.

It is concluded that the studied students' individual psychological hardiness with its components and the components of their sense of safety were not sufficiently developed. However, we can assume that psychological safety is more often experienced by people with developed psychological hardiness and its components: commitment to life; control over things happening in life, in particular, in stressful situations, and risk acceptance as a life challenge, as a result of which an individual can learn valuable life lessons helping them to become wiser for further self-realization.

Key words: psychological safety, security, psychological hardiness, commitment, challenge, control, risk appetite.

Чуйко Галина Васильевна

Кандидат филологических наук, доцент кафедры психологии Черновицкого национального университета имени Юрия Федьковича, г. Черновцы (Украина)

Чаплак Ян Васильевич

Кандидат психологических наук, доцент кафедры психологии Черновицкого национального университета имени Юрия Федьковича, г. Черновцы (Украина)

Комисарик Мария Ивановна

Кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики и психологии дошкольного образования Черновицкого национального университета имени Юрия Федьковича, г. Черновцы (Украина)

**ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ
ЛИЧНОСТИ В НЕСТАБИЛЬНОМ МИРЕ**

АННОТАЦИЯ

Статья связана с теоретическим анализом понимания понятия психологической безопасности в психологии и эмпирическим исследованием ощущения психологической безопасности студентами – будущими психологами в плане их склонности к риску и проявления их жизнестойкости как предпосылки способности личности сопротивляться угрозе опасности. Констатируется, что проблема психологической безопасности личности в ситуации карантинной изоляции и пандемии COVID-2019 не просто остается актуальной, а вы-

ступає на передній план і потребує основательного аналізу і ретельного вивчення в контексті об'єктивної ситуації в Україні і світі.

Відзначається, що потреба в безпеці і захисті від різних загроз є фундаментальною потребою особистості, від задоволення якої залежить її подальше саморозвиток і самореалізація, але звичайний людина починає усвідомлювати це, частіше, втрачаючи відчуття психологічної безпеки; а в наукових джерелах психологічна безпека частіше розглядається як засіб досягнення / отримання бажаного замість розуміння її як мети.

Проаналізовані трактування психологічної безпеки, її структури, рівнів і факторів, які її забезпечують, різними вченими і її співвідношення з інформаційно-психологічною безпекою. Розуміння феномена психологічної безпеки в науковій психологічній літературі узагальнено як комплексне, інтегральне динамічне явище; стан і відчуття людиною захищеності від зовнішніх і внутрішніх загроз; контролюваність життєвих подій; впевненість особистості в своїй спроможності протидіяти можливим і наявним загрозам; задоволеність базових потреб особистості і життя в цілому для подальшого розвитку і самореалізації особистості в майбутньому.

Відзначено, що ми схильні розуміти психологічну безпеку як відчуття людиною захищеності в безпечному світі і готовність захищати і відновлювати це відчуття в разі необхідності, наслідком чого є задоволеність людини життям.

Зроблено висновки, що життєвостійкість і її складові і компоненти відчуття особистістю безпеки розвинуті у досліджуваних студентів недостатньо. Однак, можна передбачити, що психологічну безпеку частіше відчуває людина з розвинутою життєвостійкістю і її складовими: залученістю, включеністю в життя; контролем за тим, що відбувається з людиною в житті, зокрема, стресовими ситуаціями, і прийняттям ризику як життєвого виклику, в результаті чого людина може отримати

цінні життєві уроки, здатні зробити її мудрішою в подальшій самореалізації.

Ключові слова: психологічна безпека, захищеність, життєвостійкість, залученість, прийняття ризику, контроль, схильність до ризику.

How to cite (як цитувати):

Chuyko, H., Chaplak, Y., Komisaryk, M. (2021). *AN INDIVIDUAL'S PSYCHOLOGICAL SAFETY IN THE UNSTABLE WORLD. PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 7 (1), 65-81. <https://doi.org/10.31108/1.2021.7.1.6> [in Ukrainian]

Дата отримання статті: 21.12.2020

Дата рекомендації до друку: 20.01.2021

Дата оприлюднення: 30.01.2021

ОСОБЛИВОСТІ КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІСІ

**Прокоф'єва Олесь Олексіївна¹, Смірнов Богдан Ігорович²,
Прокоф'єва Ольга Анатоліївна³**

¹ Кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6542-239X>
Researcher ID: C-8660-2018

² Старший викладач кафедри анатомії і фізіології людини і тварин, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6096-2653>
Researcher ID: D-4572-2018

³ Бакалавр психології, здобувач вищої освіти магістерського рівня, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5635-0777>

UDC: 159.9.072.592

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються особливості копінг-стратегій у підлітковому віці. Неадаптивні копінг-стратегії: стратегія конфронтації, стратегія втечі-уникнення, стратегія дистанціювання. Адаптивні копінг-стратегії: позитивна переоцінка, самоконтроль та відповідальність, соціальна підтримка та планування. Авторами проведено дослідження, двох груп підлітків з нормативною і делінквентною поведінкою та встановлено, що підлітки з нормативною поведінкою, на відміну від делінквентів, не схильні до агресивних зусиль та ризику у вирішенні складних ситуацій. А делінквентам характерні неадаптивні копінг-стратегії. Отримані результати вказують, що підлітки з нормативною поведінкою в складних життєвих ситуаціях активніше здійснюють довільні, проблемно-сфокусовані зусилля по зміні ситуації, аналізують способи вирішення проблеми, ніж досліджувані іншої групи. Вони більше схильні до уникнення, дистанціювання, конфронтації, що є емоційними способами відреагування. Хоча вони можуть використовувати і ефективні стратегії, такі як, наприклад, самоконтроль. Тож у делінквентів явно проявляється схильність до неадаптивної стратегії «уникнення проблем», а у підлітків з нормативною поведінкою адаптивна «вирішення проблем». Підлітки-делінквенти переживають більше складні ситуації. Система копінгів підлітків з делінквентною поведінкою більш напружена, що вказує на переживання ними більшого рівня стресу.

Проведене авторами дослідження має практичне значення, його результати можуть бути використані психологами та соціальними педагогами для визначення шляхів оптимізації психічного розвитку у підлітків, зокрема підлітків з делінквентною поведінкою, через формування у них більш ефективних копінг-стратегій.

Ключові слова: копінг-стратегії, підлітковий вік, адаптація, делінквентна поведінка, нормативна поведінка.

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Ефективність адаптації людини до вимог важкої, екстремальної ситуації описується через поняття «coping behavior» - подолання, опанування. Це активні, переважно свідомі зусилля особистості, що використовуються в ситуації загрози. Копінг дозволяє людині як забезпечувати підтримку, зміцнення здоров'я та добробут, так і

сприяти їх руйнування.

Дослідженням стратегій опанування займалися як вітчизняні О.Р. Ісаєва, В.Н. Мясіщев, Н.А. Сирота, Т.Л. Крюкова, М.В. Сапоровская, Е.В. Куфтяк, В.А. Бодров, Л.І. Анциферова, Р.М. Грановська, В.А. Ялтонський, У. Бауман, так і закордонні науковці Р. Лазарус і С. Фолкман, Л. Мерфі. Проте наразі різні аспекти цього

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Olesia Prokofieva, Bogdan Smirnov, Olga Prokofieva

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

феномену залишаються дискусійними і недостатньо дослідженими. Зокрема, це стосується проблеми розвитку та формування копінг-стратегій в онтогенезі.

Так, дослідження М. Тишкова, О.М. Сидорова, С.А. Хазова, Т.Л. Крюкової, показали, що активне становлення копінг - стратегій відбувається у підлітковому віці. Необхідність подальших таких досліджень обумовлена проблемою адекватного прогнозу поведінки в підлітків у важких ситуаціях, створення заходів, спрямованих на контроль, профілактику і корекцію девіантної поведінки.

Значна частина неповнолітніх не завжди здатна успішно долати стресогенний вплив соціального середовища. Одна з причин – недостатньо сформовані механізми подолання стресових ситуацій, що, в свою чергу, призводить до дезадаптації, та, можливої, делінквентності. Досить складна криміногенна ситуація серед підлітків та аналіз стану правопорушень серед них, спонукає розглядати проблему подолання криміногенної ситуації в дитячому та молодіжному середовищі як гостру та актуальну для суспільства.

Науковий інтерес до проблеми поведінки людини в складних життєвих ситуаціях останнім часом зростає (Ф. Василюк, Є. Варбан, Т. Титаренко), проте дослідження, що аналізують розвиток конструктивних копінг-стратегій у підлітків представлені недостатньо. Виявлена суперечність дозволила визначити проблему дослідження, яка полягає у визначенні особливостей копінг-стратегій у підлітків та їх особливостей у підлітків з делінквентною поведінкою.

Аналіз останніх досліджень. Психологами копінг-поведінка як спосіб подолання стресових ситуацій вивчатися з 60-х років минулого століття. У вітчизняних роботах науковці вивчали «подолання» В.А. Бодров, «оволодіння» Л.І. Анциферова, Т.Л. Крюкова. Аналогами поняття «копінг» можна вважати: «система регуляції стресу» (В. Бодров), складові «субсиндрому стресу» (Л. Китаєв-Смик), «патерни розв'язання проблемних і несприятливих життєвих ситуацій» (Л. Дікая), «реакції на проблемні моменти життя» (Л. Анциферова), «життєві стратегії» (К. Альбуханова-Славська), «типи переживань» (Ф. Василюк).

Так, Р. Лазарус та С. Фолькман, які ввели в психологію поняття «копінг», використовували його для позначення стратегій оволодіння та врегулювання взаємовідносин особистості з навколишнім середовищем. Вони наголошували на їх усвідомленому характері (Лазарус, 1970). Вчені копінгом називають когнітивні й поведінкові спроби оволодіння специфічними зовнішніми і/або внутрішніми вимогами, які оцінюються як надмірні або такі, що перевищують ресурси людини. Зокрема, підкреслюється мінливість цього процесу, оскільки особистість і середовище утворюють нерозривний, динамічний взаємозв'язок і здійснюють взаємовплив (Райгородский, 1998). Копінги використовуються для оволодіння стресом й іншими подіями, що викликають тривогу. У рамках когнітивного підходу Л. Мерфі, наголошує на тому, що це активні зусилля особистості, спрямовані на подолання складної ситуації, прагнення індивіда вирішити певну проблему.

Домінуючими у західній психології є три підходи до вивчення копінг-поведінки. Представники диспозиційного підходу схильні виявляти певні особистісні якості, які сприяють кращому подоланню з труднощів та ефективні стилі подолання стресу (Андреева, 2001).

У ситуаційному, або динамічному підході (модель Р. Лазаруса, специфічних стресових ситуацій Х. Файфкель, К. Карвер, С. Фолкман), науковці зосереджуються на самому процесі стресу, на вивченні специфічних стратегій. Вони змінюються відповідно до особливостей конкретних ситуацій. Саме ситуаційно-обумовлені фактори впливають на вибір копінг-стратегій (Барабаш, 2016). Психологічне опанування включає поведінкові та когнітивні зусилля особистості, спрямовані на зниження впливу стресу. Індивід оцінює для себе величину потенційного стресора, спів ставляє вимоги середовища з власною оцінкою ресурсів, якими він володіє, щоб з оптимальною ефективністю діяти відповідно до цих вимог. Копінг-механізми визначають ступінь адаптації особистості до ситуації. Активна форма копінг-поведінки, активне опанування є цілеспрямованим усуненням або послабленням впливу стресової ситуації. Пасивна копінг-поведінка, або пасивне опанування - передбачає використання арсеналу механізмів психологічного захисту, які направлені на зниження

емоційної напруги, а не на зміну стресової ситуації (Страхова, 2010). В одну групу входять симптоматичні техніки вживання алкоголю, транквілізаторів, седативних препаратів тощо, а в іншу групу – внутрішньо психічні техніки когнітивного захисту: ідентифікація, заперечення, реактивне утворення, проекція, інтелектуалізація та інше (Сирота, 1994).

Інтегративний підхід наголошує, що при виборі копінг-стратегій важливими є як особистісні якості індивіда, так і особливості стресових ситуацій. Особливість підходу в тому, що змінюється саме ставлення до проблеми оволодіння. Людина розглядається як суб'єкт, який активно протистоїть впливам, а не як пасивний об'єкт впливів. Особлива увага приділяється психологічним рисам особистості. Вони забезпечують вибір продуктивних стратегій поведінки, за допомогою яких людина справляється з труднощами, незважаючи на наявність важких переживань і всупереч тривалій дії стресу (Гриценко, 2008).

У вітчизняних дослідженнях вивчення поведінки опанування в основному ведеться в рамках аналізу психічних процесів, властивостей і функціональних станів людей, залучених до надмірно відповідальних, шкідливих і небезпечних видів діяльності. Дослідження стресу і способів його зняття також проводиться у зв'язку з вивченням екстремальних умов діяльності Т.А. Немчин, В.І. Медведев, Л.А. Китаєв-Смик, К.К. Платонов, В.Л. Маришук.

У психологічних дослідженнях прийнято розрізняти механізми захисту та опанування. Якщо психологічний захист характеризується відмовою індивіда від конструктивного вирішення проблеми, то способи оволодіння передбачають продуктивну активність, прагнення впоратися з труднощами. За визначенням Л.І. Анциферовою, психологічний захист це – механізм нормально функціонуючої особистості, але, якщо вона використовує значний репертуар захистів, а не відтворює їх ригідно. За Л.І. Анциферовою, механізми психологічного захисту в проблемних і стресових ситуаціях, спрацьовують тоді, коли люди сприймають світ як джерело небезпек, мають невисоку самооцінку, песимістичний світогляд. Особистості, які віддають перевагу в подібних ситуаціях конструктивно перетворюючим стратегіям, мають оптимістичний світогляд, стійку по-

зитивну самооцінку, реалістичний підхід до життя і сильно виражену мотивацією досягнення.

Китаєв-Смик розглядає психологічний захист як пасивну копінг-поведінку. Він називає ряд параметрів, що допомагають розрізнити захисні механізми і механізми опанування. Так психологічний захист намагається вирішити ситуацію «зараз», не пов'язуючи цю актуальну ситуацію з майбутніми ситуаціями, спрямовується на актуальний психологічний комфорт. Він інструментально спрямований та функціонально значимий. Механізми опанування регулюють порушені відносини між оточенням і особистістю, а захисні механізми – лише емоційні стани. Для опанування характерний скоріше пошук інформації, безпосередні дії, рефлексія або пригнічення (Китаєв-Смик, 2009).

Лазарус Р. вважає, що копінг-поведінка може використовуватися індивідом свідомо, вибиратися і змінюватися залежно від ситуації, а механізми психологічного захисту діють несвідомо і в разі їх закріплення стають дезадаптивними (Лазарус, 1970).

Либіна А., диференціюючи опанування та захист, наголошує на тому, що опанування має мету і вибір, мінливе або гнучке, орієнтоване на міжособистісну дійсність і логіку. Опанування сприяє адекватному емоційному самовираженню людини, а захисти є вимушеним процесом. Для них характерне заперечення реальності, ригідність, спотворення міжсуб'єктного сприйняття дійсності і логіки. Захисні тенденції відображаються в імпульсивних реакціях і в очікуванні усунення внутрішнього дискомфорту без безпосереднього вирішення проблемної ситуації (Либіна, 2008).

Тож механізми опанування пластичніші, але вимагають від людини більшої витрати енергії і включення когнітивних, емоційних і поведінкових зусиль. Механізми захисту швидко зменшують емоційне напруження і тривогу, працюючи за принципом «тут і зараз». Копінг-поведінка може використовуватися особистістю свідомо, обиратися і змінюватися залежно від ситуації. Механізми психологічного захисту діють несвідомо і, в разі їх закріплення, стають дезадаптивними.

Кожна форма психологічного опанування специфічна. Вибір визначається суб'єктивним значенням пережитої ситуації і спрямованістю на вирішення реальної проблеми або її емоційне переживання, коригу-

вання самооцінки або регулювання взаємовідносин з людьми.

У розробленій Р. Лазарусом та С. Фолкман теорії, стратегії подолання стресу зумовлюються: 1) наявними у людини можливостями, необхідними для опанування стресовими факторами стійкими особистісними та соціальними змінним; 2) когнітивною оцінкою події, які слід розв'язати (Лазарус, 1970)

Лазарус Р. розрізняє три процеси взаємодії людини зі стресовими факторами: первинна когнітивна оцінка, вторинна когнітивна оцінка та оволодіння. Зіткнення зі стресовими чинниками, що проявляється у вигляді типових думок «Чи отримаю я з цього користь або ж опинюся в якій-небудь неприємній ситуації зараз або в майбутньому?» відбувається в процесі первинної когнітивної оцінки. Розрізняють три різновиди первинних когнітивних оцінок: байдужа, злегка позитивна, стресова.

Когнітивними оцінками другого рівня є рефлексивні думки людини з приводу негативної події, які виникають після первинної інтуїтивної оціночної реакції: «Чи можливо в цій ситуації щось вдіяти?». Вторинна когнітивна оцінка впливає на вибір стратегії і результат процесу подолання. Вона є проміною між стресовою реакцією і подоланням. Від її специфіки залежить тип емоційної реакції людини в стресовій ситуації. Якщо стресовий чинник оцінюється як виклик, то це сприяє збереженню контролю за розвитком ситуації і результатом опанування.

Вторинна оцінка називається проблемно-орієнтованою, або когнітивно-орієнтованою, стратегією опанування. У результаті взаємини людини з зовнішнім світом можуть змінюватися в сприятливу сторону, позитивно впливаючи на стресовий стан. Емоційно-орієнтоване опанування змінює лише спосіб інтерпретації того, що сталося, але не саму ситуацію на думку Страхової М., це виконує дві функції опанування: вирішення проблеми, що викликала дистрес, – проблемно-сфокусоване оволодіння, і регуляцію емоцій – емоційно-сфокусоване оволодіння» (Страхова, 2010).

Після когнітивної оцінки ситуації відбувається розробка механізмів подолання стресу. Якщо копінг неуспішний, то стресор зберігається і спроби опанування продовжуються. Тож основними етапами є: сприй-

няття стресу, когнітивна оцінка, вироблення стратегії подолання, оцінка результату дій (Нартова-Бочовар, 1997). Ефективність копінг-поведінки визначається специфікою ситуації в кожному випадку. Інструментальні стратегії опанування ефективні тоді, коли ситуація контролюється суб'єктом, а емоційні – коли ситуація не залежить від волі людини (Божович, 1999).

У восьми факторній моделі подолання стресу Р. Лазарус і С. Фолкман виділяються такі типи копінг-поведінки: конфронтуюча поведінка; дистанціювання, або відсторонення; самоконтроль; пошук соціальної підтримки; прийняття відповідальності; уникнення; планування вирішення проблеми; позитивна переоцінка (Лазарус, 1970).

Дві стратегії створюють проблемно-орієнтоване опанування і шість стратегій емоційно-орієнтоване. Вважається, що емоційна регуляція спрямована не на вирішення ситуації, а на збереження самоконтролю, якщо ситуація сприймається людиною як нездоланна. Це дистанціювання, самоконтроль, пошук соціальної підтримки, уникнення, прийняття на себе відповідальності, позитивна переоцінка ситуації. Стратегії проблемно-орієнтованого опанування спрямовані на вирішення ситуації, це когнітивні і поведінкові зусилля: конфронтуюча поведінка, планування вирішення проблеми (Расказова, 2011). У типології копінг-ресурсів С. Фолкман або її модифікації виділяють: фізичні – здоров'я, витривалість, речові – майно, кошти, психічні – переконання, самооцінка, локус контролю, мораль тощо, соціальні зв'язки людини, ресурси. Можна виділити також ресурси особистісні та соціального середовища. Особистісні – ресурси когнітивної сфери, здібності, що дозволяють оцінювати вплив соціального середовища; ресурси самосвідомості: Я-концепція, уявлення людини про для себе; ціннісно-мотиваційну структуру особистості; позицію людини по відношенню до загину, життя, любові, самотності, віри; духовність людини; певні особистісні властивості: інтернальний локус контролю, афіліація, емпатія, соціальна компетентність. Ресурси соціального середовища пов'язані з системою соціальної підтримки оточення, в якому живе людина: сім'я, суспільство і соціально-підтримуючим процесом: вміння відшукувати, отримувати, надавати соціальну підтримку (Нартова-Бочовар,

1997).

У Ч. Карвера, яких концептуально проаналізував теорії стресу і опанування Лазаруса і Фолкман, до проблемно-орієнтованих і емоційно-орієнтованих стратегій додаються стратегії дисфункціональні. Загалом це 14 стратегій. Проблемно-орієнтовані: активне опанування; планування; пригнічення конкуруючої активності; самообмеження; пошук предметної соціальної підтримки. Емоційно-орієнтована поведінка включає пошук емоційної соціальної підтримки; позитивну реінтерпретацію та особистісний розвиток; прийняття; відкидання; звернення до релігії. Стратегії дисфункціонального характеру: сфокусованість на емоціях і їх проявах; поведінкове самоусунення; когнітивне самоусунення; алкогольне самоусунення (Либіна, 2008).

Три види копінг-стратегій: орієнтовані на перетворення або повне подолання проблемної ситуації; пристосування до існуючих обставин шляхом «вростання» в середовище; уникнення травмуючих ситуацій. Дві перші форми поведінки більш конструктивні стратегія подолання, остання - як менш конструктивна (Китаєв-Смик, 2009).

Згідно класифікації копінгів Ч. Карвер, адаптивними копінг-стратегіями є стратегії, спрямовані безпосередньо на вирішення проблемної ситуації. Можуть сприяти адаптації людини в стресовій ситуації: «пошук емоційної соціальної підтримки» – пошук співчуття і розуміння з боку оточуючих; «придушення конкуруючої діяльності» – зниження активності щодо інших справ і проблем і зосередження на джерелі стресу; «стримування» – очікування сприятливіших умов для вирішення ситуації замість імпульсивних дій і «гумор». Неадаптивними, але дієвими в окремих ситуаціях, є такі способи подолання важких життєвих ситуацій, як «фокус на емоціях та їх вираження» – емоційне реагування в проблемній ситуації; «заперечення» – заперечення стресової події; «ментальне відсторонення» – психологічне відволікання від джерела стресу через фантазування, мрії, сон; «поведінкове відсторонення» – відмова від активного вирішення ситуації (Карвер, 1989).

Успішність адаптації залежить від рівня розвитку копінг-ресурсів. Низький рівень розвитку призводить до формування пасивної дезадаптивної копінг-

поведінки, соціальної ізоляції та дезінтеграції особистості (Крюкова, 2004). Критерієм ефективності копінг-стратегій вважають частоту їх застосування та різноманітність. Саме різноманітний репертуар копінгів може сприяти вирішенню проблем і подоланню стресу. Р. Маккрі, стверджує, що чим частіше люди використовують копінг-стратегії в стресовій ситуації, тим ефективніше вирішується проблема і знижується суб'єктивний стрес (Маккрі, 2000).

Тож копінг-стратегії – засоби управління стресовими факторами, які використовує особистість для відповіді на сприйняту нею загрозу. Це поняття об'єднує емоційні, когнітивні та поведінкові стратегії, які використовує особистість. Досліджені копінг-стратегії в цілому можна об'єднати у три загальні групи – стратегії вирішення проблем, пошуку соціальної підтримки та уникнення.

Дослідження проблеми опанування призводить нас до цілого ряду висновків. По-перше, необхідно вивчати ситуативні змінні, або так звані важкі життєві ситуації (Л.І. Анциферова, Р. Лазарус і С. Фолькман), по-друге, досліджувати ті особистісні властивості, які визначають стиль реагування на ситуацію (П. Коста, Р. Маккрі, Я. Стреляу). Наприклад, проблемно-орієнтований стиль спрямований на раціональний аналіз проблеми і полягає в розробці плану вирішення важкої ситуації. Він заснований на таких діях людини, як пошук необхідної інформації, самостійне опрацювання ситуації, звернення по допомогу до інших, більш компетентних людей. Суб'єктно-орієнтований стиль є наслідком емоційного реагування на ситуацію і проявляється у вигляді небажання розбиратися в проблемі, зсув на інші, релаксуючі види діяльності – вживання їжі, алкоголю (Сирота, 2001). Незважаючи на всесвітнє визнання теорії копінгу, у дослідженнях стресу і життєвих подій неоднозначно оцінюють значення та механізми впливу копінгів на стрес і самопочуття. Найбільш розробленою і використовуваною в психологічних дослідженнях є концепція Р. Лазаруса.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У вітчизняній літературі недостатньо систематизованої інформації із проблеми копінг-поведінки підлітків, які мають делінквентну поведінку.

Постановка завдання та цілей статті. Вивчи-

ти особливості копінг-стратегій підлітків та їх особливості у підлітків-делінквентів. Для досягнення поставленої мети необхідно було вирішити наступні задачі: проаналізувати особливості становлення копінг поведінки в підлітковому віці та встановити її зв'язок із порушеннями поведінки, визначити основні складні життєві ситуації для підлітків, виявити провідні стратегії копіngu в підлітків та провести порівняльний аналіз копінг-стратегій схильних до делінквентної поведінки підлітків та підлітків з нормативною поведінкою.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань були використані такі методи дослідження: теоретичні: аналіз і узагальнення психологічної літератури з проблеми дослідження, класифікація, побудова аналогій; емпіричні: «Опитувальник визначення схильності до девіантної поведінки» (О.М. Орел), «Опитувальник способів подолання» (Ways of Coping Questionnaire – WCQ) Р. Лазаруса та С. Фолкман, опитувальник Дж. Амірхана «Індикатор копінг-стратегій», метод аналізу продуктів діяльності (контент-аналіз описів важких ситуацій). Для встановлення достовірності відмінностей між групами використовувався непараметричний критерій Манна-Уїтні.

Основний матеріал с аргументованим поясненням отриманих результатів дослідження. Дослідження проводилось на базі Мелітопольського вищого професійного училища у 2020 р. Учасниками дослідження стала група підлітків 14-15 років у кількості 40 осіб.

У першому етапі нашого дослідження важливо було виявити, які життєві ситуації підлітки вважають важкими. Зокрема, було встановлено, які життєві ситуації є для підлітків важкими в цілому. Нами також встановлено важкі ситуації взаємодії, що характерні для підлітків-делінквентів і їх законослухняних ровесників.

Групи схильних до делінквентної поведінки та законослухняних підлітків були виділені за допомогою «Опитувальника визначення схильності до девіантної поведінки» (автор О.М. Орел). Це стандартизований тест-опитувальник, що призначений для вимірювання готовності (схильності) підлітків до реалізації різних форм поведінки, що відхиляється від норми. Психодіагностичні шкали опитувальника вимірюють готовність (схильність) до реалізації окремих форм девіантної по-

ведінки. Нами було використано чоловічий та жіночий варіанти опитувальників, але гендерні відмінності до уваги не бралися. Опитувальник включає такі шкали: шкала установки на соціально-бажані відповіді; шкала схильності до подолання норм і правил; шкала схильності до адиктивної поведінки; шкала схильності до саморуйнівної поведінки; шкала схильності до агресії та насильства; шкала вольового контролю емоційних реакцій; шкала схильності до делінквентної поведінки. Враховуючи мету нашого дослідження ми брали до уваги лише дві шкали із запропонованих: шкала схильності до подолання норм і правил, шкала схильності до делінквентної поведінки.

Шкала «Схильність до подолання норм і правил» вимірює схильність досліджуваних до подолання будь-яких норм і правил, заперечення загальноприйнятих норм і цінностей, зразків поведінки. Якщо результати, потрапляють в діапазон 50-60 Т-балів, то це свідчать про вираженість вказаних тенденцій, неконформістські установки досліджуваних, про їх схильність протиставляти власні норми і цінності груповим, тенденції «порушувати спокій», шукати труднощі, які можна було б подолати. Показники 60-70 Т-балів свідчать про надзвичайну вираженість неконформістських тенденцій, проявів негативізму, але можуть бути сумнівними. Результати понад 70 Т-балів є досить сумнівними і вимагають виявлення за допомогою додаткових методів ставлення досліджуваного до ситуації психодіагностичного обстеження.

Шкала схильності до делінквентної поведінки сформована з тверджень, які диференціюють «звичайних» підлітків та осіб із зафіксованими правопорушеннями. Шкала вимірює готовність (схильність) підлітків до реалізації делінквентної поведінки. Показники в діапазоні 50-60 Т-балів свідчать про наявність делінквентних тенденцій, а вищі 60 Т-балів показують високу готовність до її реалізації. Показники нижче 50 Т-балів в поєднанні з високими показниками за шкалою 1 свідчать про високий рівень соціального контролю.

Для встановлення характерних для підліткового віку стратегій опанування важкими ситуаціями соціальної взаємодії нами було використано опитувальник «Опитувальник способів подолання» (Ways of Coping

Questionnaire – WCQ), Р. Лазаруса та С. Фолкман (Лазарус, 1970). Він використовується найчастіше серед призначених для діагностики стратегій подолання. Методика адаптована Т.Л. Крюковою, Є.В. Куфтяк, М.С. Замишляєвою. «Опитувальник способів опанування» розроблений для визначення копінг-механізмів, способів подолання труднощів у різних сферах психічної діяльності (копінг-стратегій). Опанування життєвих труднощів, як стверджують автори методики, є постійно змінюваними когнітивними і поведінковими зусиллями індивідів, що спрямовані на управління специфічними зовнішніми і (або) внутрішніми вимогами. Вимоги, оцінюються як такі, що випробовують або перевищують ресурси особистості.

Шкали методики вимірюють напруженість різних видів копінгу: конфронтаційний копінг, що включає агресивні зусилля щодо зміни ситуації, певну ворожість і готовність до ризику; дистанціювання, як когнітивні зусилля з метою відокремитися від ситуації і зменшити її значимість; самоконтроль, що полягає в зусиллях направлених на регулювання своїх почуттів і дій; пошук соціальної підтримки (зусилля в пошуку інформаційної, дієвої та емоційної підтримки); прийняття відповідальності передбачає визнання своєї ролі в проблемі і спроби її вирішення; втеча-уникнення - прагнення і поведінкові зусилля, спрямовані на втечу або уникнення проблеми; планування вирішення проблеми - довільні проблемно-фокусовані зусилля з метою зміни ситуації; позитивна переоцінка - зусилля спрямовані на створення позитивного значення та фокусування на зростанні власної особистості.

Методика «Індикатор копінг-стратегій», розроблена Д. Амірханом та адаптована Н.А. Сиротою і В.М. Ялтонським, включає три узагальнених шкали і призначена для діагностики домінуючих копінг-стратегій особистості: вирішення проблем, пошук соціальної підтримки та уникнення. Це єдина копінгова методика, створена виключно емпіричним шляхом (Ільїн. 2011).

Стратегії вирішення проблем – це активні поведінкові стратегії, при яких людина намагається використовувати всі наявні в неї особистісні ресурси для пошуку можливих способів ефективного вирішення проблеми. Стратегії пошуку соціальної підтримки – це активні поведінкові стратегії, при яких людина для ефек-

тивного вирішення проблеми звертається за допомогою і підтримкою до навколишнього середовища: родини, друзів, значимих інших. Стратегії уникнення – це поведінкові стратегії, за допомогою яких людина намагається уникнути контакту з навколишньою дійсністю, втекти від вирішення проблем. Саме ця стратегія є основною у формуванні дезадаптивної, псевдоопановуючої поведінки. Вона спрямована на подолання або зниження дистресу людиною, яка знаходиться на більш низькому рівні розвитку. Використання цієї стратегії зумовлено недостатністю розвитку копінг-ресурсів та навичок активного вирішення проблем. Однак вона може носити адекватний або неадекватний характер в залежності від конкретної стресової ситуації, віку та стану ресурсної системи особистості. Для кожної стратегії визначено три рівні її виявлення: низький, середній та високий.

Щоб встановити ситуації, які є складними, стресовими для підлітків, після встановлення контакту та діагностування копінг-стратегій, ми просили досліджуваних, розповісти про складні ситуації їх життя та описати кілька таких складних ситуацій, те, як вони їх вирішували та що відчували. Контент-аналіз історій дозволив виявити не тільки важкі ситуації взаємодії для підлітків, але й отримати додаткову інформацію про особливості опанування важкими ситуаціями в підлітковому віці. Цінність такого підходу в тому, що він дає можливість виявити приховані тенденції у відповідях, точно реєструвати зовні невиразні показники в об'ємних масивах емпіричних даних.

На початковому етапі роботи для виділення двох вибірок (підлітків схильних до делінквентної поведінки (група 1) та підлітків з нормативною поведінкою (група 2) нами була використана методика «Опитувальник визначення схильності до девіантної поведінки» (автор О.М. Орел). Зокрема, Шкала схильності до делінквентної поведінки та Шкала схильності до порушення норм та правил (Фетіскін, 2002).

Було встановлено, що 33 % опитаних мають помірно виражену тенденцію давати соціально бажані відповіді, а 25 % - тенденцію демонструвати умисне прагнення показати себе кращим, 42 % - настороженість стосовно дослідження чи психодіагностичної ситуації. Це спонукало нас приділити особливу увагу

встановленню контакту з досліджуваними. Було виявлено також схильність підлітків до девіантної поведінки, особливо у формі до агресії та насилля.

Оцінюючи результати, ми виділили групу підлітків (20 осіб), які отримали від 50 до 60 Т-балів за другою та сьомою шкалами. Вони були віднесені до групи делінквентів (група 1). Цей діапазон результатів свідчить про наявність делінквентних тенденцій, схильність до порушення норм та правил, неконформістські установки, схильність протиставляти власні норми і цінності груповим, тенденцію «порушувати спокій», шукати труднощі, які можна було б подолати. Друга група (20 підлітків), які набрали менше 50 Т-балів за обома шкалами були віднесені до групи з нормативною поведінкою (група 2), оскільки вони не схильні до порушення норм та правил.

Окрім того, використавши метод експертної оцінки (ми опитали класних керівників-майстрів), ми підтвердили точність виділення саме таких груп. Ми встановили, що більшість досліджуваних, які потрапили у вибірку делінквентів стояли (чи стоять) на обліку у Ювенальній превенції. Вони здійснювали певні проступки, мали приводи в поліцію (15 осіб), систематично порушували поведінку, отримували догани у навчальному закладі (16 осіб). Експертні оцінки викладачів, майстрів та завуча з виховної роботи підтвердили встановлені факти. У результаті було виділено 2 групи досліджуваних: підлітки схильні до делінквентної поведінки (група 1) та підлітки з нормативною поведінкою (група 2).

Відповідно до завдань дослідження, ми запропонували досліджуваним обох груп розповісти про складні ситуації їх життя, описати кілька таких склад-

них ситуацій, те, як вони їх вирішували, що відчували. Аналіз розповідей (текстів) дозволив виявити складні ситуації в розумінні підлітків-делінквентів та підлітків з нормативною поведінкою та особливості їх переживання.

Для узагальненої групи підлітків важкими ситуаціями виявилися: сварка з друзями (14,3 %), конфлікт з батьками (13 %), нерозділене кохання (10,7 %), хвороби близьких (9,3 %) та «без грошей» (7,2 %). Тож умовно можна виділити три найбільші сфери важких ситуацій: взаємодія з однолітками, сім'я, навчання.

Порівняння груп виявило деякі відмінності. Для делінквентних підлітків найбільш складними виявилися ситуації: «сварка з друзями» (21,4 %), «конфлікти з батьками» (17,25 %), «викликають до дошки» (15,5 %), «відсутність грошей» (13,8 %), «хворіють близькі» (11 %), «невзаємне кохання» (10,3 %), «вчителька не любить» (7,9 %) та «розлучення батьків» (2,7 %). Тобто переважаючими важкими ситуаціями є ситуації взаємодії з іншими. На сімейні ситуації припадає 30,95 % всіх ситуацій. На ситуації, пов'язані з навчанням - 22,4 %, а ситуації взаємодії з однолітками - 30,7 % всіх описів важких ситуацій.

Для підлітків з нормативною поведінкою складними є наступні ситуації: коли «не готовий до уроку» (18,5 %), «не розумію матеріалу» (5,2 %), «не маю друзів» (17,7 %), «викликали до дошки» (11,3 %), «я хворію» (4,6 %), «мене не розуміють» (18,3 %) та «немає чого вдягнути» (3,3 %). Сімейні ситуації не згадуються. На ситуації, пов'язані з навчанням припадає (35 %) описаних ситуацій, взаємодії – з однолітками (17,7 %). Узагальнені результати представлено на рис. 1.

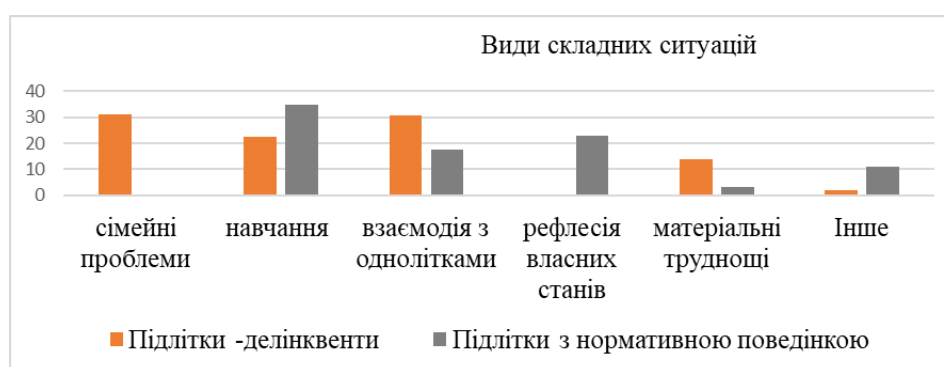

Рис 1. Види складних ситуацій у досліджуваних групах підлітків

Тож у підлітків схильних до делінквентної поведінки частіше зустрічаються важкі сімейні ситуації та ситуації взаємодії друзями. Навчання залишається больовою точкою в обох групах. Важкими для обох груп виявляються ситуації матеріального характеру «немає грошей» чи «немає чого вдягти». Але лише у групі підлітків з нормативною поведінкою описані ситуації, в яких підлітки рефлексують з приводу власних станів. Наприклад, ситуація власної хвороби чи «мене не розуміють». Однак, вони не називають важкими ситуації сімейної взаємодії. Можемо припустити, що такі ситуації або ж не є для них важкими, або ж, навпаки, табууються. Загалом кількість типів важких ситуацій у групі підлітків з нормативною поведінкою менша, ніж у делінквентів. Відмінним є і те, що в законослухняних підлітків є ситуації, пов'язані із собою, власними переживаннями, а у делінквентів - з сім'єю, найближчим оточенням та однолітками.

Ми припускали, що відмінності чітко проявляються в стратегіях опанування складними ситуаціями. Серед різноманіття стратегій в описах зустрічалися: активність, стримування емоцій, уникнення, взаємодія з оточенням, агресивність. Тож підлітки у складних життєвих ситуаціях не шукають ефективних способів вирішення проблем планування, використання ресурсів оточення, а намагаються уникнути їх вирішення, що і описано в психологічній літературі. У них проявляється тенденція приховувати емоції у складних ситуаціях від оточуючих та прояв агресивності як до оточуючих, так і до себе. Ці способи вирішення проблем є одним із чинників, що спонукають підлітків до прояву делінквентності.

Отже, законослухняні підлітки частіше прагнуть використовувати ефективніші шляхи адаптації до важких ситуацій, пов'язані з її зміною, плануванням і взаємодією з соціальним оточенням. Відомо, що, навпаки, підлітки з девіантною поведінкою частіше використовують неефективні стратегії подолання важких ситуацій, такі як – уникнення, пасивність, прояв агресії та стримування емоцій, що сприяють їх делінквентності та дезадаптації.

З метою встановлення стратегій опанування важкими ситуаціями у підлітків нами були використано «Опитувальник способів опанування» (Р. Лазарус, Л. Фолкман) та опитувальник Дж. Амірхана «Індикатор копінг-стратегій». Ми враховували, що згідно з класифікацією Е. Хейма, стратегії можна поділити на: когнітивні, поведінкові та емоційні копінг-стратегії та за ступенем їх адаптивних можливостей на адаптивні, відносно адаптивні і неадаптивні. Адаптивні: когнітивні стратегії – самоконтроль та відповідальність; поведінкові – соціальна підтримка та планування. Неадаптивні: емоційні копінг-стратегії – конфронтація; когнітивні – дистанціювання; поведінкові – уникнення. До відносно адаптивних: когнітивні – позитивна переоцінка.

Встановлені особливості подолання стресу підлітками обох досліджуваних груп відображено в табл. 1.

Найбільш напруженим копінгом в узагальній групі досліджуваних є конфронтаційний копінг (M=10,25 балів), уникнення (M=11,45), та самоконтроль (M=11,1), що загалом відповідає віковим особливостям.

Порівнявши середні значення отримані по шка-

Таблиця 1.

**Особливості копінг-стратегій підлітків
(за «Опитувальником способів подолання» Р. Лазаруса та С. Фолкмана)**

Групи	Копінг-стратегії (бали)							
	Конфронтація	Дистанціювання	Самоконтроль	Соціальна підтримка	Прийняття відповідальності	Уникнення	Планування	Позитивна переоцінка
Група 1 (схильні до делінквентної поведінки)	12,8	11,1	11,8	9,7	7,1	13,5	7,3	11,2
Рівень напруження копіngu	B	C	B	C	C	B	C	C
Група 2 (нормативна поведінка)	7,7	8,6	10,4	8,9	5,2	9,4	9,7	9,6
Рівень напруження копіngu	C	C	C	C	H	C	C	C
Узагальнена група	10,1	9,85	11,1	9,3	6,2	11,45	8,5	10,4
Рівень напруження копіngu	C	C	C	C	H	C	C	C

лах копінг-тесту Лазаруса ми виявили наявність високого рівня напруження копінгів «уникнення» ($M=13,5$), «конфронтація» ($M=12,8$) та «самоконтроль» ($M=11,8$) у підлітків-делінквентів та відсутність копінгів з високим рівнем напруження у підлітків з нормативною поведінкою.

Стратегія втечі-уникнення, якій надають перевагу досліджувані групи 1 (підлітки схильні до делінквентної поведінки), передбачає спроби подолання особистістю негативних переживань через заперечення проблеми, фантазування, невиправдані очікування, відволікання тощо. Оскільки стратегія достатньо виражена, то можуть спостерігатися неконструктивні форми поведінки в стресових ситуаціях: заперечення або повне ігнорування проблеми, ухилення від відповідальності і дій, пасивність, нетерпіння, спалахи роздратування, занурення в фантазії, переїдання, вживання алкоголю, з метою зниження болісної емоційної напруги. Цей вид стратегії вважається корисним у разі необхідності швидко реагувати в стресогенних ситуаціях. Виявлено, що цей вид копіngu поєднується з «конфронтацією» ($M=12,8$). Стратегія конфронтації передбачає спроби вирішення проблеми за рахунок не завжди цілеспрямованої поведінкової активності, здійснення конкретних дій, спрямованих або на зміну ситуації, або на відреагування негативних емоцій. Оскільки цій стратегії надається істотна перевага, ми можемо передбачити імпульсивність в поведінці, ворожість, труднощі планування дій, прогнозування їх результату, невиправдана завзятість. Копінг-дії при цьому втрачають свою цілеспрямованість і стають переважно результатом розрядки емоційної напруги. Хоча цей вид копіngu розглядають як неадаптивний, але при помірно-му використанні він забезпечує здатність особистості долати труднощі, енергійність і підприємливість при вирішенні проблемних ситуацій, вміння відстоювати власні інтереси, справлятися з тривогою в стресогенних умовах, тобто можливість активного протистояння труднощам і стресогенним впливам.

Загалом, як ми бачимо, поєднання цих копінгів вказує на схильність до емоційного відреагування через дію, фантазування. Однак вони поєднуються із стратегією «самоконтроль». Це свідчить про спрямування зусиль на регулювання своїх почуттів та дій у складній

життєвій ситуації. Стратегія «конфронтація» відповідає за агресивні зусилля у прагненні змінити ситуацію та готовність до ризику. Це також вказує на виражену дезадаптацію досліджуваних. Копінг-стратегії «дистаціювання» ($M=11,1$), «пошук соціальної підтримки» ($M=9,7$) та «позитивна переоцінка» ($M=11,2$) мають середній рівень вираження, але жоден із копінгів підлітків-делінквентів не має адаптивного варіанту, який відповідає низькому рівню. Найближчою до адаптивної виявилися стратегії «планування» ($M=7,3$) та «прийняття відповідальності» ($M=7,1$). Тобто неадаптивні копінг-стратегії більше характерні цій групі.

За даними О.Р. Ісаєвої, слабе використання активних проблемно-вирішуваних стратегій, показує високий рівень напруження захистів. Зокрема, встановлено позитивний кореляційний зв'язок копінгів «уникнення» та «конфронтація» та негативного кореляційного зв'язку копіngu «самоконтроль» з механізмом захисту регресія. Переважання в структурі особистості цих захисних механізмів не тільки не сприяє аналізу об'єктивної проблемної ситуації і пошуку шляхів виходу з неї, але й приводить до втрати самовладання самоконтролю. З'являються незрілі, емоційні, стереотипні патерни поведінки. Зокрема, ми бачимо сильне напруження копінгів «втеча-уникнення» та «конфронтація», що вказує на процес формування захисно-оборонного стилю копіngu у цій групі. Одночасно ми бачимо сильне напруження копіngu «самоконтроль». Це вказує на можливість використання активно-проблемно вирішуваних стратегій. Слабе напруження копінгів «прийняття відповідальності» та «планування вирішення проблеми» свідчить на користь формування пасивно-оборонного та емоційно-сфокусованого стилю копінг-поведінки.

У групі підлітків з нормативною поведінкою не виявилось жодної копінг-стратегії високого рівня напруги. Найменш напруженим є копінг «прийняття відповідальності» ($M=5,23$ балів), що відповідає за визнання своєї ролі в проблемі та одночасне здійснення спроб її вирішення. Стратегія «конфронтація» ($M=7,7$) знаходиться на рівні дуже близькому до низького, що свідчить про відносно адаптивний варіант копіngu. Тобто підлітки з нормативною поведінкою, на відміну від делінквентів, не схильні до агресивних зусиль та ризику у

вирішенні складних ситуацій. Найбільш напруженими є стратегії «самоконтроль» ($M=10,4$), «планування» ($M=9,7$) та «позитивна переоцінка» ($M=9,6$ балів). Але вони мають середній рівень напруження копінгу. Тобто адаптаційний потенціал особистості знаходиться в пограничному стані. Тож бачимо поєднання проблемно-сфокусованих та емоційно-орієнтованих копінг-стратегій, що реалізуються в поведінковій та емоційній сферах. За даними О.Р. Ісаєвої, поєднання копінгів планування вирішення проблеми, позитивна переоцінка ситуації, пошук соціальної підтримки, самоконтроль, прийняття відповідальності, що позитивно корелюють між собою, представляє активну проблемно-орієнтовану поведінку оволодіння, що спрямована на пошук інформації, допомогу соціального оточення, збереження контролю над почуттями і діями, когнітивну переробку ситуації. Загалом це активний проблемно-вирішувачий стиль, що включає спектр поведінкових, когнітивних та емоційних копінг-стратегій і є ситуаційним реагуванням. У нашій досліджуваній групі 2 (підлітки з нормативною поведінкою) ми можемо констатувати певну схожість з цим стилем. Однак,

ного критерію Манна-Уїтні виявило достовірність відмінностей за шкалами «дистанціювання» $U_{\text{емп}}=112$, «прийняття відповідальності» $U_{\text{емп}}=110,5$, «уникнення» $U_{\text{емп}}=97,5$, «планування» $U_{\text{емп}}=105$ (при критичному значенні 114 $p \leq 0,01$ та 138 $p \leq 0,1$).

Для визначення базових копінг-стратегій підлітків була використана методика «Індикатор копінг-стратегій» Д. Амірхана. Методика дозволяє виявити три базові види стратегій: «стратегія розв'язання проблем», «стратегія пошуку соціальної підтримки», «стратегія уникнення». Встановлені дані виявили відмінності між досліджуваними групами, що підтверджують встановлені вище особливості копінг-стратегій підлітків-делінквентів та підлітків з нормативною поведінкою. Встановлені базові копінг-стратегії підлітків-делінквентів та законослухняних підлітків відображено в таблиці 2.

В цілому в узагальненій групі всі три види базових стратегій мають середній рівень вираження. Однак порівняння груп між собою виявляє рід важливих розбіжностей. Ми можемо констатувати високий рівень схильності до використання стратегії уникнення про-

Таблиця 2.

Базові копінг-стратегії підлітків-делінквентів та підлітків з нормативною поведінкою (за опитувальником «Індикатор копінг-стратегій» Д. Амірхана)

Досліджувані групи	Стратегія розв'язання проблем (бали)	Стратегія пошуку соціальної підтримки (бали)	Стратегія уникнення (бали)
Група 1	25	26	28
Група 2	28	25	21
Узагальнена група	26,5	25,5	25,5

слід звернути увагу на низьке напруження копінгу «прийняття відповідальності» та вираженість копінгів «уникнення» та «дистанціювання», що протидіють формуванню вказаного активно проблемно-вирішувачого стилю.

Отримані результати вказують, що підлітки з нормативною поведінкою в складних життєвих ситуаціях активніше здійснюють довільні, проблемно-сфокусовані зусилля по зміні ситуації, аналізують способи вирішення проблеми, ніж досліджувані іншої групи. Вони більше схильні до уникнення, дистанціювання, конфронтації, що є емоційними способами відреагування. Хоча вони можуть використовувати і ефективні стратегії, такі як, наприклад, самоконтроль.

Порівняння даних за допомогою непараметрич-

blem у підлітків-делінквентів ($M=28$ балів). Тобто, схильність незалежно від ситуації використовувати поведінкові стратегії уникнення контакту з навколишньою дійсністю, уникнення вирішення проблем. Середній рівень напруження у цій групі мають стратегії «вирішення проблем» ($M=25$) та «стратегія соціальної підтримки» ($M=26$). Це означає, що в репертуарі стратегій опанування даної групи є активні поведінкові стратегії. Особливістю цих стратегій є схильність використовувати наявні особистісні ресурси для пошуку можливих способів ефективного вирішення проблеми, звернення за допомогою і підтримкою до оточення. При наявності цих стратегій, перевага надається способу уникнення проблем. Натомість у групі підлітків з нормативною поведінкою «уникнення» ($M=20$ балів) є

мало використовуваною стратегією. Ця група (група 2) схильна до «вирішення проблем» ($M=28$). Рівень напруження цієї базової стратегії близький до високого. Більш вираженою є схильність до пошуку соціальної підтримки, що теж має середній рівень ($M=25$ балів) прояву. Тож підлітки з нормативною поведінкою, на відміну від делінквентів, частіше у складних ситуаціях, використовують активні поведінкові стратегії. Вони намагається використовувати всі наявні особистісні ресурси для пошуку можливих способів ефективного вирішення проблеми, а не прагнуть втекти від вирішення проблем та уникнути контакту з навколишньою дійсністю.

Згідно класифікації Э. Хейма, стратегії можуть поділятися на групи: неадаптивні - уникнення проблем та адаптивні - вирішення проблем та соціальна підтримка. Тож у делінквентів явно проявляється схильність до неадаптивної стратегії «уникнення проблем», а у підлітків з нормативною поведінкою адаптивна «вирішення проблем». Виявлені особливості підтверджують наше припущення про відмінності між досліджуваними групами. Це вказує на недостатність розвитку особистісних копінг-ресурсів і навичок активного розв'язання проблем у групі 1 (підлітки з делінквентною поведінкою). Загалом можемо констатувати використання всіх трьох вказаних стратегій у підлітковому віці без особливої схильності до певної з них, що є ефективним. Це показує гнучкість реагування, його залежність від ситуації.

Відмінності у використанні копінг-стратегій були підтвердженні непараметричним критерієм Манна-Уїтні: «вирішення проблем» $U_{\text{емп}} = 108,5$, «уникнення проблем» $U_{\text{емп}} = 35$ (при критичному значенні 114 $p \leq 0,01$ та 138 $p \leq 0,1$).

Отже, встановлено, що найбільш важкими життєвими ситуаціями для підлітків-делінквентів і законслухняних підлітків є: конфлікт з батьками, сварка з друзями, нерозділене кохання, хвороби близьких та відсутність грошей. Підлітки-делінквенти переживають більше складні ситуації. Система копінгів підлітків з делінквентною поведінкою більш напружена, що вказує на переживання ними більшого рівня стресу.

Результати дослідження вказують, що підлітки-делінквенти схильні використовувати неадаптивні ко-

пінг-стратегії «уникнення» та «конфронтація» у важких життєвих ситуаціях, але в поєднанні з самоконтролем. Підлітки з нормативною поведінкою схильні до адаптивних копінг-стратегій «планування вирішення проблеми», «прийняття відповідальності», «соціальна підтримка». Встановлені відмінності виявилися статистично достовірними.

Підлітки-делінквенти мають недостатній рівень особистісних копінг-ресурсів та навичок активного розв'язання проблем. Схильні до уникнення, як базової стратегії опанування важкими ситуаціями, емоційного відреагування у вигляді відсторонення (дистанціювання) та уникнення вирішення проблеми, що може проявлятися в тривожності, емоційному напруженні на фоні збереження надії на позитивне вирішення ситуації, уникнення ситуації в думках, відмови замислюватись про свою відповідальність, що поєднується з бажанням самоконтролю. Загалом це свідчить про формування пасивного, незрілого емоційного стилю подолання стресу, що ймовірно є стійкою характерологічною поведінкою.

У підлітків з нормативною поведінкою зафіксовано переважання стратегій, що поєднуються в активний стиль реагування. Базовою є орієнтація на вирішення. На відміну від підлітків-делінквентів, підлітки з нормативною поведінкою схильні до прийняття відповідальності та планування. Їх реагування є більше ситуаційним та гнучким.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Подолання складних життєвих ситуацій вимагає мобілізації особистих ресурсів, які проявляються в копінг-стратегіях. Їх особливості в значній мірі залежать від особистісних особливостей, життєвого досвіду та ситуаційних факторів, які визначають індивідуальну своєрідність стратегій опанування.

Копінги орієнтовані на адаптування особистості до вимог ситуації, пом'якшення її вимог, уникнення чи звикання до них. В цілому, це зменшує вплив важкої ситуації, забезпечує та підтримує фізичне, психічне здоров'я особистості, її добробут, задоволеність соціальними відносинами. Серед різноманіття копінг-стратегій виділяють емоційні, когнітивні та поведінкові копінгі. Базовими є копінг-стратегії, що орієнтовані на вирішення проблем, пошук соціальної підтримки та

уникнення.

Підлітковий вік – період в розвитку особистості, наповнений складними життєвими ситуаціями. Центральне особистісне новоутворення цього періоду – становлення нового рівня самосвідомості, Я-концепції, що виражається в прагненні зрозуміти себе, свої можливості і особливості, свою схожість з іншими людьми і свою унікальність, неповторність. У підлітковому віці активно триває процес опанування способами подолання життєвих труднощів. Особлива роль в його успішності належить особливим емоційно підтримуючим взаєминам зі значущими дорослими. У підлітковому віці копінг-поведінка активно формується та є передумовою психологічного добробуту. Вона спрямована на підвищення адаптації підлітків і проявляється через сукупність копінг-стратегій.

Вивчення причин делінквентної поведінки показує, що вони тісно пов'язані зі стратегіями подолання життєвих труднощів. У процесі розвитку делінквентності формуються дезадаптивні поведінкові патерни, що перешкоджають адекватному подоланню стресових ситуацій, що підтверджується даними, отриманими в ході дослідження.

Порівняння копінг-стратегій досліджуваних груп свідчить про якісну відмінність структури копінгів у складних життєвих ситуаціях для підлітків з нормативною та делінквентною поведінкою. Встановлено, що підлітки переживають ряд складних ситуацій. Основні з них пов'язані із взаємодією ровесниками, сімейними ситуаціями та навчанням. Підлітки-делінквенти переживають більше складних ситуацій, ніж підлітки з нормативною поведінкою. Це складні ситуації взаємодії з однолітками та сімейні ситуації. Підлітки з нормативною поведінкою складними називають також ситуації в яких вони рефлексують з приводу власних станів.

Система копінгів підлітків з делінквентною поведінкою напружена більше, що вказує на переживання ними вищого рівня стресу.

Базові копінг-стратегії у підлітковому віці загалом рівномірно виражені, що показує ефективність, гнучкість реагування та залежність від ситуації. Підлітки-делінквенти схильні до використання стратегії уникнення. Напруженими у них є копінг, орієнтований на уникнення, конфронтацію та самоконтроль, що слугу-

ють як розрядці емоційної напруги, так і спробам її контролю. Загалом це вказує на формування захисно-оборонного стилю копінг в цій групі.

Підлітки з нормативною поведінкою тяжіють до використання загальної стратегії «вирішення проблем» та активних адаптивних стратегій. Вони поєднують проблемно-сфокусовані та емоційно-орієнтовані копінг стратегії, що формують активний проблемно-вирішувачий стиль. Однак мало напруженим є копінг, що передбачає прийняття відповідальності. Виражені копінг спрямовані на уникнення та дистанціювання, що протидіє формуванню вказаного стилю. Ресурсом є «соціальна підтримка», що фактично є психологічною основою стресостійкості. Підлітки з нормативною поведінкою, на відміну від делінквентів, схильні до прийняття відповідальності та планування. Їх реагування більше ситуаційне та гнучке.

Отримані дані дозволяють розширити уявлення про причини, які лежать в основі деструктивної поведінки підлітків. Проведене нами дослідження має практичне значення, його результати можуть бути використані психологами та соціальними педагогами для визначення шляхів оптимізації психічного розвитку у підлітків та підлітків з делінквентною поведінкою, зокрема через цілеспрямоване формування у них більш ефективних копінг-стратегій.

References:

- Andreeva. G. M. (2001). *Sotsialnaya psihologiya [Social Psychology] (dlya vysshikh uchebnykh zavedeniy)*. Moskva, Rossiya: Aspekt Press.
- Barabash, O. (2016). Ponyattya, mezhl ta vidi postkrimlnalnoyi povedlnki [Understand, between and and see post-critical behavior]. *Visnik Natsionalnogo unIversitetu "LvIvska polltehnIka", YuridichnI nauki* (855), s. 13-17. Dostupno za URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpum_2016_855_4
- Bodrov, V. A. (2006). *Psihologicheskii stress: razvitie i preodolenie [Psychological stress: development and overcoming]*. Moskva, Rossiya: PER SE.
- Bozhovich, L. I. (2008). *Lichnost i ee formirovanie v detskom vozraste [Personality and its formation in childhood] (mastera psihologii)*. Sankt- Peterburg, Rossiya: Piter.
- Vasilenko, M. M. (2020). *Do problemi modelyuvannya vboru koplng-*

- strategyi u profeslynl dlyalnostI pratslvnlv organlv vntrlshnlh sprav [Before the problem of modeling the choice of copying strategy at the professional activity of the professional bodies of the internal reference]. Dostupno za URL: <https://goo.su/2SIK>
- Kitaev-Smyk, L. A. (2009). Psihologiya stressa: psihologicheskaya antropologiya stressa [The Psychology of Stress: The Psychological Anthropology of Stress] (tehnologii psihologii). Moskva, Rossiya: Akademicheskij projekt.
- Kryukova, T. L. (2013). Psihologiya sovladayushchego povedeniya: sovremennoe sostoyanie i psihologicheskie, sotsiokulturnye perspektivy [Psychology of coping behavior: current state and psychological, socio-cultural perspectives]. Vestnik KGU im. N. A. Nekrasova, tom -19 (5), s 184-188.
- Lazarus, R. (1970). Teoriya stressa i psihofiziologicheskie issledovaniya [Stress theory and psychophysiological research]. Myasishev, V. N (red), Emotsionalnyy stress (s. 178-209). Leningrad, Rossiya: IzdLGU.
- Libina, A. V. (2008). Sovladayushchiy intellekt: chelovek v slozhnoy zhiznnoy situatsii [Coping intelligence: a person in a difficult life situation] (psihologicheskoe obrazovanie). Moskva, Rossiya: Eksmo.
- Ilin, E. P. (2011). Psihologiya individualnykh razlichiy [The psychology of individual differences] (mastera psihologii). Sankt-Peterburg, Rossiya: Piter.
- Nartova-Bochaver, S. K. (1997). «Coping behavior» v sisteme ponyatiy psihologii lichnosti ["Coping behavior" in the system of concepts of personality psychology]. Psihologicheskij zhurnal, tom-18 (5), s. 20-30.
- Raygorodskaya, D. Ya. (2001). Prakticheskaya psihodiagnostika. Metodiki i testyi [Practical psychodiagnostics. Techniques and tests] (uchebnoe posobie). Samara, Rossiya: Bahrah-M.
- FetlskIn, N. P., Kozlov, V. V., Manuylova, G. M. (2002). Sotsialno-psihologichna dagnostika rozvitku osobistostey I malih grup [Social and psychological diagnostics of development of specialties and malikh groups]. Moskva, Rossiya: Institut psihoterapiyi.
- Rasskazova, E. I., Gordeeva, T. O. (2011). Koping-strategii v psihologii stressa: podhodyi, metodyi i perspektivy issledovaniy [Coping strategies in stress psychology: approaches, methods and research perspectives]. Psihologicheskie issledovaniya, tom – 5 (3), s. - 17. Dostupno za URL: <http://psystudy.ru>.
- Sirota, N. A. (1994). Koping – povedenie v podrastkovom vozraste (doktorskaya dissertatsiya) [Coping - behavior in adolescence]. MGMSU, Sankt-Peterburg, Rossiya.
- Gritsenko, L. I. (2008). Teoriya i praktika obucheniya: integrativnyy podhod [Learning Theory and Practice: An Integrative Approach] (uchebnoe posobie dlya studentov vyisshih uchebnykh zavedeniy). Moskva, Rossiya: Izdatelskiy dom "Akademiya".
- Strahova, M. V. (2010). Stress i ego preodolenie (koping) po Lazarusu, Meyhenbaumu [Stress and its overcoming (coping) according to Lazarus, Meichenbaum]. Psihologicheskie issledovanie, tom – 3 (1), s. 22 – 28. Dostupno za URL: <http://psystudy.ru>.
- Prokof'eva, O. O. (2010). Psihologichni umovi zapoblgannya manipulyativnim mlzhosobistlnim stosunkam u yunatskomu vltsI (kandidatskaya dissertatsiya, NPU Im. MP Dragomanova [Psychological conditions for the prevention of manipulative interpersonal relationships in adolescence]. Dostupno za URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/9953/1/Prokof'eva.pdf>
- Carver, C. S. (1989) Otsenka koping-strategiy: teoreticheski obosnovannyiy podhod [Evaluating Coping Strategies: A Theoretically Based Approach]. Journal of Personality and Social Psychology, 56(2), s. 267-283. DOI: 10.1037//0022-3514.56.2.267
- Lazarus, R. S., Folkman, S. (1991). Kontseptsiya kopinga [The concept of coping] Columbia University Press, s. 189–206.
- Carver, C. S. (2010). Lichnost i koping-strategii [Personality and coping strategies]. Annual Review of Psychology, 61, s. 679-704. DOI: 10.1146/annurev.psych.093008.100352
- McCrae, R. R. (2000) Priroda vazhnee vospitaniya: temperament, lichnost i razvitie na protyazhenii vsey zhizni [Nature is more important than education: temperament, personality and development throughout life]. Journal of Personality and Social Psychology, 78(1), c. 173–186. DOI: 10.1037//0022-3514.78.1.173

Olesia Prokofieva

PhD in Psychological Sciences, Associate Professor, associate professor of the Department of Psychology, Bohdan Khmelnytsky State Pedagogical University in Melitopol, Melitopol (Ukraine)

Olga Prokofieva

Senior Lecturer, Department of Anatomy and Physiology of Human and Animals, Bohdan Khmelnytsky State Pedagogical University in Melitopol, Melitopol (Ukraine)

Bogdan Smirnov

Bachelor of Psychology, student for Master's degree, Bohdan Khmelnytsky State Pedagogical University in Melitopol, Melitopol (Ukraine)

THE FEATURES OF COPING STRATEGIES IN ADOLESCENCE

ABSTRACT

The article considers the features of coping strategies in adolescence. The article aim is to study and analyze adolescents' coping strategies and the coping features characteristic for delinquent adolescents. To achieve this goal, the authors solved the following tasks: to analyze the peculiarities of coping behavior in adolescence and to determine its connection with behavioral disorders, to identify life situations especially difficult for adolescents, to identify leading coping strategies in adolescents and to conduct comparative analysis of coping strategies used by delinquent adolescents and adolescents with normative behavior. The authors analyzed maladaptive coping strategies: confrontation strategy, escape-avoidance strategy, distancing strategy; as well as adaptive coping strategies: positive reassessment, self-control and responsibility, social support and planning.

Overcoming difficult life situations requires mobilization of personal resources, which is manifested in coping strategies. Their features largely depend on personal characteristics, life experience and situational factors that determine the individual uniqueness of mastering strategies. Among the variety of coping strategies, there are emotional, cognitive and behavioral coping. The coping strategies that focus on problem solving, seeking social support and avoidance are basic.

The authors conducted the study with two groups of adolescents with normative and delinquent behavior and found that adolescents with normative behavior, unlike delinquents, were not prone to aggressive efforts and risks in solving difficult situations. At the same time, delinquent

adolescents were characterized by maladaptive coping strategies.

Copings are aimed at adapting a person to the requirements of a situation, mitigating its requirements, avoiding or getting used to them. In general, it reduces the impact of a difficult situation, ensures and maintains an individual's physical and mental health, well-being, and satisfaction with social relations.

The obtained results indicate that adolescents with normative behavior in difficult life situations are more active in making arbitrary, problem-focused efforts to change the situation; they make more efforts to analyze ways to solve the problem than delinquent adolescents. Adolescents with normative behavior are prone to: planning, positive reassessment, self-control, acceptance of responsibility, and also have a low level of stress in copings. Delinquents clearly have a tendency to the maladaptive "avoiding problem" strategy. They are prone to confrontation, avoidance, detonation. Delinquent adolescents experience more difficult situations. The coping system of adolescents with delinquent behavior is more intense, which indicates that they experience higher levels of stress.

In adolescence, coping behavior is actively formed and is a prerequisite for psychological well-being. It aims to improve adolescents' adaptation and is manifested through a set of coping strategies.

The studied causes of delinquent behavior show that they are closely related to coping strategies. When delinquency is development, maladaptive behavioral patterns are formed that prevent adequate coping with stressful situations. This is confirmed by the data obtained during the study.

A comparison of coping strategies of the studied groups shows a qualitative difference in the structure of coping in difficult life situations for adolescents with normative and delinquent behavior.

The data obtained will expand the understanding of the causes underlying adolescents' destructive behavior. The authors' study is of practical importance, its results can be used by psychologists and social educators to identify ways to optimize mental development of all adolescents and adolescents with delinquent behavior, in particular through the purposeful formation of more effective coping strategies.

Key words: coping strategies, coping behavior, adolescence, adaptation, delinquent behavior, normative behavior.

Прокофьева Олеся Алексеевна

Кандидат психологических наук, доцент, доцент кафедры психологии, Мелитопольский государственный педагогический университет имени Богдана Хмельницкого, г. Мелитополь (Украина)

Прокофьева Ольга Анатольевна

Старший преподаватель кафедры анатомии и физиологии человека и животных, Мелитопольский государственный педагогический университет имени Богдана Хмельницкого, г. Мелитополь (Украина)

Смирнов Богдан Игоревич

Бакалавр психологии, соискатель высшего образования магистерского уровня, Мелитопольский государственный педагогический университет имени Богдана Хмельницкого, г. Мелитополь (Украина)

ОСОБЕННОСТИ КОПИНГ-СТРАТЕГИЙ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются особенности копинг-стратегий в подростковом возрасте. Целью статьи является изучение и анализ копинг-стратегий подростков и их особенности у подростков-делинквентов. Для достижения поставленной цели авторами решались следующие задачи: проанализировать особенности становления копинг-поведения в подростковом возрасте и установить ее связь с нарушениями поведения, определить основные сложные жизненные ситуации для подростков, выявить ведущие стратегии копинга у подростков и провести сравнительный анализ копинг-стратегий склонных к делинквентного поведения подростков и подростков с нормативным поведением. Авторы анализировали неадаптивные копинг-стратегии: стратегия конфронтации, стратегия бегства-избегания, стратегия дистанцирования; а также адаптивные копинг-стратегии: положительная переоценка, самоконтроль и ответственность, социальная поддержка и планирование.

Преодоление сложных жизненных ситуаций требует мобилизации личных ресурсов, которые проявляются в копинг-стратегиях. Их особенности в значительной степени зависят от личностных особенностей, жизненного опыта и ситуационных факторов, определяющих индивидуальное своеобразие стратегий освоения. Среди многообразия копинг-стратегий выделяют

эмоциональные, когнитивные и поведенческие копинг. Базовыми являются копинг-стратегии, ориентированные на решение проблем, поиск социальной поддержки и избегание.

Авторами проведено исследование двух групп подростков с нормативной и делинквентным поведением и установлено, что подростки с нормативным поведением, в отличие от делинквентов, не склонны к агрессивным усилиям и риска в решении сложных ситуаций. В то же время подросткам делинквент характерны неадаптивные копинг-стратегии.

Копинг ориентированы на адаптацию личности с требованиями ситуации, смягчение требований, предотвращения или привыкания к ним. В целом, это уменьшает влияние тяжелой ситуации, обеспечивает и поддерживает физическое, психическое здоровье личности, ее благосостояние, удовлетворенность социальными отношениями.

Полученные результаты указывают, что подростки с нормативным поведением в сложных жизненных ситуациях активно осуществляют произвольные, проблемно-сфокусированы усилия по изменению ситуации, анализируют способы решения проблемы, чем исследуемые другой группы. Они подвержены: планирование, положительной переоценки, самоконтроля, принятия ответственности, а также низкий уровень напряжения в копинг.

В делинквентов явно проявляется склонность к Неадаптивные стратегии «избегание проблем». Они склонны к конфронтации, избегание, дитанцирования. Подростки-делинквент переживают более сложные ситуации. Система копинг подростков с делинквентным поведением более напряженная, что указывает на переживания ими большего уровня стресса. В подростковом возрасте копинг-поведение активно формируется и является предпосылкой психологического благополучия. Она направлена на повышение адаптации подростков и проявляется через совокупность копинг-стратегий.

Изучение причин делинквентного поведения показывает, что они тесно связаны со стратегиями преодоления жизненных трудностей. В процессе развития делинквентности формируются дезадаптивные поведенческие паттерны, препятствующие адекватному

преодолению стрессовых ситуаций, это подтверждается данными, полученными в ходе исследования. Сравнение копинг-стратегий исследуемых групп свидетельствует о качественном различии структуры копинг в сложных жизненных ситуациях для подростков с нормативной и делинквентным поведением.

Полученные данные позволяют расширить представления о причинах, которые лежат в основе деструктивного поведения подростков. Проведенное авторами исследование имеет практическое значение, его результаты могут быть использованы психологами и социальными педагогами для определения путей оптимизации психического развития у подростков и подростков с делинквентным поведением, в частности через целенаправленное формирование у них более эффективных копинг-стратегий.

Ключевые слова: копинг-стратегии, копинг-поведение, подростковый возраст, адаптация, делинквентное поведение, нормативное поведение.

How to cite (як цитувати):

Prokofieva, O. , Smirnov, B. , Prokofieva, O. (2021). *THE FEATURES OF COPING STRATEGIES IN ADOLESCENCE. PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 7 (1), 82-98.
<https://doi.org/10.31108/1.2021.7.1.7> [in Ukrainian]

Дата отримання статті: 21.11.2020

Дата рекомендації до друку: 22.12.2020

Дата оприлюднення: 30.01.2021

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ОСОБИСТІСНОЇ МОТИВАЦІЇ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З АУТИЗМОМ

Жигайло Наталя Ігорівна¹, Сайко Христина Ярославівна²

¹ Доктор психологічних наук, професор кафедри теорії та історії політичної науки філософського факультету, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5686-2652>

² Доцент кафедри спеціальної освіти та соціальної роботи, Львівський Національний університет імені Івана Франка, м. Львів (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4397-6930>

UDC: 377.924.365+374.3

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена вирішенню питань формування психологічних та педагогічних передумов корекційної роботи з аутичними дітьми. Обґрунтовано принципи та методи взаємодії дорослих з дітьми аутистичного спектру порушень. Зазначено, що корекційна робота з аутичною дитиною має відбуватися на всіх її вікових етапах та у сферах її життя. Розкрито важливість створення педагогічних умов корекційної роботи для інклюзивної форми освіти аутичних дітей. Визначено основні труднощі включення учнів такої нозології до загальноосвітніх класів. Запропоновано етапи корекційної роботи з аутичними дітьми з запропонованими інноваційними психолого-педагогічними умовами.

На основі проведеного дослідження науково-педагогічної літератури узагальнюємо його результати. Мотивація навчання дітей із аутизмом складається з багатьох чинників, які постійно змінюються і вступають у нові взаємостосунки. За змістом мотиви поділяються на зовнішні і внутрішні, соціальні і пізнавальні тощо; вони відіграють важливу роль в учбовій діяльності. Зовнішні мотиви пов'язані з чинниками, що лежать зовні учбової діяльності; внутрішні мотиви безпосередньо пов'язані з самою учбовою діяльністю і процесом її протікання. Переважання зовнішньої мотивації над внутрішньою передбачає потребу і формування внутрішньої мотивації навчання.

Для успішного здійснення діяльності необхідна наявність обох типів мотивації – як внутрішньої, так і зовнішньої, – проте, за даними деяких авторів, в учнів частіше переважає зовнішня мотивація порівняно із внутрішньою, що призводить до наявності мотивів, які «розуміються», але часто реально не діють. Тому особливої уваги вимагає формування внутрішньої (пізнавальної) мотивації.

Сучасний етап корекційної допомоги дітям з аутистичним спектром порушень в Україні характеризується динамічним науково-практичним пошуком оптимальних шляхів і методів корекційної роботи. Зроблений нами теоретичний аналіз праць зарубіжних та вітчизняних вчених показав глибину та всебічність розробки методик, технологій подолання аутизму та способів розвитку дітей.

Ключові слова: аутичні діти, педагогічні умови, мотивація, корекційна робота, інтелектуальні порушення, навчальні мотиви.

Постановка проблеми. Проблема мотивації навчання завжди була актуальною в психолого-педагогічній літературі. Як відомо, зміст навчання, корекційних занять є важливим підґрунтям мотиваційної сфери. Від змісту навчання залежить спрямованість учнів та навчальні мотиви. Перед сучасним корекцій-

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Natalia Zhygailo, Khrystyna Saiko

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

ним передусім стоїть завдання задіяти в навчанні таких ресурсів, які підтримуватимуть в учнів із особливостями розвитку інтерес до пізнання та саморозвитку. У цих умовах важливого значення набуває мотивація як важливий компонент освіти. Від мотивації учнів із аутизмом залежить їх успішність, соціальна адаптація та саморозвиток. У зв'язку зі збільшенням кількості дітей із порушеннями розвитку, в тому числі із аутизмом, все більше стає помітно, як важко цим дітям пристосуватись до соціуму, навчитись взаємодіяти з іншими дітьми, з педагогами, що підтверджує актуальність даного дослідження. Для ефективного навчання та виховання дітей із аутизмом, необхідно створювати відповідні психолого-педагогічні умови. Важливо вчасно попередити початок процесу дезадаптації дитини, розвивати її особистісну мотивацію до навчання та успішно адаптувати до соціуму.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. У сучасних дослідженнях поняття «особистісна мотивація» розглядається у двох взаємопов'язаних аспектах: з одного боку, це властивість особистості, що виявляється в здатності особистості проявляти активність у діяльності, з іншого – якісно кількісна характеристика особистісної сфери (Л. Айдарова, І. Бех, І. Зимня, О. Леонтьєв, О. Шахнарович, Д. Ельконін та ін.). Також особистісна мотивація розглядається як умова навчальної діяльності (Б. Ананьєв, А. Алхазішвілі, О. Бодальов, Л. Божович, О. Грибова, Р. Фрумкіна, Б. Яшина та ін.), як показник інтелектуального розвитку (Л. Виготський, О. Запорожець, О. Леонтьєв, О. Лурія, Д. Ельконін та ін.). Під особистісною мотивацією більшість авторів розуміють спонукання до дії; динамічний процес фізіологічного та психологічного плану, керуючий поведінкою людини, який визначає її організованість, активність і стійкість; здатність людини діяльно задовольняти свої потреби.

Особистісна мотивація – це прагнення виконати певну діяльність заради самого процесу діяльності, відчуття задоволення та радості від цієї активності, а не лише для одержання винагороди чи внаслідок зовнішніх вимог (Хекхаузен, 2003).

Мета статті: проаналізувати особливості розвитку особистісної мотивації у дітей дошкільного віку із аутизмом.

У відповідності з метою дослідження було застосовано метод теоретичного аналізу літератури із даної проблематики та методи кількісного опрацювання та статистичного (кореляційний аналіз) опрацювання даних.

В. С. Мерлін під мотивами він розуміє психічні умови і властивості особистості, які характеризують будь-яке порівняно вузьке, приватне і мінливе ставлення людини до певних предметів і явищ зовнішнього світу. Дослідник вказує на зв'язок мотиву і потреби. Ним висловлено думку про те, що потреба, яка не тільки переживається емоційно, але й усвідомлюється як недолік у чомусь об'єктивному, є справжнім мотивом цілеспрямованих дій. Таку необхідність, що переживається і усвідомлюється, він називає потребою. «В цьому і лише в цьому значенні будь-який мотив є потребою» (Мерлін, 1992).

Л. І. Божович, посилаючись на дані досліджень багатьох авторів, говорить про те, що у дітей під час переходу їх від новонародженості до дитинства виникає особлива потреба в нових враженнях і «... для розвитку складних функціональних систем людського мозку, що історично склався, потрібні враження, що мають пізнавальний характер» (Божович, 1990). Цим можна пояснити, що все нове, незвідане, що оточує людину і є для неї емоційно привабливим, стає сферою її інтересів, оскільки відповідає потребі в нових враженнях.

Мотивацію навчання ми трактуємо як комплекс спонукань до учбової діяльності. У дослідженнях П.М. Яковсона йдеться про можливість використання терміна «мотивація» в більш вузькому і в більш широкому значенні. В першому випадку це мотивація конкретних форм поведінки людини, в другому – сукупність тих психологічних моментів, якими визначається поведінка людини в цілому (Яковсон, 1999).

На думку Ю. М. Орлова, пізнавальна мотивація відіграє не таку важливу роль, як це може здатися на перший погляд. Він не заперечує ролі пізнавальних мотивів, проте вважає, що стимулювання учбової діяльності тільки пізнавальними потребами звужує мотиваційну сферу навчання і завдає збитку гармонійному розвитку особистості, оскільки у неї не розвиватимуться інші важливі соціальні потреби (Орлов, 1996).

Із зазначеного вище робимо висновок, що для

успішного здійснення діяльності необхідна наявність обох типів мотивації – як внутрішньої, так і зовнішньої, – проте, за даними деяких авторів, в учнів частіше переважає зовнішня мотивація порівняно із внутрішньою, що призводить до наявності мотивів, які «розуміються», але часто реально не діють. Тому особливої уваги вимагає формування внутрішньої (пізнавальної) мотивації.

Сучасний етап корекційної допомоги дітям з аутистичним спектром порушень в Україні характеризується динамічним науково-практичним пошуком оптимальних шляхів і методів корекційної роботи. Зроблений нами теоретичний аналіз праць зарубіжних та вітчизняних вчених показав глибину та всебічність розробки методик, технологій подолання аутизму та способів особистісного розвитку аутичних дітей.

Останнім часом почали з'являтися роботи українських науковців, у яких наголошується на необхідності створення спеціальних умов відповідних до можливостей та особливостей аутистичного розвитку дитини. На думку вчених, оскільки самостійно позбавитися чинників, що впливають на особливості їхньої особистості аутичні люди не в змозі, їх корекційний розвиток має здійснюватись за такими спеціально створеними психолого-педагогічними умовами:

- врахування індивідуальних особливостей дитини, характеру сімейного виховання, етнопсихологічного стилю родини та її орієнтації на позитивний розвиток аутичної дитини;

- розуміння всіма учасниками соціальної комунікації з аутичною дитиною та про можливості дії негативних факторів їхнього особистого впливу на світосприймання, виникнення страхів, фобій, агресії та самоагресії дитини;

- визначення структури індивідуальної діяльності дитини за основними її компонентами: мотиви, установки, планування, виконання, результат, перевірка (превентивний, біжучий та підсумковий самоконтроль), виправлення помилок;

- урахування ступеня значущості особистої діяльності дитини для задовільного психофізичного стану (емоційного стану, комунікації, мовлення, поведінки, включення у гру тощо);

- супроводу, підтримки та розвитку індивідуа-

льної діяльності або дій дитини з метою уникнення афективних проявів та забезпечення спільної ефективної взаємодії з дорослими та однолітками;

- визначення та використання вмінь, знань та навичок аутичної дитини в організації та проведенні основних сензитивних видів діяльності;

- активізації пізнавальної діяльності дитини під час прогулянок на природі, перегляду телевізійних програм, до яких у дитини сформована мотивація;

- вербалізації всіх практичних дій дитини, процесів її життєдіяльності та заохоченні до спільної співпраці з іншими людьми;

- надання можливостей користуватися засобами альтернативної комунікації, не нівелюючи їх при цьому діалогічними засобами мовлення; - інтеграції аутичної дитини в усі громадські заходи, які створюються та пропонуються для дітей державою;

- забезпечення безперервного, систематичного, узгодженого та скоординованого між спеціалістом та батьками повноцінного емоційно забарвленого процесу життя аутичної дитини з урахуванням рівня її психоемоційного стану та можливостей;

- упередження можливих тривог, страхів, неадекватних реакцій аутичної дитини на незнайому ситуацію та поведінку людей;

- стимулювання мовленнєвих, інтелектуальних, творчих, спортивних тенденцій розвитку аутичної дитини та формування її когнітивних і креативних стилів (Синьов, 2009).

Разом з тим, нами виявлені чинники соціально-перцептивних викривлень в існуючому педагогічному процесі, які негативно впливають на створення педагогічних умов корекційної роботи з аутичними дітьми та блокують корекційний процес:

- вплив на сприймання послідовності надходження інформації про аутистичні порушення аутичної дитини;

- наявність у свідомості людей ефекту стереотипізації та відторгнення від аутистичного типу;

- схильність до витіснення соціумом усіх аспектів аутистичного образу;

- вплив на соціальну перцепцію рівня когнітивної складності людини, що сприймає, рівня його притягань, самооцінки, спілкування тощо (Островська, 2006).

Таким чином, ми визначили, що існує система соціально-психологічних чинників, які впливають на ефективну взаємодію дорослих (батьків, педагогів та інших), що обумовлює складність корекційної роботи з аутичними дітьми в створенні важливих педагогічних умов, а саме: створенню спеціальних освітніх програм навчання аутичних дітей, індивідуальних програм в рамках інклюзивної форми освіти, спеціальних засобів навчання із врахуванням здібностей та можливостей аутичних учнів, засобів життєдіяльності, комунікації, розвитку здібностей дітей із спектром аутистичних порушень, забезпечення корекційних послуг без яких неможливе (ускладнене) опанування і розуміння аутичними дітьми всіх сфер життя.

Під поняттям «психологічних детермінант» створення педагогічних умов корекційної роботи з аутичними дітьми, ми розуміємо сукупність особистісних утворень фахівця з ціннісним спрямуванням на взаємодію з аутичною дитиною та її родиною, що включає:

- організація корекційно-педагогічного процесу з застосуванням в ньому методів психокорекційного та психотерапевтичного впливу;
- фахова підготовка спеціаліста, яка включає в себе отримання та застосування набутих знань, вмінь, та навичок в роботі з аутичною дитиною;
- психолого-педагогічна діагностика за методами, що використовуються для діагностування аутичних дітей (PEP, AAPER, ADOS);
- психологічний супровід корекційного процесу;
- психологічний комфорт, який дає можливість дитині з аутизмом почувати себе в безпеці та необхідна наявність обладнання для сенсорного розвантаження, а при необхідності, сенсорної стимуляції;
- особистостний підхід, що має на увазі, врахування усіх психологічних рис кожної аутичної дитини.

Серед особистісних утворень фахівця ми вважаємо значущими такі: доброзичливість, відповідальність, оптимізм, організованість, наполегливість, терплячість, привабливість, комунікативність, уважність, самовладання, тактовність, вміння слухати та співчувати, емоційна стабільність, невимушеність тощо.

Так Х.Я. Сайко нещодавно було проведено дослідження, в якому автор з метою ефективності впливу корекційного педагога на оптимальний результат роботи з аутичними дітьми визначила наступні критерії його суб'єктно-особистісної готовності: Критеріями сформованості мотиваційного компоненту суб'єктно-особистісної готовності виступають: професійна компетентність, стабільність, реагування на виклики, самоконтроль, саморегуляція, самовизначення, саморозвиток, орієнтація: на альтруїзм, працю, результат і свободу та на професійно-кар'єрну розбудову власної життєтворчості.

Критеріями сформованості когнітивного компоненту суб'єктно-особистісної готовності визначено: наявність власного інтелектуального професійного особистісного поля, інтелектуальну особистісну автономію, професійну компетентність, ідентифікацію та інтеграцію стилів життя. Критеріями сформованості емоційно-вольового компоненту суб'єктно-особистісної готовності встановлені: емпатія, позитивне ставлення до аутичної дитини, стресостійкість, емоційна сталість, керування емоціями, інтелектуальний аналіз емоцій (Сайко, 2016).

Педагогічні умови корекційної роботи з аутичними дітьми вимагають:

- модифікацію існуючих методів та прийомів спеціальної дидактики та корекційного виховання;
- особистісний підхід в роботі фахівців з кожною дитиною;
- наступність в роботі інституцій (міст відвідувальних занять: дитячий садок, школа, творчі гуртки, спортивні секції, тощо);
- супервізія фахівців в роботі інституцій; наступність у роботі фахівців;
- використання сучасних корекційних методик (ABA, TEACH та інш.).

Основні принципи корекційного підходу в роботі з дітьми, які мають аутистичні порушення такі:

- правильна оцінка динаміки розвитку аутичної дитини. Для того щоб адекватно оцінити певні зміни, потрібно зафіксувати «точку відліку», виявити «зони найближчого розвитку». Адекватна оцінка розвитку, потрібна не тільки для того, щоб зрозуміти, чи правильно було організовано взаємодію та корекційну роботу з

аутичною дитиною, а й виявити темп в якому треба проводити корекційну роботу;

- вступаючи у взаємодію з аутичною дитиною, потрібно адекватно оцінити її реальний «емоційний» вік. Відомо, що при аутизмі, навіть, при наявності досить інтенсивного інтелектуального розвитку та особистих здібностях у аутичної дитини, помітна виражена емоційна незрілість; вона легко перенасичується навіть приємними враженнями; їй не можна без попередньої підготовки пропонувати ситуацію, в якій потрібно робити вибір; - об'єднання сенсорного поля у взаємозв'язку з близьким оточенням.

Розвиток аутичної дитини, відбувається в умовах початкової слабкості тону та надчутливості і відображає спрямованість на створення таких способів аутоstimуляції, які підвищують її психічний тонус і заглушають постійно виникаючий дискомфорт, стан тривоги, напади страху.

Необхідність активної участі всіх членів сім'ї у вихованні такої дитини пов'язана з особливими труднощами формування у неї різноманітних форм контакту. Окрім того, мама (або особа, що має найбільш близький контакт з аутичною дитиною) потребує постійної підтримки і допомоги.

У психологічному дослідженні взяли участь 60 дітей – перша група – діти із діагнозом аутизм у кількості 30 осіб віком від шести до семи років, та друга група – діти із інтелектуальними порушеннями у кількості 30 осіб тієї самої вікової категорії.

Результати дослідження. У психологічному дослідженні були використані наступні методики: опитувальник РЕР-R; шкала оцінювання проявів дитячого аутизму (CARS); методика вивчення розумового розвитку А. Біне – Т. Сімона; тест «Сходинки» В. Г. Щура; анкета дослідження мотивації. Згідно із результатами опитувальника РЕР-R встановлено, що у 35,7% дітей із аутизмом високий рівень встановлення контактів, а в 64,3% низький рівень прояву цієї ознаки. Натомість, у 48,4% дітей із розумовою відсталістю високий рівень встановлення контактів, а в 51,6% низький рівень прояву цієї ознаки. Це свідчить про те, що у дітей із розумовою відсталістю вищий рівень тенденції до встановлення контактів. Також у 35,3% дітей із аутизмом високий показника за шкалою рівень гра і зацікавлення пре-

дметами, а в 64,7% низький рівень прояву цієї ознаки. Натомість, у 42,5% дітей із розумовою відсталістю високий рівень показника за цією шкалою, а в 57,5% низький рівень прояву цієї ознаки. У дітей із розумовою відсталістю вищий рівень зацікавлення предметами, що свідчить про вищий рівень їх функціонального розвитку у цій сфері. У 55,3% дітей із аутизмом високий рівень реакції на подразники, а в 44,7% низький рівень прояву цієї ознаки. Натомість, у 52,7% дітей із розумовою відсталістю високий рівень реакції на подразники, а в 47,3% низький рівень прояву цієї ознаки. Це свідчить про те, що у дітей досліджуваних груп переважає високий рівень реакції на подразники. У 48,6% дітей із аутизмом високий рівень розвитку мовлення, а в 51,4% низький рівень прояву цієї ознаки. Натомість, у 58,4% дітей із розумовою відсталістю високий рівень розвитку мовлення, а в 41,6% низький. У дітей із розумовою відсталістю високий рівень розвитку мовлення. У 53,6% дітей із аутизмом високий рівень наслідування, а в 46,4% низький рівень прояву цієї ознаки. Натомість, у 56,4% дітей із розумовою відсталістю високий рівень наслідування, а в 43,6% низький рівень прояву цієї ознаки. Це свідчить про те, що у дітей досліджуваних груп переважає високий рівень наслідування. Також у 52,6% дітей із аутизмом високий рівень перцепції, а в 47,4% низький рівень прояву цієї ознаки. Натомість, у 58,6% дітей із розумовою відсталістю високий рівень перцепції, а в 41,4% низький рівень прояву цієї ознаки переважає високий рівень перцепції. У дітей досліджуваних груп переважає високий рівень перцепції. Також у 57,4% дітей із аутизмом високий рівень розвитку дрібної моторики, а в 42,6% низький рівень прояву цієї ознаки. Натомість, у 65,4% дітей із розумовою відсталістю високий рівень розвитку дрібної моторики, а в 34,6% низький рівень прояву цієї ознаки. У дітей із розумовою відсталістю вищий рівень розвитку дрібної моторики. Також у 64,7% дітей із аутизмом високий рівень розвитку великої моторики, а в 35,3% низький рівень прояву цієї ознаки. Натомість, у 66,8% дітей із розумовою відсталістю високий рівень розвитку великої моторики, а в 33,2% низький. Це свідчить про те, що у дітей досліджуваних груп переважає високий рівень розвитку великої моторики. Також у 51,4% дітей із аутизмом переважає високий рівень зорово-рухової

координації, а в 48,6% низький рівень прояву цієї ознаки. Натомість, у 54,2% дітей із розумовою відсталістю високий рівень розвитку зорово-рухової координації, а в 45,2% низький рівень прояву цієї ознаки. Це свідчить про те, що у дітей досліджуваних груп переважає високий рівень розвитку зорово-рухової координації. Також у 37,8% дітей із аутизмом переважає високий рівень пізнавальної діяльності, а в 62,2% низький рівень прояву цієї ознаки. Натомість, у 46,8% дітей із розумовою відсталістю переважає високий рівень пізнавальної діяльності, а в 53,2% низький рівень прояву цієї ознаки. У дітей із розумовою відсталістю вищий рівень пізнавальної діяльності. У 45,6% дітей із аутизмом високий рівень комунікації, а в 54,4% низький рівень прояву цієї

Згідно із результатами **кореляційного аналізу** в групі дітей з аутизмом виявлений прямий кореляційний взаємозв'язок між показниками інтелекту та встановлення контактів ($r=0,34$), високі показники інтелекту впливають на прагнення дитини до встановлення контактів з іншими, така дитина намагається частіше контактувати з іншими. Отриманий кореляційний взаємозв'язок між показниками мовленнєвої функції та встановлення контактів ($r=0,41$), це свідчить про те, що високі показники інтелекту впливають на розвиток мовленнєвих функцій у дітей, зокрема у дітей із вищим інтелектуальним розвитком виразніше мовлення. Встановлений також прямий кореляційний взаємозв'язок між показниками розумовий розвиток та встановлення

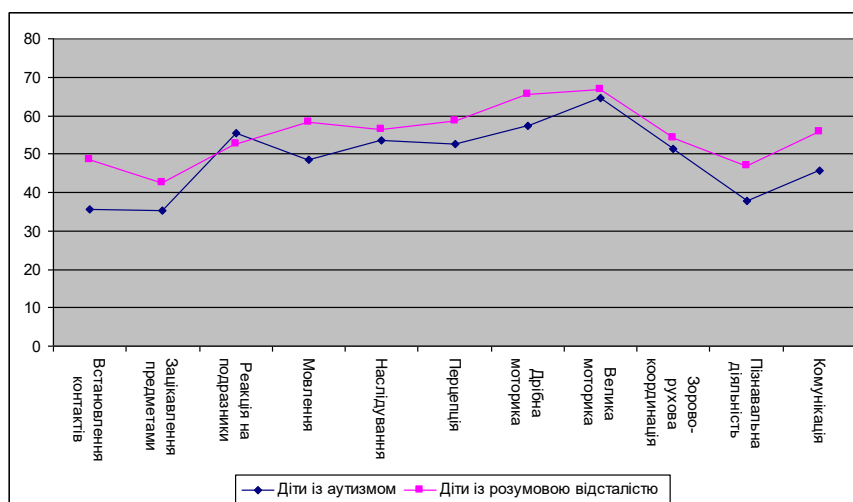

Рис. 1. Результати за опитувальником РЕР-Р встановлено серед дітей із аутизмом та дітей із розумовою відсталістю

ознаки. Натомість, у 55,7% дітей із розумовою відсталістю високий рівень комунікації, а в 44,3% низький рівень прояву цієї ознаки. Це свідчить про те, що у дітей із розумовою відсталістю вищий рівень комунікації. Див. Рис. 1.

контактів ($r=0,35$), високі показники розумового розвитку у дітей пов'язані із прагненням до встановлення контактів, оскільки дитина із вищим розумовим розвитком краще розуміє свог співрозмовника та займає активнішу позицію у спілкуванні. Див. Рис. 2.

Згідно із результатами анкетування встановле-

Рис. 2. Взаємозв'язок встановлення контактів із інтелектом, мовленнєвими функціями та розумовим розвитком

но, що у дітей із аутизмом більшою мірою переважають зовнішня мотивація, що виражається прагнення похвали та заохочень, соціальних стимулів. У контрольній групі дітей із інтелектуальними порушеннями переважає більшою мірою також зовнішня мотивація. Це свідчить про те, що у дітей досліджуваних груп необхідно розвивати внутрішню мотивацію, це більшою мірою спонукатиме їх до навчальної діяльності та сприятиме успішній соціальній адаптації.

Висновки. На основі проведеного дослідження науково-педагогічної літератури узагальнюємо його результати. Мотивація навчання дітей із аутизмом складається з багатьох чинників, які постійно змінюються і вступають у нові взаємостосунки. За змістом мотиви поділяються на зовнішні і внутрішні, соціальні і пізнавальні тощо; вони відіграють важливу роль в учбовій діяльності. Зовнішні мотиви пов'язані з чинниками, що лежать зовні учбової діяльності; внутрішні мотиви безпосередньо пов'язані з самою учбовою діяльністю і процесом її протікання. Переважання зовнішньої мотивації над внутрішньою передбачає потребу і формування внутрішньої мотивації навчання.

References:

- Bozhovich, L. I. (1990) Razvitiye motivov ucheniya shkolnikov [Development of motives for teaching students], Psychological journal (pp. 4 – 12) [in Russian]
- Merlyn, V. S. (1992) Lektsyy po psikhologiyi motivov cheloveka [Lectures on the psychology of human motives]. Permian: Pedagogy [in Russian]
- Ostrovskaya, K. O. (2006) Autizm: problemy psikhologicheskoy dopomohy [Autism: Problems of Psychological Assistance]. Lviv: LNU named after I. Franko [In Ukrainian]
- Orlov, Yu. M. (1996) Potrebnost v dostizheniy v uchebnoy deyatelnosti [The need to achieve in educational activities], Problems of optimization of educational process (pp. 26 – 46) [in Russian]
- Saiko, Kh. Ia. (2016) Sub'ektno-osobystisna hotovnist korektsiynoho pedahoha do vykhovannya ditei z avtyzmom [Subject-personal readiness of a correctional teacher to raise children with autism]. Extended abstract of candidate's thesis. Kiev: NPU named after MP Drahomanov [In Ukrainian]
- Synov, V. M. (2009) Korektsiynaya psikhopedagogika. Olihofrenolektsiynaya: Pidruchnyk [Correction of psychopedagogy. Oligophrenolektsiynaya: Textbook]. Kiev: NPU

named after MP Drahomanov [In Ukrainian]

Khokhauzen, Kh. (2003) Motyvatsiya y deiatelnost [Motivation and activity]. SPb.: Peter [in Russian]

Yakobson, P. M. (1999) Psikhologicheskiye problemy motivatsyi povedeniya cheloveka [Psychological problems of motivation of human behavior]. Moscow [in Russian]

Natalia Zhygailo

DSc. in Psychology, Professor, professor of the Department of Theory and History of Political Science, the Faculty of Philosophy, Ivan Franko National University in Lviv, Lviv (Ukraine)

Khrystyna Saiko

PhD in Psychological Sciences, associate professor of the Department of Special Education and Social Work, Ivan Franko National University in Lviv, Lviv (Ukraine)

THE PECULIARITIES OF PERSONAL MOTIVATION DEVELOPMENT IN PRESCHOOL CHILDREN WITH AUTISM

ABSTRACT

The article solves the issues of psychological and pedagogical preconditions of correctional work with autistic children. The principles and methods of interaction with adults having children with autism spectrum disorders are substantiated. It is noted that correctional work with an autistic child should take place at all ages and in all spheres of their life. The importance of creating pedagogical conditions for correctional work aimed at autistic children's education in the inclusive environment is revealed. The main difficulties of inclusion of children with such nosology into general education classes are determined. Stages of correctional work with autistic children within the offered innovative psychological-pedagogical conditions are offered.

We have summarized the performed review of scientific and pedagogical literature. The learning motivation of children with autism includes many factors that are constantly changing and entering into new relations. According to their content, motives are divided into external and internal, social and cognitive, etc.; they play an important role in educational activities. External motives are related to factors that lie outside the educational activities; internal motives are directly related to educational activities and the course of an educational process.

If external motivation predominates over internal one, internal motivation for learning should be formed.

Successful activities require both types of motivation - internal and external - but, according to some authors, children are more likely to have external motivation than internal, which leads to the presence of motives that are "understood", but often not really act. Therefore, special attention should be paid to formation of internal (cognitive) motivation requires.

The current stage of correctional care for children with autistic spectrum disorders in Ukraine is characterized by dynamic scientific and practical searches for optimal corrective ways and methods. We analysed theoretically the works by foreign and national scientists and showed the depth and comprehensiveness of the methods, technologies to overcome autism and develop such children.

Key words: autistic children, pedagogical conditions, motivation, correctional work, intellectual disorders, educational motives.

Жигайло Наталья Игоревна

Доктор психологических наук, профессор кафедры теории и истории политической науки философского факультета, Львовский национальный университет имени Ивана Франко, г. Львов (Украина)

Сайко Кристина Ярославна

Доцент кафедры специального образования и социальной работы Львовского национального университета имени Ивана Франко, г. Львов (Украина)

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТНОЙ МОТИВАЦИИ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С АУТИЗМОМ

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена решению вопросов формирования психологических и педагогических предпосылок коррекционной работы с аутичными детьми. Обоснованы принципы и методы взаимодействия взрослых с детьми аутистического спектра нарушений. Отмечено, что коррекционная работа с аутичным ребенком должно происходить на всех ее возрастных этапах и в сферах ее жизни. Раскрыто важность создания педагогических условий коррекционной работы для инклюзивной формы образования аутичных детей. Определены основные трудности включения учащихся такой нозологии в общеобразовательных классов.

Предложено этапы коррекционной работы с аутичными детьми с предложенными инновационными психолого-педагогическими условиями. На основе проведенного исследования научно-педагогической литературы обобщаем его результаты. Мотивация обучения с аутизмом состоит из многих факторов, которые постоянно меняются и вступают в новые взаимоотношения. По содержанию мотивы делятся на внешние и внутренние, социальные и познавательные и тому подобное; они играют важную роль в учебной деятельности.

Внешние мотивы связаны с факторами, лежащими вне учебной деятельности; внутренние мотивы непосредственно связаны с самой учебной деятельностью и процессом ее протекания. Преобладание внешней мотивации над внутренней предусматривает необходимость и формирования внутренней мотивации учения.

Для успешного осуществления деятельности необходимо наличие обоих типов мотивации - как

внутренней, так и внешней, - однако, по данным некоторых авторов, у учащихся чаще преобладает внешняя мотивация по сравнению с внутренней, что приводит к наличию мотивов, «понимаются», но часто реально не действуют. Поэтому особого внимания требует формирования внутренней (познавательной) мотивации.

Современный этап коррекционной помощи детям с аутистического спектра нарушений в Украине характеризуется динамичным научно-практическим поиском оптимальных путей и методов коррекционной работы. Сделанный нами теоретический анализ работ зарубежных и отечественных ученых показал глубину и всесторонность разработки методик, технологий преодоления аутизма и способов развития детей.

Ключевые слова: аутичные дети, педагогические условия, мотивация, коррекционная работа, интеллектуальные нарушения, учебные мотивы.

How to cite (як цитувати):

Zhygailo, N., Saiko, K. (2021). *THE PECULIARITIES OF PERSONAL MOTIVATION DEVELOPMENT IN PRE-SCHOOL CHILDREN WITH AUTISM. PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 7 (1), 99-107. <https://doi.org/10.31108/1.2021.7.1.8> [in Ukrainian]

Дата отримання статті: 25.12.2019

Дата рекомендації до друку: 16.01.2021

Дата оприлюднення: 30.01.2021

РОЗРОБКА, АПРОБАЦІЯ ТА СТАНДАРТИЗАЦІЯ ОПИТУВАЛЬНИКА «ШКАЛА ІНЦЕСТУОЗНОСТІ ОСОБИСТОСТІ»

Душкевич Мар'яна Михайлівна¹, Глущенко Микита Олексійович²

¹ Кандидат психологічних наук, асистент кафедри практичної психології Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича, м. Чернівці (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2530-6252>

² Магістр психології Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича, м. Чернівці (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1235-109X>

UDC: 159.9.072

АНОТАЦІЯ

У статті наведено результати розробки та психометричної перевірки авторської психодіагностичної методики «Шкала інцестуозності особистості» на підставі емпірично розробленої моделі внутрішньої структури феномену інцестуозності. Процес розробки, апробації та стандартизації опитувальника «Шкала інцестуозності особистості» тривав з лютого 2019 року по грудень 2020 року. Досліджуваною вибіркою стали 267 українців у віковому діапазоні від 18 до 62 років, з 19 областей України, різномірних професійних груп та рівнів освіти. Альфа Кронбаха становить $\alpha = 0,90$, що вказує на відмінну внутрішню узгодженість шкали та надійність методики. Опитувальник показав хорошу ретестову надійність (коефіцієнт кореляції Пірсона $r = 0,895$, $p \leq 0,01$). Наявність значущих кореляційних зв'язків між «Шкалою інцестуозності особистості» та шкалами різних методик, свідчать про її конвергентну валідність. Факторна структура опитувальника складається із 5 шкал: «Психоемоційна недовіра», «Сексуалізована ідентифікація», «Емоційно-тривожна ідентифікація», «Відкрито-контролююча інтимність» та «Загальний показник інцестуозності». За допомогою визначення ступенів вираховані тестові норми, виділені та інтерпретовані рівні інцестуозності.

Ключові слова: інцестуозність, шкала інцестуозності, стандартизація, психометричні показники, надійність, валідність.

Постановка проблеми. Серед різних патологічних соціальних явищ особливе місце займає проблема сексуального насильства в сім'ї, а саме інцесту. В Україні емпіричні дослідження проблеми інцесту, як одного із дисфункціональних порушень сімейної системи, майже не здійснювалися, натомість існує зарубіжний досвід роботи з травмою інцесту та деякі напрацювання в сфері психотерапевтичної допомоги особам, які пережили інцест.

Переживання інцесту екзистенційно є більш загрозливим, ніж простий стрес. Сексуальна експлуатація може об'єктивно бути важким, критичним життєвим досвідом, який має місце не один раз, а протягом кіль-

кох років життя. Особа, яка зазнала інцесту характеризується почуттям здійсненого над нею насильства, що може мати приховану психологічну складову. Наприклад, інцестуозна поведінка може виключати фізичний контакт або сексуальний зв'язок до суб'єкта над яким здійснюється інцест, а вміщувати лише психологічний сегмент: сексуалізовані вербальні послання, еротизовану демонстрацію тіла, залучення до спільного перегляду порно тощо. Натомість явище «інцестуозності» (P. Racamier, 1995), поєднує фізичний та психологічний компоненти інцесту, де відсутній статевий акт, але фізичні дії важливих дорослих мають переважно психологічний, сексуальний підтекст.

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Mariana Dushkevych, Mykyta Hlushchenko

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження інцесту та інцестуозних стосунків висвітлювалися у працях представників психодинамічного підходу, таких як: З. Фройд, К. Юнг, П. Раком'є, У. Віртц, В. Попова, Л. Драгунська та ін. Проблема інцесту як ненормативної сімейної кризи розглядали: Н. Оліфірович, І. Малкіна-Пих, В. Меновщиков. Психологічні аспекти інцесту вивчалися у працях сучасних психологів та психотерапевтів: Ю. Белькіної, Г. Малейчука, А. Антонової, інших. Особливості становлення Я-концепції особистості, яка пережила інцест досліджували: І. Князева, І. Курляк, М. Душкевич, М. Глушенко та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми.

На сьогодні, в Україні проблематика інцесту та інцестуозності залишається актуальною, натомість у психодіагностичній базі вітчизняної психології відсутній надійний, валідний та стандартизований психодіагностичний інструментарій, який би дозволив емпірично описати феномен інцестуозності.

Розробка, апробація та стандартизація опитувальника «Шкала інцестуозності особистості» у науковій площині покликана сприяти дослідженню та ширшому розумінню явища інцестуозності особистості, а у практичній площині її перевагами є подальша можливість використовувати методіку практичними психологами, психотерапевтами, Центрами соціально-психологічної допомоги жертвам насилля для розуміння внутрішньої феноменології клієнта.

Постановка завдання. Враховуючи актуальність та малодослідженість теми, сформульовано наступні завдання: здійснити розробку, стандартизацію та верифікацію психометричних характеристик опитувальника для дослідження рівня інцестуозності особистості «Шкала інцестуозності особистості» (Глушенко М.О., Душкевич М.М.).

Методи дослідження та їх обґрунтування: Задля розв'язання поставлених завдань ми застосували теоретичні методи, такі як: аналіз, синтез, узагальнення, систематизація науково-психологічної літератури та моделювання специфічних аспектів досліджуваного явища.

Звертаючи увагу на те, що в психодіагностичній

базі вітчизняної психології відсутні стандартизовані методики, які спрямовані на дослідження рівня інцестуозності особистості, було прийнято рішення провести оцінку конвергентної валідності за допомогою методик, які спрямовані на вивчення внутрішньої організації особистості, дезадаптивних когнітивних схем, установок щодо сексу, інтимного життя, особистісних меж та наявності травматичного життєвого досвіду. Для цього були використані наступні психодіагностичні методики: «Опитувальник установок до сексу» (Г. Айзенк); «Ранні дезадаптивні схеми» (Дж. Янг); «Шкала оцінки впливу травмуючої події» (М.Горовіц, Н. Вільнер); «Психологічна суверенність особистості» (С. Нартова-Бочавер); «Вісбаденський опитувальник до методу позитивної та сімейної психотерапії (WIPPF)» (Н.Пезешкіан).

Для проведення процедур стандартизації та верифікації психометричних характеристик ми застосували статистичні методи: якісний, кількісний, кореляційний, факторний, дисперсійний, контент аналізи; метод визначення тестових норм за допомогою стенов, з наступною їх якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наукова апробація новоствореного опитувальника, як самостійної психодіагностичної одиниці, ґрунтуються на основі пілотажного дослідження, яке було висвітлено в публікаціях (Душкевич М.М., Глушенко М.О., 2019, 2020). Відповідно до об'єкту та предмету дослідження розроблений опитувальник «Шкала інцестуозності особистості» як пілотажний діагностичний конструкт, після чого розпочалася робота зі стандартизації.

Для реалізації дослідження нами було сформовану вибірку, яка складалася з 267 осіб. Дослідження проводилося у два зрізи: перший зріз тривав з лютого до березня 2020 року; другий зріз у вересні 2020 року.

Усі респонденти брали участь в оцінці кожної з психометричних характеристик тесту. Процедура передбачала заповнення бланків звичайного зразка та електронних, створених за допомогою платформи Online Test Pad.

Вибірка складається з 190 осіб жіночої та 77 осіб чоловічої статі. Наймолодшому респонденту на момент дослідження виповнилось 18 років, найстаршому – 62.

Середній вік учасників склав 31 рік.

Дослідна вибірка охопила різноманітні професійні групи, які відповідають певній професійній категорії за класифікатором професій (див. табл. 1)

нічної та Східної України (охоплюючи контрольовані території України у Донецькій та Луганській областях).

Також вибірка складає 35% осіб, які мали досвід психотерапії, частота зустрічей варіюється від однієї

Таблиця 1.

Соціально-демографічні характеристики вибірки стандартизації за професійною категорією (n=267)

Професійна категорія	Стать		Всього
	Жіноча (n=190)	Чоловіча (n=77)	
Професіонали в галузі фізичних, математичних та технічних наук	3	2	5
Професіонали в галузі обчислень (комп'ютеризації)	4	9	13
Професіонали в галузі архітектури та інженерної справи	5	4	9
Професіонали в галузі наук про життя та медичних наук	8	5	13
Професіонали в галузі медицини	10	4	14
Викладачі університетів та закладів вищої освіти	4	1	5
Викладачі закладів загальної середньої освіти	9	2	11
Вчителі початкової школи та працівники дошкільних закладів	13	1	14
Професіонали в галузі аудиту та бухгалтерського обліку	14	2	16
Професіонали в галузі правознавства та прокурорського нагляду	11	1	12
Професіонали в галузі економіки	12	7	19
Філософи, історики та політологи	4	2	6
Професіонали в галузі філології, лінгвістики та перекладів	5	3	8
Професіонали в галузі психології	11	8	19
Професіонали в галузі соціального захисту населення	7	5	12
Професіонали в галузі туризму, готельної, ресторанної та санаторно-курортної справи	6	5	11
Професіонали в галузі художньої творчості	7	4	11
Студенти/Непрацюючі/Пенсіонери	57	12	69

Відповідно продемонстрованій частоті зустрічей професійних груп в нашій вибірці, яка зображена у таблиці 1, ми простежуємо, що за професіями досліджуваної вибірки є достатньо диференційована.

За рівнем освіти вибірка є різноманітною: особи з повною середньою освітою (7,1%); особи з середньою спеціалізованою освітою (10,5%), здобувачі першого (бакалаврського) рівня освіти (22,5%); здобувачі другого (магістерського) рівня освіти (12,4%); особи, які мають ступінь бакалавра (18%); особи, які мають ступінь магістра (25,8%); особи, які мають науковий ступінь (3,7%).

Процедура апробації психодіагностичного інструментарію передбачає широкий розріз вибірки на території суспільства, до якого цей інструмент адаптується. Тому, нами було охоплено максимально можливо різні регіони України.

Згідно розподілу учасників дослідження за місцем проживання, серед адміністративно-територіальних областей України основну частку досліджуваних складають особи, які проживають у Чернівецькій (n=142), Львівській (n=28), Івано-Франківській (n=24), решта (n = 73) у інших областях Центральної, Південної, Пів-

години роботи з психотерапевтом до 7 років власного досвіду, решта 65% не звертались за психологічними послугами.

На основі викладеного опису вибірки, методів та організації дослідження, ми можемо стверджувати, що вибірка є репрезентативною, а процедура дозволяє здійснювати апробацію та вимір психометричних характеристик психодіагностичного опитувальника «Шкала інцестуозності особистості».

Надійність. Внутрішня узгодженість. Для вивчення надійності тесту і укладання ключа проведений аналіз внутрішньої узгодженості між твердженнями опитувальника для визначення рівня інцестуозності особистості.

Визначаючи коефіцієнт α -Кронбаха, ми керувались припущенням, що наявність великої дисперсії у достатньо надійного інструментарію оцінки рівня інцестуозності особистості визначається наступним: чим надійніше тест, тим більша чутливість пунктів тесту між собою. Критерієм внутрішньої узгодженості вимірювальної шкали є вирахований коефіцієнт α .

Джерелом недостатньої надійності шкали можуть бути неадекватні варіанти відповідей, які закладе-

ні за межами компетенції досліджуваних, недостатньо сформульовані твердження, велика їх кількість, недостатньо зрозумілі інструкції для виконання тесту і багато іншого.

Виходячи з табл. 2. ми простежуємо, що основна частина питань корелює із загальним показником інцестуозності на значущому рівні 0,01. Натомість, простежується, що змінні для питання № 12 ($r = 0,102$), №14 ($r = -0,059$), №39 ($r = -0,060$) та №51 ($r = -0,047$) привносять деякий дисонанс, випадають з загально ряду із-за низьких показників r , в той час як усі інші показники корелюють з показником 0,2 і вище.

= 0,91), то виключати їх не обов'язково, так як з цими питаннями надійність-узгодженість прийнятна. Тому, дані питання №№ 12, 14, 39 та 51 були збережені у тесті. Усі інші пункти залишені без змін, так як їхні психометричні характеристики виявилися задовільними.

Враховуючи якісні показники взаємоузгодженості між питаннями тесту, нами також була проведена процедура внутрішньої взаємоузгодженості між факторами опитувальника «Шкала інцестуозності особистості» за допомогою коефіцієнту кореляції r -Пірсона (див. табл.3).

Отже, коефіцієнт α -Кронбаха для первинного

Таблиця 2.

Показники кореляційного зв'язку загального тестового показника інцестуозності з балом відповіді на кожне питання тесту (n = 267)

№ пит.	Загальн. показник	№ пит.	Загальн. показник	№ пит.	Загальн. показник	№ пит.	Загальн. показник
1.	,293**	16.	,491**	31.	,242**	46.	,429**
2.	,497**	17.	,610**	32.	,353**	47.	,549**
3.	,451**	18.	,262**	33.	,328**	48.	,366**
4.	,345**	19.	,543**	34.	,391**	49.	,610**
5.	,360**	20.	,646**	35.	,493**	50.	,341**
6.	,359**	21.	,128*	36.	,463**	51.	-0,47
7.	,145*	22.	,502**	37.	,520**	52.	,713**
8.	,251**	23.	,419**	38.	,342**	53.	,456**
9.	,495**	24.	,400**	39.	-,060	54.	,684**
10.	,593**	25.	,677**	40.	,260**	55.	,326**
11.	,335**	26.	,353**	41.	,560**	56.	,546**
12.	,102	27.	,364**	42.	,431**	57.	,252**
13.	,491**	28.	,534**	43.	,325**		
14.	-,059	29.	,407**	44.	,192**		
15.	,560**	30.	,488**	45.	,300**		

Примітка: ** - кореляція значима на рівні 0,01; * - кореляція значима на рівні 0,05.

Можна припустити, що наведені твердження викликали певні труднощі в інтерпретації для респондентів із-за формулювань. Оскільки обчислений коефіцієнт альфа для вихідного набору питань склав 0,90, а після виключення даних питань незначно збільшився (а

вихідного набору питань і стандартизованих даних опитувальника склав 0,90. Це демонструє відмінну внутрішню узгодженість шкали, що визначає надійність вимірювання явища інцестуозності та свідчить про зрозумілість і якісне сприймання респондентами питань опиту-

Таблиця 3.

Показники кореляційного зв'язку між факторами (шкалами) «Шкали інцестуозності особистості» (n = 267)

Фактори (шкали)	Загальний показник інцестуозності	Психоемоційна недовіра	Сексуалізована ідентифікація	Емоційно-тривожна ідентифікація	Відкрито-контролююча інтимність
Психоемоційна недовіра	,921**	1			
Сексуалізована ідентифікація	,443**	,353**	1		
Емоційно-тривожна ідентифікація	,680**	,543**	,229**	1	
Відкрито-контролююча інтимність	,779**	,713**	,206**	,551**	1

Примітка: ** - кореляція значима на рівні 0,01.

вальника.

Ретестова надійність. З метою виміряти стійкість тесту в часі, нами була проведена процедура ретестової надійності, вона передбачає проведення тієї ж самої форми опитувальника з тими ж самими досліджуваними в двох точках часу.

У дослідженні для проведення ретестової надійності прийняли участь 43 особи, з них 31 – жінка та 12 – чоловіків. Середній вік досліджуваних 27 років.

Дослідивши специфіку феномену інцестуозності та теоретичної чутливості до часу, нами висунуто припущення, що досліджуване явище стійке у часі, тому було обрано оптимальний часовий інтервал проведення ретестової надійності між двома зрізами у 6 місяців.

Статистично ретестова надійність проводилась за допомогою коефіцієнтів кореляції Пірсона між кожним твердженням першого та другого зрізу дослідження та коефіцієнту Спірмена-Брауна.

За результатами проведеного аналізу, що наведено в таблиці 4, зазначено коефіцієнт Спірмена-Брауна, що дорівнює 0,889 – а це свідчить, що шкала є задовільною, узгодженість хороша.

вальника мають низьку чутливість до різномірних впливів на респондента (випадкові добові зміни, плин часу, обставини тестування тощо).

Отже, отримані коефіцієнти ретестової надійності характеризують наш опитувальник як стійкий до часу та гарантують надійність його роботи.

Валідність. Очевидна (зовнішня, лицьова) валідність.

Виходячи з наукових розвідок практичної психології, зазначимо, що переживання інцесту екзистенційно є більш травматичним, ніж переживання стресу. Сексуальна експлуатація може об'єктивно бути важким, критичним життєвим досвідом, який має місце не один раз, а протягом кількох років життя. У дитинстві, коли життєві цінності ще тільки формуються, сексуальне насильство завдає цим цінностям величезної шкоди. Природний розвиток емоційної сфери, мислення і поведінки сильно порушується, що може привести до фіксації, повністю перешкоджає подальшому формуванню особистості. Сексуальна експлуатація робить людину безпорадною і безсилою, знищує впевненість у своїй здатності контролювати ситуацію; через це глибоко

Таблиця 4.

Показники ретестової надійності авторського опитувальника «Шкала інцестуозності особистості» (n=43)

Коефіцієнт Спірмена-Брауна						0,889	
№ пит.	Коеф. кореляції	№ пит.	Коеф. кореляції	№ пит.	Коеф. кореляції	№ пит.	Коеф. кореляції
1.	,466**	16.	,694**	31.	,713**	46.	,314*
2.	,629**	17.	,596**	32.	,629**	47.	,790**
3.	,552**	18.	,396*	33.	,725**	48.	,351**
4.	,743**	19.	,550**	34.	,778**	49.	,565**
5.	,488**	20.	,573**	35.	,577**	50.	,657**
6.	,798**	21.	,160	36.	,466**	51.	,641**
7.	,543**	22.	,779**	37.	,471**	52.	,779**
8.	,426**	23.	,762**	38.	,508**	53.	,445**
9.	,418*	24.	,539**	39.	,594**	54.	,513**
10.	,517**	25.	,709**	40.	,756**	55.	,818**
11.	,328*	26.	,605**	41.	,435**	56.	,642**
12.	,436**	27.	,687**	42.	,735**	57.	,570**
13.	,564**	28.	,368*	43.	,857**	ЗП	,895**
14.	,757**	29.	,497**	44.	,244		
15.	,654**	30.	,561**	45.	,734**		

Примітка: ** - кореляція значима на рівні 0,01.

Аналізуючи кореляційні зв'язки з таблиці 4. простежуємо, що погану стійкість до часу демонструють питання №21 ($r = 0,060$) та № 44 ($r = 0,244$). Натомість, для загального показника інцестуозності (ЗП) коефіцієнт ретестової надійності становить $r = 0,895$. Відповідно, отримані значення вказують, що показники опиту-

порушується здатність до продуктивної діяльності.

У представленому опитувальнику ми пропонуємо комплекс питань, які спрямовані на дослідження явища інцестуозності. Звертаючись до поняття інцестуозності (Rasamier, 1995), яке існує у психологічній літературі, ми враховували те, що **інцестуозність** – це яви-

ще, яке полягає у поєднанні фізичного та психологічного компоненту інцесту, де власне коїтус може бути відсутнім або присутнім, але незважаючи на це побічно, фізичні дії значимих дорослих мають переважно психологічний, сексуальний підтекст. Таким чином інцестуозність маркує ідентичність людини як сексуалізовану, що може виступати предиктором викривлення Я-концепції особистості та її внутрішньої організації.

Ми розрізняємо поняття «інцест» як акт, що відбувся, який впливає з сексуальних випадків завершених дій, причому ці дії не обов'язково пов'язані з генітальністю, але завжди мають сексуальний характер та «інцестуозність», що впливає з сексуальних бажань і фантазмів, які спрямовані до інцестуозного об'єкта, тобто до об'єкта, який знаходиться під забороною.

Запитання, що пропонуються в опитувальнику охоплюють три рівні інцестуозності, які наповнюють даний феномен: рівень, власне інцесту; сфера психічного, яка пов'язана з Едиповими бажаннями; інцестуальний рівень, тобто злиття в єдине ціле без жодних розходжень за віком або статтю.

Опираючись на наукові доробки вчених, пропонуємо власне визначення інцестуозності.

Інцестуозність – це психологічне та фізичне порушення меж особистості, що виникає між емоційно пов'язаними людьми із зловживанням владою та авторитетом однієї з них, для свідомого чи несвідомого задоволення власних сексуальних та психологічних потреб.

Для визначення діапазону часу, який витрачає респондент на проходження опитувальника «Шкала інцестуозності особистості», ми провели методику в декількох формах організації психодіагностичного дослідження: 1) у формі усного інтерв'ю ($n = 10$) – діапазон склав від 9 хв. 10 с. до 17 хв. 30 с. Середній час становить 13 хв. 32 с.; 2) у формі самостійного заповнення друкованого бланку ($n = 16$) – діапазон складає від 9 хв. до 15 хв. 41 с. Середній час становить 11 хв. 20 с.; 3) заповнення електронної форми, он-лайн ($n = 241$) – діапазон становить від 9 хв. 22 с. до 24 хв. 20 с. Середній час становить 16 хв. 13с.

Змістова (внутрішня, логічна) валідність.

Логіка побудови психодіагностичної методики визначалася теоретико-емпіричними аспектами феноме-

нології досліджуваного явища. Завдання опитувальника сформовані на основі наших теоретичних та емпіричних досліджень, які були впроваджені впродовж трьох років вивчення поняття травми інцесту та інцестуозності. Враховуючи категоріальну складність проблематики, за основу побудови стверджень були взяті: ознаки особистості, яка пережила травму інцесту, виокремлені американською дослідницею, психотерапевткою S. Blum (1998); модель впливу інцесту на динаміку психічного розвитку та поведінку особистості, розроблену D.Finkelhor (1984); особливості прояву та побудови інцестуозних, сексуалізованих взаємостосунків із значимими дорослими для дитини, які описала психоаналітик U.Wirtz (2014); специфіка основних новоутворень психосексуального розвитку та психічної реальності інцестуалізованої особистості, що зазначає P. Racamier (1995) та S.Freid. Також, на базі наукових розвідок, було враховано специфіку видів та форм інцесту, диференціацію психологічного, психічного та фізичного інцесту, репрезентацію образу Я осіб, з травмою інцесту і т.п.

Для опису внутрішньої валідації нами висунута теоретична модель структури опитувальника, де виокремлені основні категорії завдань, що визначають прояв інцестуозності особистості, такі як: порушення психологічних та фізичних кордонів, сприйняття фізичного тіла; порушення сексуальної та особистісної ідентичності; відторгнення інтимності та сексуального збудження; сплутаність поняття секс та любов; депресивні настрої; ауторуйнівна поведінка та схильність до суїцидальних тенденцій; нав'язливі стани, зміни свідомості; компоненти надмірної сексуалізації; сексуальні дисфункції; передача контролю; емоційна депривованість; приналежність до таємниць; труднощі у побудові міжособистісних стосунків; дефективність та сором; соціальна відчуженість ін.

Змістова валідність здійснювалась через експертну оцінку змісту завдань, внутрішньої побудови та шкал методики. У якості експертів виступили: двоє кандидатів психологічних наук: кафедри психодіагностики та клінічної психології Київського національного університету ім. Т.Шевченка та кафедри практичної психології Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича, практичний психолог, спеціаліст у

галузі психологічної діагностики; психотерапевтка, яка спеціалізується у роботі з травмою інцесту.

У ході експертної оцінки завдань, були висунуті зауваження і пропозиції, де вказано, що тест потребує редакторських правок стилістичного характеру. Деякі пункти (приміром 7; 18) складаються з двох тверджень, що ускладнює сприйняття змісту завдання. Додатково експерти запропонували, з метою уникнення отримання соціально бажаних відповідей респондентів, створити обернені завдання, які описуватимуть протилежну за змістом ознаку, що досліджується, і включити ротацію балів, відповідно якій, чим нижчий бал тим вищий прояв явища.

Розширюючи розуміння внутрішньої структури опитувальника, нами була закладена концепція формування питань таким чином, щоб досліджуване явище визначалося відповідно до різних компонентів психічної сфери особистості (емоційної, когнітивної, мотиваційної та поведінкової). Відповідно до наукових розвідок, дослідники Finkelhor (1984) та Wirtz (2014) описували, що інцестуозність може спричинювати порушення як кожного компонента окремо, так і всієї структури особистості в цілому.

З метою визначення співвідношення емоційного, когнітивного, мотиваційного та поведінкового компонентів, які репрезентує опитувальник, нами запропоновано експертам оцінити до якого компоненту психічної сфери особистості, міжособистісних стосунків респондента найбільш чутливі сформульовані завдання тесту.

За результатами отриманих експертних оцінок визначено, що більша кількість питань (31%) в опитувальнику відображають емоційний компонент, 29,9% когнітивний, 24,7% співвідносяться з мотиваційним та 14,4% з поведінковим компонентами.

Для визначення однорідності міжекспертних оцінок та ступеню їх взаємоузгодження, нами використовувалась двофакторна змішана модель ефектів внутрішньокласової кореляції для виміру описаної міжекспертної надійності.

Отже, ми можемо стверджувати, що закладене співвідношення емоційного, когнітивного, мотиваційного та поведінкового компоненту явища, яке досліджує опитувальник є взаємоузгодженим та однорідним. Експертами зазначено, що структура психодіагностич-

ної методики відповідає вимогам практичної психології до конструювання тестів та може вважатися доцільним для вивчення явища, яке досліджує.

Конструктивна валідність.

Перевірка конструктивної валідності здійснювалася за допомогою факторного аналізу. Факторний аналіз включає в себе перевірку на доцільність, адекватність вибірки, визначення найбільш доцільної кількості факторів за кількома методами та врешті метод обертання для отримання простішої факторної структури з метою розподілу питань за виділеними шкалами.

Перевірка доцільності містить два критерії – КМО і Бартлетта. Критерій КМО (Кайзер – Мейєр – Олкін) – це критерій адекватності вибірки, який має високе значення 0,84, що свідчить про адекватність вибірки. За критерієм сферичності Бартлетта $p=0,00$, тому приймається гіпотеза про наявність зв'язку, отже, за критерієм Бартлетта змінні корелюють між собою і доцільність використання факторного аналізу підтверджується.

Вибір найдоцільнішої кількості факторів здійснювалася двома шляхами: через пояснення загальної різниці за допомогою критерію Кайзера та числа факторів за допомогою пошуку точки злому на графіку Scree Plot.

Загальна різниця (Total Variance Explained) пояснюється за критерієм Кайзера, де число факторів дорівнює числу компонент. Ми виділили 4 фактори, де загальна дисперсія становить 70,7%. На графіку Scree Plot видно, що момент злому знаходиться на 4-й позиції. За стандартною процедурою потрібно брати на один менше або на один більше факторів, ніж припадає на точку злому. Опитувальник містить 57 питань, тому ми взяли точку на одну позицію менше та вважаємо, що 4 фактори є найбільш доцільним для структури розробленого психодіагностичного інструменту.

За допомогою таблиці обернених компонентів (див. табл. 5.), керуючись найбільшими значеннями (для Фактор 1 ($p > 0,7$), для Фактор 2 ($p > 0,5$), для Фактор 3 ($p > 0,5$), для Фактор 4 ($p > 0,45$)), сформовано шкали опитувальника, до яких увійшли завдання, що чутливі до відповідних значень.

Таким чином, структура опитувальника включає 4 шкали:

1. **Психоемоційна недовіра** (прямі: 2, 5, 8, 9, 10, 20, 27, 28, 35, 41, 53, 54; обернені: 1R, 7R, 12R, 21R, 26R, 48R, 57R). Шкала описує ускладнення у відчутті довіри до світу, яке характеризується станом тривоги, страху, надмірною спостережливостю, нерішучістю, проявами гніву та ворожості. Психічний стан особистості виражається недостатньою можливістю для встановлення близького емоційного ставлення до іншої особи, або переживання емоційної близькості за наявних стосунків.

2. **Сексуалізована ідентифікація** (прямі: 6, 18, 29, 43; обернені: 7R, 14R, 51R). Шкала вказує на те, що процес ідентифікації в дитячому віці відбувався під впливом надмірної сексуалізації, внаслідок чого можлива рання поінформованість особистості щодо сексуальності, сексуальної поведінки; ідентифікація через зваблення, сформоване уявлення про сексуальну привабливість «Я», статево-рольову ідентичність та сексуально-рефлексивні уявлення.

3. **Емоційно-тривожна ідентифікація** (прямі: 4, 24, 34, 37; обернені: 38R, 39R, 44R). Шкала описує надмірну тривожність у сприйманні та переживанні себе. Така людина сумнівається і тривожно переживає свою приналежність до різних сфер життя. Через страх та сумніви може легко відмовитися від власної позиції, аби не створювати напруги у стосунках з іншими.

4. **Відкрито-контролююча інтимність** (прямі: 8, 19, 46, 49; обернені: 1R, 32R, 38R). Шкала виражає прагнення людини до збереження і захисту свого особистого інтимного простору від несанкціонованого вторгнення, втручання з боку інших, яке проявляється надмірним страхом втратити контроль над думками, почуттями та власною поведінкою. Через ймовірність підміни понять «любов», «секс», «інтимність» можливі труднощі у побудові міжособистісних стосунків та уникнення близькості.

За допомогою опитувальника можна визначити загальний рівень інцестуозності.

Отже, можемо констатувати, що розроблена методика має просту факторну структуру, де кожна змінна має значимі навантаження. Цим визначається конструктивна валідність, формується внутрішня структура та організація новоствореного опитувальника «Шкала

інцестуозності особистості» (Глушченко М.О., Душкевич М.М.).

Конвергентна валідність. Підтвердження конвергентної валідності здійснювалося за допомогою перевірки очікуваного кореляційного зв'язку створеного опитувальника з іншими методиками, щоб описати якомога більше змінних, які він досліджує.

Визначення статистичного взаємозв'язку здійснювалося за допомогою висунення гіпотез про ступінь тісноти зв'язку між даними нового інструменту та діагностичними показниками методик, що вимірюють концептуально близькі конструкти психічних властивостей індивіда з доведеною валідністю.

Гіпотеза 1. Існує прямий взаємозв'язок між показниками шкали інцестуозності та широким спектром ознак дезадаптивних когнітивних схем особистості. Дана гіпотеза визначає можливість появи інцестуозності у найближчому середовищі людини ще в дитячому віці, що може призводити до фіксації на дезадаптивних схемах та утруднювати адаптивність у дорослому житті.

Результати перевірки першої гіпотези про кореляційні зв'язки між методикою «Ранні дезадаптивні схеми» Дж. Янг (Kasyanik, & Romanova, 2013) та опитувальником «Шкала інцестуозності особистості» наведені в таблиці 6.

За даними таблиці 6, існує широкий спектр значимих позитивних зв'язків між показниками шкали інцестуозності та переліком дезадаптивних когнітивних схем. Найбільш важливими виступають наступні результати кореляційного аналізу: 1) максимальні показники коефіцієнту кореляції із шкалою загального рівня інцестуозності виявлені для показників «недовіра/очікування жорсткого поводження», «дефективність/сором», «покірність», «соціальна відчуженість», «пригніченість емоцій та вразливість»; отримані показники можна охарактеризувати як сильні за ступенем взаємозв'язку; 2) найбільш тісно пов'язана з усіма шкалами опитувальника «Шкала інцестуозності особистості» дезадаптивна схема – «пригніченість емоцій» та «дефективність/сором»; 3) емоційно-тривожна ідентифікація найбільш чутлива до схем «вразливості» та «дефективності/сорому»; 4) сексуалізована ідентифікація максимально прямо корелює зі схемою емоційна

Таблиця 5.

**Внутрішня структура опитувальника «Шкала інцестуозності особистості»
(Глуценко М.О., Душкевич М. М.)**

Шкали	№ завд.	Навантаж.	Опис завдання	Теоретична модель
Фактор 1: Психоемоційна недовіра	10	,878	У мене виникає незвичне відчуття нереальності навколишнього, здається, що я втрачаю здоровий глузд.	Нав'язливі стани, зміни свідомості
	21R	,876	Для мене не важливо знати заздалегідь, що хоче інша людина.	Втрата базової довіри до себе та світу
	54	,869	Я вважаю, що мене ніхто не зможе зрозуміти та вислухати по-справжньому.	Втрата базової довіри до себе та світу
	35	,845	У мене виникало бажання змінити ім'я, прізвище, по-іншому назвати себе.	Порушення особистісної ідентифікації
	26R	,838	Мені легко відмовити людям в проханнях, діях, розмовах і т.п., коли я цього не бажаю.	Порушення психологічних та фізичних кордонів
	53	,833	Я намагаюсь контролювати явища, які не мають для мене особливого значення.	Передача контролю
	57R	,830	Я довіряю людям, так як припускаю, що довіряти безпечно.	Втрата базової довіри до себе та світу
	2	,829	Мені страшно бути покинутим, здається, що мене покинуть	Втрата базової довіри до себе та світу
	41	,818	Мені здається, що мій підвищений настрій характеризується штучністю, нетиповістю та короткочасністю.	Емоційна деприваність
	28	,790	У мене виникає відчуття чогось знайомого, але часу на розпізнавання цього явища не вистачає.	Нав'язливі стани, зміни свідомості
	9	,787	Я відчуваю, що за мною спостерігають і/або придивляються до мене.	Нав'язливі стани, зміни свідомості
	20	,781	Я почуваю себе в пастці, з якої не можу знайти вихід.	Депресивні настрої
	8	,757	Я говорю повільно та обережно, тому що так краще контролювати мисленнєвий процес.	Передача контролю
	27	,758	Я відчуваю, що є носієм певної таємниці, секрету.	Приналежність до таємниць
	7R	,703	Я є важливішим, ніж будь-яка інша людина.	Депресивні настрої, ауторуйнівна поведінка
	12R	,754	У своєму житті я не прагну бути у всьому досконалим.	Нав'язливі стани, зміни свідомості
	1R	,746	Коли я займаюся якоюсь справою, у мене підвищується настрій, зникає сум, тривога, мені легко отримувати задоволення.	Емоційна деприваність, депресивні настрої
	48R	,722	Іншим людям важко використовувати та/або експлуатувати мене.	Труднощі в між особистісних стосунках
	5	,724	Я уникаю дзеркала та усіляких віддзеркалюючих поверхонь.	Відторгнення інтимності та сексуального збудження
Фактор 2: Сексуалізована ідентифікація	18	,862	У дитинстві розмови з батьками/близькими зводились до жартів на теми сексу, еротики, статевих органів тощо.	Надмірна сексуалізація
	43	,823	У дитинстві я був свідком оголеного тіла батьків/близьких людей.	Надмірна сексуалізація
	29	,640	Інколи у мене є відчуття, що усі важливі для мене стосунки мають «сексуальний відтінок».	Порушення сексуальної ідентифікації
	14R	,613	У мене часто виникає статевий потяг.	Сексуальні дисфункції
	7R	-,577	Я є важливішим, ніж будь-яка інша людина	Депресивні настрої, ауторуйнівна поведінка
	51R	-,519	Мені подобається проявляти себе гучними звуками під час сексу, сміху, плачу чи розмови.	Порушення особистісної ідентифікації
	6	,478	У дитинстві мої батьки надмірно цікавились моїм тілом.	Надмірна сексуалізація
Фактор 3: Емоційно-тривожна ідентифікація	37	,710	У нічний час у мене виникають думки про переслідування, наближення загрози.	Нав'язливі стани, зміни свідомості
	44R	-,649	Я позитивно ставлюся до усіх видів гумору, добре його розумію.	Емоційна деприваність
	38R	-,555	Я весела людина.	Емоційна деприваність
	39R	,594	Мені не притаманно кидати виклик долі, я рідко ризикую.	Ауторуйнівна поведінка
	4	-,503	Мені подобається створювати фантастичні світи та події, в яких людина набуває іншої природи своєї особистості, яка протилежна до попередньої.	Порушення особистісної ідентифікації

Фактор 4: Відкрита- контролюю- ча інтим- ність	34	,466	Я вважаю, що секс це щось брудне, неприємне.	Відторгнення інтимності та сексуального збудження
	24	,476	У моїй сім'ї було відсутнє статеве виховання, не пояснювали про границі інтимного, статеву гігієну та безпеку	Порушення сексуальної ідентифікації
	49	-,559	Я відчуваю певну двоякість поведінки, яка виражена з одного боку в бажанні розповісти про таємницю, а з іншого – страхом, що вона буде розкрита.	Приналежність до таємниці
	1R	-,527	Коли я займаюся якоюсь справою, у мене підвищується настрій, зникає сум, тривога, мені легко отримувати задоволення.	Емоційна депривованість
	32R	,492	У стосунках з людьми я відчуваю легкість та бажання зближуватися.	Труднощі в міжособистісних стосунках
	19	-,480	Я вважаю, що єдиний спосіб зробити так, щоб мене полюбили – це постійно намагатися задовольнити потреби інших людей, навіть за рахунок власних.	Сплутаність понять секс та любов
	8	,468	Я говорю повільно та обережно, тому що так краще контролювати мисленнєвий процес.	Передача контролю
	46	,460	Під час сексу мені властиво завдавати собі болю.	Сексуальні дисфункції
	38R	,404	Я весела людина.	Емоційна депривованість

депривованість та пригніченість; 5) простежуються слабкі кореляційні зв'язки когнітивної схеми «грандіозність» із факторами інцестуозності. Виходячи з визначених результатів ми отримуємо повне підтвердження першої гіпотези.

Гіпотеза 2. Існує кореляційний взаємозв'язок

про сексуальну сферу особистості та установками до сексу за моделлю Г. Айзенка, параметри яких входять у «Опитувальник установок до сексу».

Задля перевірки другої гіпотези виокремлено шкали: «Сексуальна невротичність», «Відраза до сексу», «Сексуальна збудливість» та «Агресивний секс».

Таблиця 6.

Кореляційні зв'язки показників шкал опитувальника «Шкала інцестуозності особистості» зі шкалами методики «Рані дезадаптивні схеми» (Дж. Янг), n=267

Назви шкал методики «Рані дезадаптивні схеми»	Шкали за методикою «Шкала інцестуозності особистості»				
	Загальний показник інцестуозності	Психоемоційна недовіра	Сексуалізована ідентифікація	Емоційно-тривожна ідентифікація	Відкрито-контролююча інтимність
Емоційна депривованість	,572**	,508**	,340**	,343**	,358**
Покинутість/ Нестабільність	,614**	,598**	,189**	,322**	,463**
Недовіра/ Очікування жорсткого поводження	,716**	,697**	,260**	,406**	,571**
Соціальна відчуженість	,691**	,622**	,223**	,459**	,532**
Дефективність/ Сором	,725**	,717**	,313**	,468**	,555**
Неуспішність	,609**	,559**	,304**	,346**	,514**
Залежність/ Безпорадність	,603**	,571**	,206**	,404**	,447**
Вразливість	,666**	,642**	,183**	,478**	,520**
Нерозвинена ідентичність	,611**	,570**	,258**	,362**	,473**
Покірність	,701**	,649**	,263**	,395**	,552**
Самопожертва	,426**	,412**	,134**	,226**	,318**
Пригніченість емоцій	,683**	,622**	,325**	,403**	,575**
Жорсткі стандарти	,441**	,437**	,160**	,219**	,312**
Грандіозність	,342**	,335**	,044	,220**	,194**
Недостатньо самоконтролю	,554**	,504**	,168**	,335**	,398**

Примітка: ** - кореляція значима на рівні 0,01

між шкалами опитувальника «Шкала інцестуозності особистості», які відображають формування уявлень

Дані змінні піддавалися кореляційному аналізу зі шкалами опитувальника «Шкала інцестуозності особистос-

ті». За результатами аналізу, які наведені у таблиці 7., встановлено багаточисленні кореляційні зв'язки між установками до сексу та окремими шкалами опитувальника «Шкала інцестуозності особистості».

досвід, якого зазнає людина в дитинстві, є важкою психічною травмою, яка може бути як усвідомленою, так і неусвідомленою і стосується різних сфер психічного.

Для підтвердження чи спростування третьої гіпо-

Таблиця 7.

Кореляційні зв'язки показників шкал опитувальника «Шкала інцестуозності особистості» зі шкалами методики «Опитувальник установок до сексу» (Г. Айзенк), n = 267

Назви шкал методики «Опитувальник установок до сексу» (Г. Айзенк)	Шкали за методикою «Шкала інцестуозності особистості»				
	Загальний показник інцестуозності	Психоемоційна недовіра	Сексуалізована ідентифікація	Емоційно-тривожна ідентифікація	Відкрито-контролююча інтимність
Сексуальна невротичність	,459**	,405**	,242**	,277**	,395**
Відраза до сексу	,181**	,168**	,127*	,282**	,127*
Сексуальна збудливість	-,175**	-,145*	,210**	-,185**	-,104
Агресивний секс	,253**	,223**	,038	,086	,144**

Примітка: ** - кореляція значима на рівні 0,01; * - кореляція значима на рівні 0,05.

Так, параметри «Сексуальна невротичність», «Відраза до сексу», «Агресивний секс» прямо корелюють з загальним показником інцестуозності та мають помірну силу взаємозв'язків. Натомість, встановлено слабкий, але статистично достовірний негативний зв'язок між шкалою «Сексуальна збудливість» та загальним показником інцестуозності, тим самим визначаючи, що чим більший вплив інцестуозності, тим менша сексуальна збудливість особистості. «Сексуальна збудливість» корелює із показниками психоемоційної недовіри, емоційно-тривожної ідентифікації, відкрито-контролюючої інтимності. Дослідження виявило прямий кореляційний зв'язок між шкалою сексуалізованої ідентифікації та сексуальної збудливості.

Гіпотеза 3. Існує позитивний кореляційний зв'язок між показниками шкал опитувальника «Шкала інцестуозності особистості» та показниками категорій оцінки впливу психотравмуючих подій. Дана гіпотеза передбачає перевірку припущення, що інцестуозний

тези ми застосували кореляційний аналіз між методикою «Шкала оцінки впливу травмуючої події» М. Горюв, Н. Вільнер (Kadyrov, 2012) та опитувальником «Шкала інцестуозності особистості».

Згідно отриманих результатів, які представлені у таблиці 8., встановлено прямий кореляційний зв'язок між шкалою «Загальний показник інцестуозності» та шкалами: «Вторгнення» ($r = 0,456$), «Уникнення» ($r = 0,463$), «Фізіологічне збудження» ($r = 0,502$) на рівні $p \geq 0,01$. Також ми простежуємо тісний взаємозв'язок із усіма шкалами опитувальника «Шкала інцестуозності особистості» та параметрами методики «Шкала оцінки впливу травмуючої події». Виходячи з визначених результатів ми отримуємо повне підтвердження третьої гіпотези.

Гіпотеза 4. При травмі інцесту, незалежно від виду, – психологічного чи фізичного, – спостерігаються порушення в суверенності фізичного тіла особистості. Виходячи з даної гіпотези, ми припустили існування

Таблиця 8.

Кореляційні зв'язки показників шкал опитувальника «Шкала інцестуозності особистості» зі шкалами методики «Шкала оцінки впливу травмуючої події» (М.Горюв, Н. Вільнер), n = 267

Назви шкал за методикою «Шкала інцестуозності особистості»	Шкали за методикою «Шкала оцінки впливу травмуючої події» (М.Горюв, Н. Вільнер)		
	Вторгнення	Уникнення	Фізіологічне збудження
Загальний показник інцестуозності	,456**	,463**	,502**
Психоемоційна недовіра	,435**	,464**	,481**
Сексуалізована ідентифікація	,229**	,192**	,215**
Емоційно-тривожна ідентифікація	,322**	,265**	,357**
Відкрито-контролююча інтимність	,330**	,336**	,353**

Примітка: ** - кореляція значима на рівні 0,01.

зворотного кореляційного взаємозв'язку між шкалами опитувальника «Шкала інцестуозності особистості» та показником суверенності фізичного тіла за методикою «Психологічна суверенність особистості» (Nartova-Bochaver, 2014).

Задля перевірки четвертої гіпотези було виокремлено субшкалу «Суверенність фізичного тіла», за якою проведено кореляційний аналіз зі шкалами опитувальника «Шкала інцестуозності особистості».

За даними таблиці 9., простежується значимий зворотній кореляційний зв'язок між суверенністю фізичного тіла та загальним показником інцестуозності ($r = -0,396$), психоемоційною недовірою ($r = -0,314$), сексуалізованою ідентифікацією ($r = -0,264$), емоційно-тривожною ідентифікацією ($r = -0,242$), відкрито-контролюючою інтимністю ($r = -0,244$) на рівні $p \geq 0,01$.

особистості» наведені в таблиці 10.

За результатом кореляційного аналізу, який наведений у таблиці 10., простежується широкий спектр кореляційних зв'язків між показниками «Шкали інцестуозності особистості» та категоріями, які відображають стосунки в різних сферах життєдіяльності. Найбільш важливими виступають наступні результати кореляційного аналізу: 1) шкали «Контакти», «Надія» та «Фантазії» негативно корелюють із показниками «Шкали інцестуозності особистості», що вказує на тенденцію: чим вищий показник інцестуозності, тим більше ускладнюється побудова комунікаційної сфери людини, визнання майбутнього особистісного розвитку та схильність приймати «негативну» концепцію само-сприйняття при вирішенні життєвих проблем; 2) виявлені прямі кореляції з усіма шкалами опитувальника

Таблиця 9.

Кореляційні зв'язки показників шкал опитувальника «Шкала інцестуозності особистості» із субшкалою «Суверенність фізичного тіла» методики «Психологічна суверенність особистості» (С. Нартова-Бочавер), $n = 267$

	Шкали за методикою «Шкала інцестуозності особистості»				
	Загальний показник інцестуозності	Психоемоційна недовіра	Сексуалізована ідентифікація	Емоційно-тривожна ідентифікація	Відкрито-контролююча інтимність
Суверенність фізичного тіла	-,396**	-,314**	-,264**	-,242**	-,244**

Примітка: ** - кореляція значима на рівні 0,01.

Виходячи з визначених результатів, ми отримуємо підтвердження четвертої гіпотези, яка окреслює значимим припущення, що чим вищий вплив інцестуозності, тим нижчі показники суверенності фізичного тіла, і вказує на схильність людини будувати депривовані фізичні кордони.

Гіпотеза 5. Існує взаємозв'язок між показниками «Шкали інцестуозності особистості» та широким спектром ознак, що стосуються сфер життя та міжособистісних стосунків за методикою «Вісбаденський опитувальник до методу позитивної та сімейної психотерапії (WIPPF)». Дана гіпотеза перевіряє припущення, що інцестуозність може ускладнювати побудову міжособистісних, в першу чергу сімейних стосунків, а також зумовлювати особливості характеру особистості.

Результати перевірки п'ятої гіпотези про кореляційні зв'язки між методикою «Вісбаденський опитувальник до методу позитивної та сімейної психотерапії (WIPPF)» та опитувальником «Шкала інцестуозності

«Шкала інцестуозності особистості» сфери «тіло/відчуття» та «діяльність». Це вказує наступне: високі показники останніх шкал, що визначають схильність людини до психосоматичних порушень, «втечі» у тіло та здатність «забувати» життєві труднощі за допомогою активної діяльності взаємопов'язані з високими показниками інцестуозності; 3) констатовано негативний значимий кореляційний зв'язок між стосунками з матір'ю/батьком та усіма показниками «Шкали інцестуозності особистості», що доводить наявність порушень в сфері комунікації з батьками у разі високих показників за шкалою інцестуозності; 4) сфера любові та інтимності найбільш чутлива до психоемоційної недовіри та сексуалізованої ідентифікації та негативно корелює з ними, що підтверджує припущення про сплутаність понять «любов», «інтимність» при різних видах інцестуозності.

Отже, розроблена методика «Шкала інцестуозності особистості» (Глуценко М.О., Душкевич М.М.) має

Таблиця 10.

**Кореляційні зв'язки показників шкал опитувальника
«Шкала інцестуозності особистості» із методикою
«Вісбаденський опитувальник до методу позитивної та сімейної психотерапії (WIPPF)»
(Н.Пезешкіан), n =267**

Назви шкал методики «Вісбаденський опитувальник до методу позитивної та сімейної психотерапії»	Шкали за методикою «Шкала інцестуозності особистості»				
	Загальний показник інцестуозності	Психоемоційна недовіра	Сексуалізована ідентифікація	Емоційно-тривожна ідентифікація	Відкрито-контролююча інтимність
Контакти	-,342**	-,289**	-,229**	-,224**	-,327**
Довіра	,033	,035	,055	,020	,000
Надія	-,266**	-,220**	-,201*	-,145*	-,226**
Сексуальність	-,061	-,060	,156*	-,089	-,045
Любов – Інтим	-,150	-,161**	-,117	-,080	-,110
Тіло – Відчуття	,551**	,489**	,167**	,460**	,440**
Діяльність	,297**	,268**	,168**	,202**	,275**
Фантазії	-,452**	-,420**	-,233**	-,286**	-,343**
Стосунки з мамою	-,270**	-,200*	-,185**	-,209**	-,149*
Стосунки з татом	-,295**	-,239**	-,235**	-,238**	-,162**

Примітка: ** - кореляція значима на рівні 0,01; * - кореляція значима на рівні 0,05.

просту факторну структуру, на основі якої формується внутрішня конструкція та організація опитувальника. Визначено відмінну внутрішню узгодженість шкал, що вказує на надійність вимірювання явища інцестуозності та свідчить про зрозумілість і якісне сприймання респондентами питань опитувальника. Проведено описову, змістовну та конвергентну процедури валідності, за якими встановлено, що психодіагностична методика відповідає вимогам практичної психології до конструювання тестів та може вважатися доцільною для вивчення явища, яке досліджує.

Стандартизація методики та статистичні норми психологічного тесту проводилась на дослідній вибірці (n=267). Перед тим, як розраховувати норми стандартних показників для шкал і загального показника авторської методики ми здійснили перевірку вибірки на нормальність розподілу.

Для перевірки складної гіпотези про приналежність вибірки, яка аналізується, до закону нормального розподілу, ми застосували критерій типу Колмогорова-

Смірнова, для обрахунку якого використовуються вибірові оцінки середнього показника і дисперсії.

Відповідно до проведеного обрахунку ступеню узгодженості між емпіричним та теоретичним розподілом, ми отримали Z (Колмогорова-Смірнова) = 0,967, при цьому показник асимпатичного значення 0,308 > 0,05, що вказує на підтвердження гіпотези про нормальний розподіл вибірки, яка досліджується. Наступним кроком проведення стандартизації методики став аналіз середньоарифметичних значень та стандартних відхилень, t-критерію Ст'юдента та однофакторного дисперсійного аналізу (ANOVA) для з'ясування того, чи взаємопов'язані показники «Шкали інцестуозності особистості» із статтю, віком та/або місцем проживання досліджуваних. Показники середньоарифметичних значень та стандартних відхилень у досліджуваній вибірці наведені в таблиці 11.

З метою перевірки гіпотези, у якій виступає припущення, що існує статистична різниця між двома незалежними вибірками: групою чоловіків (n=77) та гру-

Таблиця 11.

Середні значення та стандартні відхилення за показниками методики «Шкала інцестуозності особистості» досліджуваної вибірки (n=267)

	Середнє значення (M)	Стандартне відхилення (SD)
Загальний показник інцестуозності	149,59	31,87
Психоемоційна недовіра	54,74	11,71
Сексуалізована ідентифікація	19,86	4,02
Емоційно-тривожна ідентифікація	18,63	4,49
Відкрито-контролююча інтимність	17,87	4,94

пою жінок ($n=190$), нами був використаний параметричний критерій t -Стюдента для незалежних вибірок.

Виходячи із здійснених обрахунків даних встановлено, що середнє значення (M) загального показника інцестуозності у групі жінок дорівнює 152,66 із стандартним відхиленням 31,89, натомість у групі чоловіків спостерігаються дещо нижчі показники середнього значення ($M=142,01$) та стандартного відхилення ($SD = 30,71$).

T -критерій Стюдента визначає статистичну значимість різниці двох середніх значень між незалежними вибірками. Порівнюючи результати середніх значень загального показника інцестуозності, ми простежуємо, що критерій рівності дисперсій Лівінія становить 0,887, так як значимість критерію $p > 0,05$, нами був обраний той тип t -критерію, відповідно якому передбачається рівність дисперсій. Емпіричне значення $t = 2,498$, кількість ступенів свободи 265, значимість (2-х стороння) = 0,013.

Отже, підтверджено наявну статистично значиму відмінність між групами чоловіків та жінок за загальним показником інцестуозності, діагностованими за методикою «Шкала інцестуозності особистості».

Згідно подальшого розрахунку статистичної різниці між незалежними групами чоловіків та жінок за показниками «психоемоційна недовіра», «сексуалізована ідентифікація», «емоційно-тривожна ідентифікація», «відкрито-контролююча інтимність» відмінностей не виявлено.

Для того, щоб порівняти середні значення діагностованого загального показника інцестуозності в різних незалежних вибірках (різного віку та за різним місцем проживання), ми використали однофакторний дисперсійний аналіз (ANOVA). Для груп досліджуваних різної вікової категорії: перша – 18-29 років ($n=183$), друга – 30-39 років ($n=49$), третя – 40-49 років ($n=21$), четверта – 50+ років ($n=14$), критерій однорідності Лівінія становить 0,671 ($p = 0,570$), так як показник $p > 0,05$, використання однофакторного дисперсійного аналізу доречне і можливе.

За результатами аналізу, критерій Фішера (F) між групами становить 1,885, значимість показника 0,132 ($p > 0,05$), це дозволяє нам зробити висновок, що статистично середні значення загального показника інцестуоз-

ності між віковими групами однакові.

Для груп досліджуваних за різним місцем проживання – 18 різних областей України (дані української діаспори не враховувалися, так як групу складає лише одна особа), критерій однорідності Лівінія за загальним показником інцестуозності становить 1,594, показник значимості $p = 0,066$, так як $p > 0,05$, використання однофакторного дисперсійного аналізу доречне і можливе.

За результатами аналізу, критерій Фішера (F) між групами становить 1,008, значимість показника 0,451 ($p > 0,05$), дозволяє нам зробити висновок, що статистично середні значення загального показника інцестуозності між групами за різним місцем проживання однакові.

Таким чином, згідно проведеного статистичного аналізу ми визначили, що за методикою «Шкала інцестуозності особистості» взаємопов'язаний лише загальний показник інцестуозності зі статтю, усі інші показники не залежать від віку та/або місця проживання досліджуваних.

Враховуючи те, що надалі для малих вибірок розподіл показників може відхилятися від нормального, нами було проведено нормалізацію стандартних показників незалежних груп жінок ($n=190$) та чоловіків ($n=77$), у спосіб зіставлення показників, визначених на основі розподілів різної форми.

Стандартизацію ми проводили методом запропонованим Р. Б. Кеттеллом, шляхом переведу «сирих» балів у бали «стандартної десятки» – стени. Шкала стенив будується від середнього арифметичного значення в «сирих» балах, яке приймається за точку відліку.

Оскільки для групи жінок ($n=190$) $M=153$; $SO=32$, де середнє припадає на перетин між 5 та 6 стеном, так у таблиці 12, від середнього значення вправо ми відкладаємо $\frac{1}{2} SD$. Тим самим, межа 6 стенив складає: $(153+16)=169$ «сирих» балів, відповідно яким слугуватиме інтервал, що розповсюджуватиметься від 153 до 169 балів. Уліво від середнього значення ми відкладаємо $-\frac{1}{2} SD$ і одержуємо межу інтервалу: $(153-16)=137$. Тим самим границя інтервалу, що відповідає 5 стеном, встановлюється від 137 до 153. Інші стени вираховуються за відповідним чином, відкладаються на відповідній відстані від середнього значення: 2 стени = $M - 2SD$; 3 стени = $M - 1,5SD$; 4 стени = $M - 1SD$; 5 стенив = $M - 0,5SD$; 6 стенив = $M+0,5SD$; 7 стенив = $M+1SD$; 8 стенив = $M+1,5SD$; 9

стенів = $M+2SD$; 1 та 10 стен залишаються як лівий та правий відкритий інтервал.

Відповідним принципом вираховувались стандартні оцінки для групи чоловіків ($n=77$), враховуючи, що M для чоловіків =142, а $SO=32$, ми отримали наступні обчислені значення переведу «сирих» балів у стени, що наведені у таблиці 12.

Таблиця переведу «сирих» балів у стандартні оцінки (стени) за загальним показником інцестуозності для жінок ($n = 190$)

Стени	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
«Сирі» бали	≤ 88	89-104	105-120	121-136	137-152	153-169	170-185	186-201	202-217	≥ 218
Рівні	Низький			Середній			Високий			Надмірний
«Сирі» бали для рівнів	≤ 120			121 - 169			170-217			≥ 218

Надалі, стени ми згрупували за рівнями інцестуозності, логіка групування полягає в наступному: на 5 і 6 стен припадає 50% вибірки і це визначає середній рівень, подальше відхилення правіше і лівіше це відповідно високі чи низькі показники. Так як графік розподілу даних зміщений ліворуч, тому в середній рівень увійшли 4, 5 та 6 стен. Виходячи з нашої теоретичної концепції 7, 8 та 9 стенів говорять, про високий рівень інцестуозності, а надмірний рівень виражається 10 стеном. Перевід «сирий» балів за рівнями для жінок та чоловіків зображені у таблиці 12 та таблиці 13.

ного, специфічним ставленням до сексу, емоційною деривацією, труднощами у міжособистісних стосунках. Рекомендована робота з психотерапевтом.

Високий рівень інцестуозності характеризується порушеннями психологічних, в окремих випадках, фізичних меж особистості, надмірною тривожністю, недовірою, складною диференціацією понять

Таблиця 12.

«близькість», «любов», «сексуальність», «небезпека».

Середній рівень інцестуозності описує особистість, яка зустрічалася з порушенням власних кордонів, проте в залежності від обставин, умов та на основі позитивно сформованої Я-концепції зуміла відстояти власну суверенність. Може характеризуватися пильністю, уважністю, тривожністю, недовірою.

Низький рівень інцестуозності зустрічається в осіб толерантних до власних границь та особистісних меж інших емоційно близьких людей; здебільшого зростали в сім'ї з чіткою сімейною ієрархією, здатні відпо-

Таблиця 13.

Таблиця переведу «сирих» балів у стандартні оцінки (стени) за загальним показником інцестуозності для чоловіків ($n = 77$)

Стени	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
«Сирі» бали	≤ 77	78 -93	94 -109	110-125	126-141	142-158	159-174	175-190	191-206	≥ 207
Рівні	Низький			Середній			Високий			Надмірний
«Сирі» бали для рівнів	≤ 109			110 - 158			159 - 206			≥ 207

Відповідно до структури Я-концепції особистості, яка зазнала інцесту, отриманих теоретичних та статистичних даних інтерпретація рівнів інцестуозності виглядає наступним чином:

Надмірний рівень інцестуозності характеризується значними порушеннями психологічних та фізичних меж особистості, що містили сексуальний підтекст, переживанням власної дефективності, надмірною або недостатньою чутливістю у сфері психічного та тілес-

відно віку справлятися зі збудженням, відкриті, довірливі, з чіткими та ясними повідомленнями та діями.

Підсумовуючи результати, які наведені вище визначено, що *метою опитувальника* постає перевірка ймовірності сексуального зловживання особистісними межами однієї особи іншою та визначення рівня інцестуозності особистості.

Інструкція: «Нижче перераховані ствердження, за допомогою яких Ви можете описати себе. Будь лас-

ка, прочитайте кожне ствердження та вирішіть, наскільки точно воно описує Вас та Ваше життя. Якщо Ви невпевнені, як відповісти, орієнтуйтеся на те, як відчуваєте, а не на те як Ви вважаєте правильним.

Навпроти визначеного ствердження оберіть варіант відповіді за такими критеріями: 1 – Абсолютно не відповідає; 2 – Здебільшого не відповідає; 3 – Скоріше відповідає, ніж ні; 4 – У загальному відповідає; 5 – Здебільшого відповідає; 6 – Повністю відповідає.

У таблиці 14 наводимо текст опитувальника «Шкала інцестуозності особистості» (Глуценко М.О., Душкевич М.М.) (Див. ст. 124).

Ключі та обробка результатів. Бали нараховуються за наступною схемою: «Абсолютно не відповідає» – 1 бал; «Здебільшого не відповідає» – 2 бали; «Скоріше відповідає, ніж ні» – 3 бали; «У загальному відповідає» – 4 бали; «Здебільшого відповідає» – 5 балів; «Повністю відповідає» – 6 балів.

Ті твердження, які включені у ротацію (R) обраховуються за оберненою шкалою де 1 бал = 6 балів, 2 бали = 5 балів, 3 бали = 4 бали, 4 бали = 3 бали, 5 балів = 2 бали, 6 балів = 1 бал.

Відповідно до ключа обрахунок результатів здійснюється у спосіб сумування отриманих балів.

Таблиця 15.

Сумування отриманих балів

№	Назва шкали	Твердження
1.	Психоемоційна недовіра	2, 5, 8, 9, 10, 20, 27, 28, 35, 41, 53, 54 1R, 7R, 12R, 21R, 26R, 48R, 57R
2.	Сексуалізована ідентифікація	6, 18, 29, 43 7R, 14R, 51R,
3.	Емоційно-тривожна ідентифікація	4, 24, 34, 37 38R, 39R, 44R
4.	Відкрито-контролююча інтимність	8, 19, 46, 49 1R, 32R, 38R
5.	Загальний показник інцестуозності	2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 56 1R, 7R, 12R, 14R, 21R, 26R, 32R, 38R, 39R, 44R, 48R, 51R, 57R

Примітка: R – ротація (переведення відповідей в обернену шкалу 1=6, 2=5, 3=4, 4=3, 5=2, 6=1).

Висновки з проведеного дослідження. На основі проведених теоретичних та емпіричних досліджень запропоновано визначення поняття «інцестуозність» –

це психологічне та фізичне порушення меж особистості, що виникає між емоційно пов'язаними людьми із зловживанням владою та авторитетом однієї з них, для свідомого чи несвідомого задоволення власних сексуальних та психологічних потреб (Душкевич М.М., Глуценко М.О.).

Розроблено та верифіковано психодіагностичний опитувальник «Шкала інцестуозності особистості», метою якого є перевірити ймовірність сексуального зловживання особистісними межами однієї особи іншою та визначити рівень інцестуозності особистості.

Результати здійсненого дослідження доводять, що методика «Шкала інцестуозності особистості» має просту факторну структуру, яка визначає конструктну валідність та утворює 5 шкал виміру явища інцестуозності: «Психоемоційна недовіра», «Сексуалізована ідентифікація», «Емоційно-тривожна ідентифікація», «Відкрито-контролююча інтимність» та «Загальний показник інцестуозності».

Визначено відмінну внутрішню узгодженість шкал (α -Кронбаха = 0,9), що вказує на надійність вимірювання явища інцестуозності та свідчить про зрозумілість і якісне сприймання респондентами питань опитувальника.

Підтверджено описову, змістовну та конвергентну валідності, за якими встановлено, що психодіагностична методика відповідає вимогам практичної психології до конструювання тестів та може вважатися доцільною для вивчення явища, яке досліджує.

Доведено, що опитувальник «Шкала інцестуозності особистості» (Глуценко М.О., Душкевич М.М.) має статистичні відмінності за загальним показником інцестуозності за ознакою статті, усі інші показники не залежать від віку та/або місця проживання респондентів. На основі отриманих статистичних даних, було визначено норми рівнів загального показника інцестуозності для чоловіків та жінок. Здійснено змістовну інтерпретацію рівнів відповідно до закладених концептуальних положень та отриманих результатів емпіричного дослідження.

Перспективи подальших досліджень. Структура психодіагностичного опитувальника «Шкала інцестуозності особистості» (Глуценко М.О., Душкевич М.М.) відповідає вимогам практичної психології до

**Текст опитувальника «Шкала інцестуозності особистості»
(Глушенко М.О., Душкевич М.М.)**

1	Коли я займаюся якоюсь справою, у мене підвищується настрій, зникає сум, тривога, мені легко отримувати задоволення.	1	2	3	4	5	6
2	Мені страшно бути покинутим, здається, що мене покинуть.	1	2	3	4	5	6
3	Мені складно говорити «ні», встановлювати межі та кордони з іншими людьми.	1	2	3	4	5	6
4	Мені подобається створювати фантастичні світи та події, в яких людина набуває іншої природи своєї особистості, яка протилежна до попередньої.	1	2	3	4	5	6
5	Я уникаю дзеркала та усіляких віддзеркалюючих поверхонь.	1	2	3	4	5	6
6	У дитинстві мої батьки надмірно цікавилися моїм тілом.	1	2	3	4	5	6
7	Я є важливішим, ніж будь-яка інша людина.	1	2	3	4	5	6
8	Я говорю повільно та обережно, тому що так краще контролювати мисленнєвий процес.	1	2	3	4	5	6
9	Я відчуваю, що за мною спостерігають і/або придивляються до мене.	1	2	3	4	5	6
10	У мене виникає незвичне відчуття нереальності навколишнього, здається, що я втрачаю здоровий глузд.	1	2	3	4	5	6
11	Коли я відчуваю страх, у мене виникають еротичні фантазії та бажання.	1	2	3	4	5	6
12	У своєму житті я не прагну бути у всьому досконалим.	1	2	3	4	5	6
13	Я важко довіряю іншим; мені здається, що інші можуть бути підступними та зраджать мене.	1	2	3	4	5	6
14	У мене часто виникає статеий потяг.	1	2	3	4	5	6
15	Я боюся втратити контроль над собою, над своєю поведінкою, ситуацією.	1	2	3	4	5	6
16	Я відчуваю огиду, коли до мене торкаються.	1	2	3	4	5	6
17	Я вважаю, що ніколи не зможу бути по-справжньому щасливою та радісною людиною.	1	2	3	4	5	6
18	У дитинстві розмови з батьками/близькими зводились до жартів на теми сексу, еротики, статевих органів тощо.	1	2	3	4	5	6
19	Я вважаю, що єдиний спосіб зробити так, щоб мене полюбили – це постійно намагатися задовольнити потреби інших людей, навіть за рахунок власних.	1	2	3	4	5	6
20	Я почуваю себе в пастці, з якої не можу знайти вихід.	1	2	3	4	5	6
21	Для мене не важливо знати заздалегідь, що хоче інша людина.	1	2	3	4	5	6
22	У мене виникають труднощі під час розмови на сексуальну тематику.	1	2	3	4	5	6
23	Люди мені кажуть, що я розмовляю тихо і мене складно почути.	1	2	3	4	5	6
24	У моїй сім'ї було відсутнє статеве виховання, не пояснювали про границі інтимного, статеву гігієну та безпеку.	1	2	3	4	5	6
25	У житті мене супроводжують почуття провини, сорому та приниження.	1	2	3	4	5	6
26	Мені легко відмовляти людям в проханнях, діях, розмовах і т.п., коли я цього не бажаю.	1	2	3	4	5	6
27	Я відчуваю, що є носієм певної таємниці, секрету.	1	2	3	4	5	6
28	У мене виникає відчуття чогось знайомого, але часу на розпізнавання цього явища не вистачає.	1	2	3	4	5	6
29	Іноколи у мене є відчуття, що усі важливі для мене стосунки мають «сексуальний відтінок».	1	2	3	4	5	6
30	У своєму житті я зустрічаю жорстоких людей і вірю, що вони полюблять мене й будуть добрими до мене.	1	2	3	4	5	6
31	У дитинстві я спав з батьками у їхньому ліжку.	1	2	3	4	5	6
32	У стосунках з людьми я відчуваю легкість та бажання зближуватися.	1	2	3	4	5	6
33	Мені складно згадати події, які відбувалися у ранньому дитинстві (до 12 років), спогади пригадуються лише окремими фрагментами.	1	2	3	4	5	6
34	Я вважаю, що секс це щось брудне, неприємне.	1	2	3	4	5	6
35	У мене виникало бажання змінити ім'я, прізвище, по-іншому назвати себе.	1	2	3	4	5	6
36	Я фантазую про світ, в якому виступаю абсолютно іншою людиною та у реальному житті намагаюся наслідувати цей образ.	1	2	3	4	5	6
37	У нічний час у мене виникають думки про переслідування, наближення загрози.	1	2	3	4	5	6
38	Я весела людина.	1	2	3	4	5	6
39	Мені не притаманно кидати виклик долі, я рідко ризикую.	1	2	3	4	5	6
40	Здебільшого, я вступаю у сексуальні стосунки з незнайомою чи малознайомою людиною.	1	2	3	4	5	6
41	Мені здається, що мій підвищений настрій характеризується штучністю, нетиповістю та короткочасністю.	1	2	3	4	5	6
42	Я боюся темноти, мені страшно залишатися вночі спати на самоті, сняться нічні жахіття.	1	2	3	4	5	6
43	У дитинстві я був свідком оголеного тіла батьків/близьких людей.	1	2	3	4	5	6
44	Я позитивно ставлюся до усіх видів гумору, добре їх розумію.	1	2	3	4	5	6
45	Мені складно здійснювати дії пов'язані навіть з мінімальною часткою ризику.	1	2	3	4	5	6
46	Під час сексу мені властиво завдавати собі болю.	1	2	3	4	5	6
47	Бувають моменти, коли я проявляю неочікувані, «неадекватні», негативні реакції на події, людину, місце.	1	2	3	4	5	6
48	Іншим людям важко використовувати та/або експлуатувати мене.	1	2	3	4	5	6
49	Я відчуваю певну двоїстість поведінки, яка виражена з одного боку в бажанні розповісти про таємницю, а з іншого – страхом, що вона буде розкрита.	1	2	3	4	5	6
50	У сексуальних фантазіях мені подобається підкорюватися.	1	2	3	4	5	6
51	Мені подобається проявляти себе гучними звуками під час сексу, сміху, плачу чи розмови.	1	2	3	4	5	6
52	Мені характерно злитися на себе та відчувати відразу до себе.	1	2	3	4	5	6
53	Я намагаюся контролювати явища, які не мають для мене особливого значення.	1	2	3	4	5	6
54	Я боюся, що мене ніхто не зможе зрозуміти, не повірять, звинуватять.	1	2	3	4	5	6
55	Я часто бачив та/або чув як батьки займаються сексом.	1	2	3	4	5	6
56	У загальному, я скритна людина.	1	2	3	4	5	6
57	Я довіряю людям, бо припускаю, що довіряти безпечно.	1	2	3	4	5	6

конструювання тестів, опитувальник психометрично істинний та може вважатися доцільним для вивчення явища інцестуозності, може забезпечити якісні психологічні дослідження на україномовних вибірках, використовуватися у роботі практичних психологів, психотерапевтів та в процесі фахової підготовки психологів.

References:

- Avramchenko, C. (2008). Vzaimozv'iazok vnutrishnoi superechlyvosti psykhy subiekta iz fenomenom Edypovoho kompleksu [Relationship of the internal contradiction of the subject's psyche with the phenomenon of the Oedipus complex] *Psykholohiia i suspilstvo*, (2), 157–160. Доступно за URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/30371> [in Ukrainian]
- Andre, Zh., & Fusu, L. (red.). (2017). *Intsesty [Incests]* (E. David, per.). Kogito-Tsentr. [in Ukrainian]
- Beyker, K. (Red.). (2015). *Teoriya semeynykh sistem Myurreya Bouena. Osnovnye ponyatiya, metody i klinicheskaya praktika* [Murray Bowen's family systems theory. Basic concepts, methods and clinical practice]. Kogito-Tsentr. [in Russian]
- Burlachuk, L., & Morozov, S. (1989). *Slovar-spravochnik po psihologicheskoy diagnostike* [Dictionary-guide to psychological diagnostics]. (S. Kryimskiy, Red.). Naukova dumka. [in Russian]
- Vyrts, U. (2014). *Ubystvo dushy: yntsest y terapiya* [Trauma and Beyond: The Mystery of Transformation]. Kohyto-Tsentr. [in Russian]
- Galimzyanova, M., Kasyanik, E., & Romanova, E. (2016). Vyrazhennost rannih dezadaptivnykh shem i rezhimov funktsionirovaniya shem u muzhchin i zhenshin v period ranney, sredney i pozdney vzroslosti [Early maladaptive schemas and schema modes of men and women in different stages of adulthood]. *Vestnik of Saint Petersburg University. Series 16. Psychology. Education*, issue 3, pp. 109–125. DOI: <https://doi.org/10.21638/11701/spbu16.2016.310> [in Russian]
- Dushkevych, M., & Hlushchenko, M. (2019). Osoblyvosti Ya-kontseptsii osobystosti, yaka perezhyla intsest [Self-concept specifics of personality that experienced incest] *Molodyi vchenyi*, (7), 24–27. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-7-71-6> [in Ukrainian]
- Dushkevych, M., & Hlushchenko, M. (2020). [The representation of the self-image of women, who have experienced incest] *Habitus*, (16), 134–139. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.16.21> [in Ukrainian]
- Kadyirov, R. (2012). Posttraumaticheskoe rasstroystvo (PTSD): sostoyanie problemy, psikhodiagnostika i psihologicheskaya pomoshch [Post-traumatic stress disorder (PTSD): state of the problem, psychodiagnostics and psychological assistance] *Rech.* [in Russian]
- Kasyanik, P., & Romanova, E. (2013). Diagnostika rannih dezadaptivnykh shem [Psychodiagnostics Young Shema Questionnaire-Short Form Revised]. *Izdatelstvo Politehnicheskogo universiteta*. DOI: <https://doi.org/10.18720/SPBPU/2/i17-183> [in Russian]
- Knyazeva, I. A. (2019). Intsestuoyny aspekt nenavisti v diade mat-doch. Detskiy psihoanaliz: proshloe, nastoyashee, budushee [Incestuous aspect of hate in a diad of mother-daughter], (1), 161–168. Доступно за URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=37540236> [in Russian]
- Nartova-Bochaver, S. (2014). Novaya versiya oprosnika "Suverennost psihologicheskogo prostranstva – 2010" [The revised version of "the personal sovereignty questionnaire – 2010"]. *Psihologicheskii zhurnal*, (3), 105–119. Доступно за URL: <https://publications.hse.ru/mirror/pubs/share/folder/23rdymuujw/direct/146763274.pdf> [in Russian]
- Freyd, Z. (2015a). Po tu storonu printsipa naslazhdeniya. Totem i tabu. «Ya» i «Ono». Neudovletvorennost kulturoy (Ya. Kogana, Per.). Klub semeynogo dosuga. [in Russian]
- Freyd, Z. (2015b). Tainstvo devstvennosti (Ya. Kogana, Per.). Klub semeynogo dosuga. [in Russian]
- Blume, E. S. (1998). *Secret Survivors: Uncovering Incest and Its Aftereffects in Women*. Ballantine Books.
- Finkelhor, D. (1984). *Childhood and Trauma – Separation, Abuse, War/Child Sexual Abuse*. Ashgate.
- Racamer, P. C. (1995). *Linceste et lincestuel*. Editions du Collège.

Mariana Dushkevych

PhD in Psychology, assistant of the Department of Practical Psychology, Yuriy Fedkovych National University in Chernivtsi, Chernivtsi (Ukraine)

Mykyta Hlushchenko

Master of Psychology, Yuriy Fedkovych National University in Chernivtsi, Chernivtsi (Ukraine)

DEVELOPMENT, APPROBATION AND STANDARDIZATION OF "SCALE OF INCESTUOUS PERSONALITY" QUESTIONNAIRE

ABSTRACT

Taking into account the current needs of modern national psychodiagnostics, and having discovered that Ukraine lacks valid tools that investigate and check the likelihood of sexual abuse by one person of another's personal boundaries, the article authors have developed, tested and standardized the author's questionnaire: "Scale of incestuous personality" (Glushchenko N. A., Dush-

kevich M.M.).

The study was carried out from February 2019 to December 2020, included a pilot study with people who had experienced incest trauma and a further step-by-step study of the psychometric characteristics of the newly created questionnaire. The main sample consisted of 267 Ukrainians, with the age ranged from 18 to 62 years old, who lived in 19 regions of Ukraine, belonged to heterogeneous professional groups and had different educational levels.

The internal consistency of the questionnaire was determined using the Cronbach's Alpha coefficient, which was $\alpha = 0.90$, which indicated excellent reliability of the proposed method. This psychological diagnostic instrumentation showed good retest reliability (Pearson's coefficient $r = 0.895$, $p \leq 0.01$). The authors proposed a theoretical model for the questionnaire structure, which described the internal validity, identified the main categories determining an individual's manifestations of incestuousness: violation of psychological and physical boundaries, violations of physical body perception; violations of sexual and personal identity; rejection of intimacy and sexual arousal; confusion of the concepts of sex and love; depressive moods; signs of oversexualization; sexual dysfunction; transfer of control; emotional deprivation; having secrets; difficulties in building interpersonal relationships; defectiveness and shame; social alienation and so on.

The established expert commission found that the methodology has a mutually consistent and homogeneous inclusion of emotional, cognitive, motivational and behavioral components of the examined phenomenon of incestuousness.

The constructive validity of the questionnaire was confirmed by its factorial structure, which consists of 5 scales: "Psycho-emotional distrust", "Sexualized identification", "Emotional-anxious identification", "Openly controlling intimacy" and "General indicator of incestuousness". All scales are compared with the theoretical model and interpreted.

The presence of significant correlations between the "Scale of incestuous personality" (Glushchenko N.A., Dushkevich M.M.) and methods studying the internal organization of a personality, maladaptive schemes, attitudes towards sex, intimate life, personal boundaries and existing

traumatic experience indicates the convergent validity of the developed questionnaire. Statistical differences by gender were revealed for the general indicator of incestuousness; all other indicators of the scale did not depend on the respondents' age and / or place of residence. Using the definition of stans, test norms for men and women were calculated, and levels of incestuousness were determined and interpreted.

Key words: incest, sexual abuse, incest, standardization, psychometric indicators, reliability, validity.

Душкевич Марьяна Михайловна

Кандидат психологических наук, ассистент кафедры практической психологии Черновицкого национального университета имени Юрия Федьковича, г. Черновцы (Украина)

Глуценко Никита Алексеевич

Магистр психологии Черновицкого национального университета имени Юрия Федьковича, г. Черновцы (Украина)

РАЗРАБОТКА, АПРОБАЦИЯ И СТАНДАРТИЗАЦИЯ ОПРОСНИКА «ШКАЛА ИНЦЕСТУОЗНОСТИ ЛИЧНОСТИ»

АННОТАЦИЯ

Учитывая актуальные запросы современной отечественной психодиагностики, и обнаружив, что в Украине отсутствует валидный инструментальный, который исследовал бы и проверял вероятность сексуального злоупотребления личными границами одного человека другим, авторами осуществлен процесс разработки, апробации и стандартизации авторского опросника «Шкала инцестуозности личности» (Глуценко Н.А., Душкевич М.М.).

Исследование осуществлялось с февраля 2019 по декабрь 2020 года, включает пилотажное исследование с людьми, которые пережили травму инцеста и дальнейшее поэтапное изучение психометрических характеристик новосозданного опросника. Основная выборка состоит из 267 украинцев, в возрастном диапазоне от 18 до 62 лет, которые проживают в 19 областях Украины, состоят в разнородных профессиональных группах и дифференцированы по уровням образования.

Внутренняя согласованность опросника определена при помощи коэффициента Альфа Кронбаха, который составляет $\alpha = 0.90$, что указывает на отличную надежность методики. Психодиагностический инструментальный продемонстрировал хорошую ретестовую

надежность (коэффициент Пирсона $r = 895$, $p \leq 0,01$).

Авторами предложена теоретическая модель структуры опросника, которая описывает внутреннюю валидность, выделяет основные категории заданий, что определяют проявление инцестуозности личности: нарушения психологических и физических границ, восприятия физического тела; нарушения сексуальной и личностной идентичности; отвержение интимности и сексуального возбуждения; спутанность понятий секс и любовь; депрессивные настроения; компоненты чрезмерной сексуализации; сексуальные дисфункции; передача контроля; эмоциональная депривированность; принадлежность к тайнам; трудности в построении межличностных отношений; дефективность и стыд; социальная отчужденность другое.

Созданной экспертной комиссией установлено, что методика имеет взаимосогласованное и однородное соотношение эмоционального, когнитивного, мотивационного и поведенческого компонента явления инцестуозности, которое исследуется.

Конструктивная валидность опросника подтверждена его факторной структурой, которая состоит из 5 шкал: «Психоэмоциональное недоверие», «Сексуализированная идентификация», «Эмоционально-тревожная идентификация», «Открыто-контролирующая интимность» и «Общий показатель инцестуозности». Все шкалы сопоставлены с теоретической моделью и проинтерпретированы.

Наличие значимых корреляционных связей между «Шкалой инцестуозности личности» (Глушенко Н.А., Душкевич М.М.) и методиками, которые направлены на изучение внутренней организации личности, дезадаптивных схем, установок к сексу, интимной жизни, личностных границ и наличия травматического опыта, свидетельствует о конвергентной валидности методики.

Установлены статистические отличия для общего показателя инцестуозности за половым признаком, все другие показатели шкалы не зависят от возраста и/или места проживания респондентов. При помощи определения стэнов вычислены тестовые нормы для мужчин и женщин, определены и интерпретированы уровни инцестуозности.

Ключевые слова: инцестуозность, сексуальное

злоупотребление, инцест, стандартизация, психометрические показатели, надежность, валидность.

How to cite (як цитувати):

Dushkevych, M., Hlushchenko, N. (2021). *DEVELOPMENT, APPROBATION AND STANDARDIZATION OF "SCALE OF INCESTUOUS PERSONALITY" QUESTIONNAIRE*. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 7 (1), 108-127. <https://doi.org/10.31108/1.2021.1.9>. [in Ukrainian]

Дата отримання статті: 21.12.2020

Дата рекомендації до друку: 21.01.2021

Дата оприлюднення: 30.01.2021

Наукове видання

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС

Збірник наукових праць

Випуск 7 № 1 (45) / 2021

(українською, російською, англійською мовами)

за редакцією *Максименка С. Д.*

Технічний редактор С. С. Клімовський

Комп'ютерна верстка Т.І. Мельничук

Коректор С.С. Клімовський

Обкладинка А. Бобровницька

Редакційна колегія може не розділяти думку авторів.

За достовірність поданих до друку матеріалів відповідальність несуть автори. Редакційна колегія залишає за собою право наукового редагування.

Передрук матеріалів можливий за погодженням з редакцією та авторами наукових праць.

Електронне видання: <http://www.apsijournal.com>

Автор логотипу — Віктор Кириченко

Підп. до друку 30.01.2020.

Тираж: 150 екземплярів.

Адреса редакції: 01033, Україна, місто Київ, вулиця Паньківська, будинок 2.